

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ

ANA BİLİM DALI

İRAN – SURIYE BÖLGESEL İTTİFAKI

VE ARAP BAHARI SÜRECİNE YANSIMASI

Yüksek Lisans Tezi

YUSUF SALİH KORKMAZ

İstanbul, 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANA BİLİM DALI

İRAN – SURİYE BÖLGESEL İTTİFAKI
VE ARAP BAHARI SÜRECİNE YANSIMASI

Yüksek Lisans Tezi
YUSUF SALİH KORKMAZ

Tez Danışmanı
DOÇ. DR. OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

İstanbul, 2014

TEZ ONAYI

Enstitümüzün, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506312005 no. lu Yusuf Salih KORKMAZ' ın hazırladığı "İran – Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 15. maddesi uyarınca 22/10/2014 tarihinde saat 10:00... 'da yapılmış sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin Kabulüne ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç. Dr. Osman G. ÖZGÜDENLİ	<i>Kabulüne</i>	<i>[Signature]</i>
Prof. Dr. Talip KÜÇÜKCAN	<i>Kabulüne</i>	<i>[Signature]</i>
Doç. Dr. Cengiz TOMAR	<i>Kabulüne</i>	<i>[Signature]</i>

ÖNSÖZ

1979 yılında kitlesel bir halk hareketi sonucu rejimi temelden değişen ve “İslâm Cumhuriyeti” halini alan İran, Ortadoğu’nun en köklü devlet geleneğine sahip ülkelerinden biridir. Bu köklü devlet ve bürokrasi geleneği, devrimin getirdiği savrulmanın çabuk atlatılmasını sağlamış, yeni rejimin İran’ın millî kimliğinden uzak bir yapıya bürünmesini engellemiştir. Bu anlamda devrimin oluşturduğu dinamizm, ülkenin kadim millî kimliği doğrultusunda emperyal bir vizyonla yol almasını hızlandırmış, aynı zamanda bölgesindeki meselelere daha doğrudan ve dış güçlerden bağımsız bir şekilde müdahil olabilesini sağlamıştır.

Suriye dinî-mezhebî dengelerin en kırılgan olduğu Ortadoğu ülkelerinden biridir. Batı’nın Osmanlı idaresi sonrası bu bölgeyi işgal etme ve manda idaresi kurma sürecinde bu dengeler özellikle ön plana çıkarılmıştır. Ülkenin bugüne kadar süren mezhebî temalı çatışmanın içine girmesinde Fransız manda idaresi döneminin büyük payı vardır. Suriye’deki bu adı konulmamış mücadele, çok girift ve ilk bakışta anlaşılması mümkün olmayan denklemlerin oluşmasına neden olmuştur.

Ülkenin darbelerle geçen uzun sürecinin son halkasını teşkil eden 1970 yılındaki Hafız Esed askerî darbesi, ülkeye siyasî bir “istikrar” getirmiştir. Elbette bu “istikrar”, Esed’in demir yumruk politikası ile sağladığı ve uluslararası dengeleri iyi kullanmasıyla kalıcı hale getirdiği, gerçeklerden uzak ve bastırılmış demokratik talepleri göz ardı eden bir statükodan başka bir şey değildi.

Hafız Esed rejiminin aynı zamanda mezhebî olarak bir azınlık kimliğine sahip olması, “Sünnî” Arap ülkeleri dışında ittifak ilişkileri geliştirmesini zorunlu kılmaktaydı. Bu ittifak arayışı, 1979 yılında İran’da gerçekleşen “İslâm Devrimi” sonrası karşılığını bulacaktı. Esed, İran’da kurulan yeni rejimin kendisi için iyi bir müttefik olabileceğini görmüş, İran’ın da bu ittifaka istekli yaklaşmasıyla Ortadoğu’nun en ilginç siyasî denklemlerinden birinin temelleri atılmıştır. Laik ve Arap milliyetçisi Suriye rejimi, İslâm ümmeti savunucusu İran İslâm Cumhuriyeti ile mükemmel sayılabilecek bir müttefiklik ilişkisi kurmuştur.

Çalışmamızda bu ittifak ilişkisinin temelleri ve güdüleyici unsurları araştırılarak, birbiriyle ilintili ve ilintisiz çok sayıda değişkenin şekillendirdiği bu ilişkinin tahlili

yapılacaktır. Bu çalışmanın, iki ülkenin bu ilişkiyi geliştirmesini sağlayan alt yapısını anlayabilmemiz için tarihî bir boyutu olmakla birlikte, son derece güncel bir yapısı da bulunmaktadır. Dolayısıyla kaynak olarak güncel yayın ve haberlere de geniş yer verilmesi gerekmiştir.

Tezin kaynak araştırmasına katkıda bulunmak ve özellikle sürmekte olan Suriye’deki iç savaş atmosferinde İran’ın siyasî tutumunu ve psikolojisini daha iyi anlayabilmek adına, İran’da araştırma, gözlem ve görüşmelerde bulunulmuştur. Çalışmanın gerektirdiği siyasî tahlil ve değerlendirmeler, konuyla ilgili ana kaynak ve temel araştırmalar ışığında yapılmaya çalışılarak, nesnel bir nitelikte olmasına özen gösterilmiştir.

Özellikle Ortadoğu’nun içinden geçmekte olduğu bu buhranlı dönemde, İran ve Suriye arasındaki bölgesel ittifak ilişkisinin iyi anlaşılması elzemdir. Bu ittifak ilişkisi ile ilgili yanlış ve öznel tahliller, son derece riskli ve telafisi imkânsız savrulmalara neden olabilecek niteliktedir. Bilakis bu konuda yapılacak bilimsel araştırmalar ise atılabilecek yanlış adımların ve ortaya konulabilecek yanlış tutumların önüne geçme fırsatını haizdir. Çalışmamız bu alanda bulunduğu düşünülen boşluğa da bir katkı sunma amacındadır.

Çalışmam boyunca şevklendirici desteğini ve yönlendirmelerini eksik etmeyen tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ’ye ve Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü hocalarına teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca, gerek İran’daki araştırmalarım ve kaynak temini çalışmam, gerekse Türkiye’de tezimle ilgili uğraşılarım esnasında büyük desteğini ve katkısını aldığım, İran araştırmacısı Sayın Hakkı UYGUR’a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Ortadoğu, insanlık tarihine eşdeğer geçmişiyile, en kadim kültür ve medeniyetlere beşiklik eden ve bütün semavî dinlerin ortaya çıkmış olduğu bölgedir. Bu itibarla bölge, söz konusu muazzam birikimin getirilerine sahip olmasının yanında, bu özelliğinin tabii sonucu olan kadim çekişmelerin ağır bedelleriyle de başa çıkmak zorundadır. Bunca din, kültür, medeniyet ve etnisitenin bin yıllardır karşılıklı bir etkileşim içinde bulunması, bölgedeki etno-kültürel fay hatlarını olağanüstü derecede kırılğan hale getirmiştir.

İran İslâm Cumhuriyeti ve Suriye rejiminin, bölgedeki hâkim dinî, kültürel, toplumsal ve siyasî yapıya muhalif bir heterodoksluğu içinde barındırması, özellikle Suriye'deki Hafız Esed yönetimi ve İran'daki 1979 Devrimi sonrası yapıyı birbirine yakınlaştırmıştır. Bunun yanında, iki ülkenin jeopolitik ve stratejik olarak birbirlerine entegre hale gelen girift ilişkileri söz konusu olmuştur.

İran-Suriye bölgesel ittifakı, özellikle 2003 yılında Irak'ın işgali sonrası yaşanan gelişmelerle ve Hizbullah'ın Lübnan'da başat aktör halini aldığı 2006 Lübnan-İsrail Savaşı'ndan sonra daha da önemli hale gelmiş, bu yönüyle ittifak, yalnızca iki ülkenin arasındaki bir ilişkinin çok ötesine geçmiştir.

Bugün Ortadoğu'da, yerel, bölgesel ve küresel ölçekli tüm siyasî dengeler, bir şekilde bu ittifaka göre hesap yapmak ve konumlanmak zorundadır.

Bu çalışmada İran-Suriye ittifakının tarihsel ve nedensel arka planı incelenerek, 35 yıllık gelişimi ortaya konulmaya çalışılacak ve başta Arap Baharı sürecine yansımalarına ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmayla ilgili hâlihazırda mevcut olan en önemli hipotez, İran'ın yakın çevresinde bir Şîî jeopolitik kuşağı oluşturarak, bölgesini domine etme stratejisi güttüğüdür. Çalışmanın amaçlarından biri de, 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah tarafından ortaya atılan ve daha sonra birçok uluslararası ilişkiler uzmanı ve stratejisyen tarafından temellendirilmeye çalışılan bu tezin, "İslâm Devrimi"nden itibaren İran'ın Suriye politikasında bir yer teşkil edip etmediğinin anlaşılmasıdır. Aynı şekilde, İran'ın kendisine yönelik "Şîî Hilali" oluşturma suçlamalarına mukabil, "Direniş Eksenini" söylemini geliştirmesinin temelleri incelenecektir.

İran'ın önemli bir bölge devleti olarak Ortadoğu'da süreklilik ve değişim arzeden dış politika uygulamalarının, realist ve idealist bakış açılarından temel paradigmaları anlaşılmalı çalışılarak, Suriye özelinde İran'ın dış politikasını belirleyen etmenler tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, Suriye, Şiî Hilali, Direniş Ekseni, İran Devrimi, “Esed Hanedanlığı”, Arap Baharı.

ABSTRACT

With its history equivalent to human history, Middle-East is a cradle of ancient civilizations, cultures and all the divine religions. In this regard, besides having advantages of such enormous richness, the region has to cope with burdensome costs of ancient clashes which is a natural consequence of this legacy. Thousands of years of interactions among all these religions, cultures, civilizations and ethnicities have caused ethno-cultural divisions to become much more fragile.

Islamic Republic of Iran and Syrian Regime, containing heterodox peculiarities which are critical of religious, cultural and political structures long prevailing in the region, come politically close to each other especially after Hafez al-Assad's coming to power in Syria and 1979 revolution in Iran. Besides two countries' geopolitically and strategically integrated and complicated relations became a further subject.

Syria-Iran regional alliance has become much more important especially after Iraq's invasion in 2003 and Hezbollah's becoming the main political actor in Lebanon after 2006 Israel war. In this respect the alliance has gone way beyond a bilateral relationship between two countries. Today, no local, regional and global political equilibria can be understood or constituted without taking this alliance into consideration.

In this study, development of 35 years of Iran-Syria alliance and its reflections on the Arab Spring process will be introduced within a causative and historical background.

At present, the most important hypothesis of this study is the argument about Iran's intention to strategically dominate its region by forming a Shiite geopolitical zone in its neighborhood. A further object of this study is to understand whether this thesis, which was put forth by King Abdullah in 2004 and later on tried to be grounded by many experts and strategists of international relations, has a place in Iran's post-revolution Syria policy or not. In the same vein, bases for the development of Iran's rhetoric of "Axis of Resistance" in response to accusations of creating a "Shiite Crescent" will be investigated.

Consistent and flexible foreign policy practices of Iran as an important regional state will be investigated while main paradigms that shape policies of Iran particular to Syria will be discussed in detail through realist and idealist perspectives.

Keywords: Iran, Syria, Shiite Crescent, Axis of Resistance, Iranian Revolution, Assad Dynasty, Arab Spring.

İÇİNDEKİLER

ONAY	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
Tarihî Süreçte Suriye.....	3
Tarihî Süreçte İran.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM	14
1.1. İRAN VE SURİYE’NİN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER	14
1.1.1. İran’ın Dış Politikasını Belirleyen Faktörler	14
1.1.2. Suriye’nin Dış Politikasını Belirleyen Faktörler	22
1.2. ŞİİLİK VE NUSAYRÎLİĞE GENEL BİR BAKIŞ	27
1.2.1. Şiilik.....	27
1.2.2. Nusayrîlik.....	32
1.3. ZEYNEBİYE OLGUSU	38
1.4. SURİYE’NİN KURULUŞUNDAN İRAN İSLÂM DEVRİMİ’NE (1946-1979)	44
1.5. MUSA SADR – ŞAH İLİŞKİLERİ	49
1.6. 1979 İRAN DEVRİMCİLERİNİN SURİYE VE LÜBNAN FAALİYETLERİ	51
1.7. CEBEL ÂMİL GELENEĞİ	56
1.8. İRAN – SURİYE İTTİFAKININ GÜÇLENME EVRELERİ	60
İKİNCİ BÖLÜM.....	72
İRAN DEVRİMİ’NDEN 11 EYLÜL’E KADAR İRAN – SURİYE İLİŞKİLERİ (1979-	72
2001).....	72
2.1. HUMEYNÎ DÖNEMİ (1979-1989).....	72

2.2. İRAN İLE SURİYE ARASINDAKİ ASKERÎ İŞBİRLİĞİ	78
2.3. HAMA KATLİAMI VE KATLİAMA GİDEN SÜREÇ (1976 – 1982)	81
2.4. LÜBNAN DENKLEMİNDE İRAN-SURİYE VE HİZBULLAH-EMEL	87
2.5. İRAN - IRAK SAVAŞI VE SURİYE	92
2.6. HUMEYNÎ SONRASINDAN 11 EYLÜL'E KADAR İRAN VE SURİYE İLİŞKİLERİ (1989-2001)	96
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	101
11 EYLÜL'DEN ARAP BAHARI'NA KADAR İRAN VE SURİYE (2001-2010)101	
3.1. 11 EYLÜL'DEN ARAP BAHARI'NA İRAN - SURİYE İLİŞKİLERİ (2001-2010)	
3.1.1. Hatemî'nin İkinci Dönemi (2001-2005)	103
3.1.2. Ahmedinejâd'ın Göreve Gelmesi (2005)	106
3.2. HİZBULLAH'IN YÜKSELİŞİ (2000-2011)	109
3.3. IRAK'IN İŞGALİ (2003)	112
3.4. BAAS'TA LİDERLİK MÜCADELESİ VE IRAK ÜZERİNDE İRAN-SURİYE ÇEKİŞMESİ	116
3.5. HARÎRÎ SUİKASTI (2005)	118
3.6. LÜBNAN-İSRAİL SAVAŞI (2006)	125
3.7. TÜRKİYE - İSRAİL STRATEJİK İŞBİRLİĞİNE KARŞI SURİYE'NİN ÇABALARI	128
3.8. İRAN - SURİYE ASKERÎ PAKTI (2006)	131
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	135
İRAN - SURİYE İTTİFAKININ ARAP BAHARI SÜRECİNE YANSIMASI..	135
4.1. ARAP BAHARI VE İRAN	135
4.2. ARAP BAHARI'NIN SURİYE'YE SIÇRAMASI	141
4.3. “DİRENİŞ EKSENİ” SÖYLEMİ	156
4.4. HAMANEY'İN YAKLAŞIMI: ABD-İSRAİL KARŞITLIĞI	167
4.5. İRAN'IN SİYASÎ - DİNÎ KÜLTÜRÜ VE STRATEJİK ÇIKAR DENGESİ	169
4.6. SURİYE ÜZERİNDE İHTİYATLI BİR DOĞU - BATI ÇEKİŞMESİ	173
SONUÇ	177
BİBLİYOGRAFYA	181

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği (European Union)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri (United States of America)
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler (United Nations)
c.	: Cilt
CIA	: Central Intelligence Agency (Amerika Birleşik Devletleri Merkezî İstihbarat Teşkilâtı)
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
EMEL	: Efvâc'ül-Mukâvemet'il-Lübânîyye (Lübnan Direniş Grupları)
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü (Munazzamat'üt-Tahrîr'il-Filistîniyye)
HAMAS	: Hareket'ül-Mukâvemet'il-İslâmiyye (İslâmî Direniş Hareketi)
H.z.	: Hazreti
İKÖ	: İslâm Konferansı Örgütü (Munazzamat'ül-Mü'temer'il-İslâmî) Geçmişle ilgili aktarım yapıldığı için kurumun eski ismi kullanılmıştır. Kurumun adı sonradan, İİT: İslâm İşbirliği Teşkilâtı (Munazzamat'üt-Teâvün'il-İslâmî) olarak değiştirilmiştir.
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

PKK	: Partiya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (Türkçe transliterasyonu: Soyuz Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik)
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Ortadoğu'nun en köklü devlet geleneğine sahip ülkelerinden biri olan İran, sahip olduğu jeopolitik konum itibarıyla de bölgede tartışmasız bir kilit role sahiptir. 2500 yıllık tarihsel ve politik birikimin son halkası olan İran İslâm Cumhuriyeti, 1979 yılında gerçekleşen büyük halk hareketi sonucu yaşanan devrim sonrası kurulmuştur. "İslâm Devrimi" kuşkusuz ülkenin kaderini temelinden değiştirmiş olmakla beraber, ülkenin tevârüs ettiği bu devasa tarihî derinlik dolayısıyla, dış politikasında süreklilik unsurları barındıran bir yapıya da sahiptir.

Devrim sonrası özellikle ilk on yıllık dönemde, İran'ın komşularına yönelik rejim ihracı politikaları benimsediği görülür. Her ne kadar sonraları bu politikadan vazgeçme eğilimine girse de, özellikle yakın çevresinde kendisine yakın hissettiği Şîî ve heterodoks azınlık gruplarla kalıcı ilişkiler geliştirme çabasını sürdürmüştür. İran-Irak Savaşı'nda da desteğini aldığı Iraklı Şîî nüfusun oluşturduğu bazı örgütlerle yakın ilişki içinde olmuştur. Benzer şekilde hatırı sayılır bir Şîî nüfusun bulunduğu Lübnan'da, İran destekli Hizbullah örgütünün devlet yapısındaki ağırlığı bilinmektedir.

1963'teki Baas darbesinden sonra azınlık yönetimine giren ve özellikle 1966 Salah Cedid darbesinden itibaren tamamıyla Nusayrîlerin egemen hale geldiği Suriye'de, 1970 yılında Hafız Esed'in iktidarı ele geçirmesiyle birlikte devlet kademelerinde belirgin bir şekilde Nusayrî azınlığın hâkimiyeti söz konusu olmaya başlamıştır. Şîî İmamî anlayışının temelde sapkın bir fırka olarak görmesiyle birlikte, Nusayrîlik, neşet itibarıyla Şîa'dan kaynaklanan bir fırka olması hasebiyle İran'ın Suriye politikasında yakınlık sebebi olmuştur. Bu bağlamda özellikle Musa Sadr ve Hafız Esed'in Nusayrîliği Şîa (dolayısıyla İslâm) çatısı altına alma çabalarının önemi büyüktür. Özellikle devrim kadrolarında Şîî birliği düşüncesinin baskın olduğu İbrahim Yezdî, Mustafa Çamrân ve Musa Sadr gibi isimlerin İslâm Devrimi'nin ilk yıllarıyla birlikte Suriye ile iyi ilişkiler geliştirilmesi yolunda çaba sarfettiğine tanık oluyoruz.

İran-İrak Savaşı'nda Libya dışında İran'ın yanında yer alan bölgedeki tek Arap ülkesinin Suriye olması da bu ilişkinin kalıcı hale gelmesinde etkili olmuştur. Suriye yönetiminin İran ile yakınlaşmasını tetikleyen faktörlerden biri olarak da, Irak Baası'yla amansız bir rekabet içinde bulunması gösterilebilir.

Son olarak 2010 yılı sonu itibariyle Kuzey Afrika ve devamında Ortadoğu'da baş gösteren Arap devrimleri çerçevesinde, Mart 2011'de Suriye'de başlayan halk ayaklanması ve ardından gelen iç savaş sürecinde, İran'ın başından beri güçlü bir şekilde Suriye rejiminin yanında yer alması, uzun yıllara dayanan bu ittifakı taçlandırmıştır. İran'ın Ortadoğu'da bir "Şiî Hilali" çizerek, kendi hâkimiyetinde jeopolitik bir Şiî nüfuzu sağlama yönündeki projesinin bir parçası olarak görülen Suriye'nin, bu süreçte İran tarafından hayatî derecede sahiplenilmesi, İran'ın Suriye politikasına yeni bir boyut getirmiştir.

İran-Suriye bölgesel ittifakı, Ortadoğu dengelerinin anlaşılabilmesi açısından hayatî öneme sahiptir. İttifak, Irak'ın işgali ve Hizbullah'ın Lübnan'da giderek etkinliğini artırmasıyla yalnızca iki ülke arasında bir ilişki olmanın çok ötesine geçmiştir. Bugün Ortadoğu'da, yerel, bölgesel ve küresel ölçekli dönen bütün siyasî hesaplar, bir şekilde bu ittifakı dikkate almak ve bu ittifaka göre muhasebe yapmak zorundadır.

Bununla birlikte söz konusu müttefiklik ilişkisi ve bu ilişkinin farklı meselelere yansımaları, Ortadoğu'da ve daha ziyade uluslararası camiada yeterince doğru bir şekilde anlaşılamamış, konu genellikle tek bir veçhesiyle ele alındığından yanlış çıkarımlar elde edilmesine yol açılmıştır. Bu yönüyle çalışmamız, bölge dengeleri açısından çok iyi bir şekilde anlaşılması ve tahlil edilmesi gereken bu bölgesel ittifak denklemini, farklı boyutlarıyla irdeleyerek, bu konudaki uluslararası ilişkiler literatürüne küçük de olsa bir katkı yapmak çabasıdır.

Dört bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında tarihî süreç ele alınmıştır. Birinci bölümde kavramsal derinlik, belirleyici etmenler ve kilit aktörler sunularak, ittifakın genel bir çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümlerde, 1979-

2010 arasındaki dönem ve bu döneme damga vuran gelişmeler, İran-Suriye ittifakı bağlamında ele alınarak, bütüncül bir perspektif verilmeye gayret edilmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise, İran-Suriye bölgesel ittifakının, 2010 yılı sonundan itibaren Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı etkisi altına alan ve "Arap Baharı", "Arap Uyanışı" ya da "Arap Devrimleri" adı verilen sürece yansımalarına odaklanılmıştır. Daha önce İran-Suriye bölgesel ittifakı bağlamında verilen kavramsal, tarihî ve felsefî altyapıyla; bölgede dört yıldır yaşanmakta olan tarihî gelişmelerin daha iyi anlaşılabilmesi umut edilmiş, güncel siyasî okumalar girdabında ıskalanan arka plana mümkün olduğunca ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Tarihî Süreçte Suriye

Geçtiğimiz yüzyıla bir Osmanlı vilayeti olarak giren Suriye, 1920'de Fransız mandası haline gelmiş, 26 yıl süren Fransız manda idaresinden 1946'da kurtularak bağımsızlığını ilan etmiştir. Üst üste darbeler ve yönetim değişiklikleriyle geçirdiği 17 yılın ardından, 1963 yılında azınlık iktidarına mahkûm kalmıştır. Bu azınlık iktidarı da kendi içinde güç çekişmelerine konu olmuş, sonunda 1970 yılında bir darbeye yönetimi ele geçiren Hafız Esed, günümüze dek sürecek olan "Esed Hanedanlığı"nı kurmuştur.

Akdeniz'in kuzeydoğusunda yer alan Suriye; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesiştiği bir bölgede bulunmaktadır. Suriye tarihte Kenanîler, İbranîler, Arâmîler, Asurlular, Babilliler, Persler, Yunanlılar, Romalılar, Bizans, Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular, Eyyubîler, Haçlılar, Memlûklar ve Osmanlı Devleti tarafından yönetilmiştir. İlk olarak M.Ö. 4000'li yıllarda Mısırlıların Lübnan ve Amanos dağlarını ham madde kaynağı olarak kullanmaya başlamasıyla önem kazanmaya başlayan Suriye toprakları, daha sonra M.Ö. 3000'li yıllarda Sümerlerin ve nihayet M.Ö. 2350'lerde burayı işgal eden Ebla İmparatorluğu'nun, bir süre sonra Ebla'yı yıkan Akkadların denetimine geçti. Ardından Mısır, Hitit, Asur ve Kenan medeniyetlerini ağırlayan bölge,

M.Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender'in gelişiyle Helen kültürüyle tanışmış ve M.S. 20 yılında Roma İmparatorluğu'na dâhil olmuştur.¹

634 yılında İslâm ile tanışması, Suriye için çok önemli sonuçlar getirdi. Yeni dinin etkisiyle siyasî, dinî, sosyal ve kültürel yapısı değişen Suriye, Hristiyan Gassânîler'den sonra bu kez Müslüman kimlikli bir siyasî bir merkez haline gelecektir. 661 yılında Emevî Devleti'nin kurulduğu Suriye toprakları, geçmişteki Yunan ve Roma kültürü ile Arap geleneğini başarıyla yoğurarak, bölgesinde dönemin en güçlü kültür ve siyaset merkezi haline gelmiştir.²

Öte yandan Osmanlı öncesi dönemde Selçuklu etkisi kendini göstermiş, Halep ve Antakya gibi merkezler Selçuklu merkezî yönetimine bağlanırken, iç bölgelere doğru sağlanan Türkmen göçleriyle bölgenin demografisi Türkler lehine bir değişime tâbi olmuştur. Selçuklu etkisinin zayıflamaya yüz tutmasıyla ise, sırasıyla, Dımaşk Atabegliği, Eyyubîler ve Moğol istilasının etkisinde kalan bölge, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in bu topraklar üzerinden Mısır seferine çıkmasıyla Osmanlı idaresiyle tanışmıştır. Roma hâkimiyetinden sonra en uzun hâkimiyeti sağlayan güç olan Osmanlılar, 400 yıl boyunca büyük ölçüde istikrar ve barış getirdiği bölgenin sahibi olacaktır.³

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında başlayan parçalanma sürecinde, İngiltere'nin ilk olarak "Büyük Arabistan Krallığı"nın bir parçası olarak Şerif Hüseyin'e vaat ettiği, fakat tarihin en büyük aldatmacalarından birini sergileyerek Sykes-Picot gizli anlaşmasıyla Fransızlara pay ettiği Suriye; aslında sınırları I. Dünya Savaşı'ndan sonra *Bilâdu's-Şâm* olarak bilinen ve içine şu andaki Suriye, Ürdün, Lübnan, İsrail ve Filistin'i alan bölgenin parçalanmasıyla oluşturulan bir ülkedir.⁴

1920 yılında toplanan San Remo Konferansı'nda İngiltere ve Fransa, Arap dünyasını daha önce gizli olarak imzaladıkları Sykes-Picot Anlaşması'na göre bölme

¹ Ahmet Emin Dağ, *Suriye Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü*, İ.H.H. Yayınları, İstanbul 2013, s. 13.

² Suriye'nin Müslümanlar tarafından fethi ve Osmanlı dönemine kadar geçirdiği tarihi süreç hakkında bkz. Cengiz Tomar, "Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar Suriye Tarihi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 37, s. 545-550.

³ Ahmet Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 13-15.

⁴ Bölgede Osmanlı hâkimiyeti sonrası süreci ve Suriye'nin bağımsız bir ülke olarak kuruluşu hakkında bkz. C.E. Bosworth & V. Perthes, "al-Sham", *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Leiden 1997, Cilt 9, s. 271-277.

sürecini hayata geçirdiler. Müttefikler, söz konusu bölgede dört ayrı bağımsız devlet kurdurdular. Bunlardan Suriye ve Lübnan Fransa'nın kontrolüne verilirken, Irak ve Filistin ise İngiltere'ye kalmıştır.⁵ Böylece 1945'e kadar sürecek olan Fransız manda yönetimi başlamıştır.

Fransızlar ülkede manda yönetimini güçlendirmek için tek yolun Sünnî İslâmî düşüncüyü benimsemiş Arap milliyetçi hareketine karşı, karşıt dinî azınlıkları güçlendirmek olduğunu görmüştür. Sünnî Osmanlı idaresi boyunca kendilerinin aşağılandığını düşünen azınlık gruplarının bağımsızlık vaadiyle örgütlenmeleri ve Fransız politikaları yönünde kullanılmaları zor olmamıştır.⁶ Bunlar; bölgenin Katolik, Protestan ve Marunî dinî azınlıklarından, Dürzî ve Nusayrî gibi heteredoks azınlıklara kadar geniş bir yelpaze oluşturmuştur.

Fransız manda idaresi, Suriye'yi kontrol altında tutabilmek için Halep, İskenderun, Şam ve Alevî bölgesi mahalli idarelerinden oluşan Suriye Devletler Birliği'ni meydana getirmiştir. Hafız Esed'in babası da, Nusayrî/Alevî azınlığı oluşturan halkının Sünnîler arasında zor durumda kalacağını düşünerek, Fransızlara kendilerine de bir devlet kurulması ya da Lübnan'a bağlanmaları hususunda mektup yazarlar arasında bulunuyordu.⁷ Birliğe daha sonra Havran Dürzî Devleti de katılmıştır. Böylece Suriye coğrafyasından beş ayrı küçük ülkecik meydana getirilmiştir. 1920'de kurulan bu düzen, milliyetçilerin baskısı sebebiyle fazla uzun sürmedi. 1922'de Halep ve Şam devletleri birleşerek Suriye Federasyonu'nu kurmuşlardır. Alevî bölgesi 1930, Dürzî bölgesi de 1936'ya kadar muhtariyetlerini korumuştur.⁸

Araştırmacı Sinan Tavukçu, Suriye'nin atomizasyon sürecini ve Fransızlar tarafından bölgenin mezhebî-etnik temeller üzerinden parçalanmasını ve Nusayrîlerin Suriye'de iktidar mücadelesini şu şekilde ifade etmektedir:

“Fransa 1920 yılında Suriye'deki Faysal krallığına son verip Suriye'yi mandasına alınca, burada ‘böl ve yönet’ anlayışına dayanan bir politika izledi. Bu politikanın bir sonucu olarak Lübnan'da Büyük Lübnan Devleti, Lâzkiye ve çevresinde Alevîler Devleti, Cebel-i

⁵ Ahmet Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 18-19.

⁶ Ahmet Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 20.

⁷ Cengiz Tomar, “Suriye’de Yanlış Giden Neydi?”, AlJazeera Haber Sitesi, 25 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/suriyede-yanlis-giden-neydi> (E.T.: 12.03.2014).

⁸ Ahmet Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 21.

Dürûz'da Dürzî Devleti, Suriye'nin diğer kesimlerinde Şam ve Halep devletlerini kurdu. Daha sonra Şam ve Halep Devletleri Suriye Devleti adı altında birleştirildi. Fransız manda idaresine gönülden bağlanan unsurlar Nusayrîler oldu. Lâzkiye Alevî Devleti 1936 yılında özerkliğini kaybettiğinde, Nusayrîler Suriye Devleti'ne bağlanmaya direndiler, Fransız yönetimi altında yaşamayı tercih ettiklerini Fransızlara bildirdiler. 1946'da Fransız mandası son bulduğunda, Nusayrîler Sünnîlerin kontrolündeki merkezî otoriteye tâbi olmak istemediler ve isyanlar çıkardılar. 1954'te Dürzî ayaklanmasının bastırılmasından sonra Nusayrîler ayrı bir devlet olmanın kâbil olmayacağını anladılar. Bu defa, ayrılmak istedikleri devletin sahibi olmak için gayret gösterdiler".⁹

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Suriye'nin bağımsızlık süreci de hızlandı. Lübnan'ın ayrı bir devlet haline gelmesi, Alevîlerin çoğunlukta olduğu Lâzkiye'nin bağımsız bir idarî bölge olması ve 1939 yılında Hatay bölgesinin Türkiye'ye geçmesi ile bugünkü Suriye'nin sınırları çizildi. Suriye Hükümeti Ocak 1945'te ulusal ordu kurduğunu bildirerek Fransızlara savaş ilan etti.¹⁰

Fransızlar tüm çıkarlarını garanti altına alacak koşulları kabul eden bir anlaşma imzalamadan Suriye'den çekilmek istemedi ve Mayıs 1945'te Şam, Halep, Humus ve Hama'da yoğun çatışmalar yaşandı. İngiltere Başbakanı Churchill'in bölgeye askerî birlik göndereceği yolundaki tehditleri üzerine General Charles de Gaulle ateşkes ilan ederek Şubat 1946'da ilan edilen Birleşmiş Milletler (BM) çözümünü kabul etti. 15 Nisan 1946 tarihinde tüm Fransız askerlerinin Suriye topraklarından çekilmesiyle ülkedeki 26 yıllık manda yönetimi sona ermiş oldu.¹¹ Fransızların çekilmesiyle yepyeni bir sürece giren Suriye'de, halının altına süpürülen tüm ayrışmalar bir bir gün yüzüne çıkmaya başladı.

Suriye 1946 yılında bağımsızlığını elde etmesine etmişti ama bu bağımsızlık hiçbir zaman Suriye halkının gerçek manada bağımsızlığını ve özgürlüğünü getirmemiş, aksine ülke arkası gelmez darbeler ve yönetim değişiklikleriyle geçireceği çalkantılı bir döneme girmiştir. 17 yıl boyunca ardı arkası gelmeyen darbeler döneminin ardından, 1963 yılında Baas rejiminin ülkeyi ele geçirmesiyle Suriye azınlık iktidarına mahkûm

⁹ Sinan Tavukçu, "İran-Suriye İlişkilerine Teopolitik Bir Bakış", Stratejik Düşünce Enstitüsü, <http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/iran-suriye-iliskilerine-teo-politik-bir-bakis-ii/968>, (E.T: 27.03.2013).

¹⁰ Suriye'nin bağımsızlığını kazanma süreci hakkında bkz. Ahmed Tarbîn, "eş-Şâm", *Dâiretü'l-Maârif'il-İslâmiyye*, İntişârât-ı Cihân, Tahrân, yıl belirtilmemiş, Cilt XIII, s. 109-117.

¹¹ Ahmet Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 23.

kalmıştır. Bu azınlık iktidarı da kendi içinde güç çekişmelerine konu olmuş, sonunda 1970 yılında bir darbeyle yönetimi ele geçiren Hafız Esed, günümüze dek sürecek olan “Esed Hanedanlığı”nı kurmuştur.

Daniel Pipes gibi bazı yazarlar, modern Suriye’yi 1920-45 manda döneminde Alevîlerin yükselişi, 1946-1963 Sünnî hâkimiyeti, 1963-1970 Alevîlerin birleşmesi, 1970 sonrası Alevî hâkimiyeti olarak dört aşamada değerlendirmektedir.¹² Bilindiği gibi 1970 sonrası Alevî hâkimiyeti dönemi “Esed Hanedanlığı”na işaret etmektedir. Bu hanedanlık da şu ana kadar iki aile ferdi tarafından sürdürülmüştür. İlki baba Hafız Esed hâkimiyetindeki 1970-2000 yılları arasını kapsayan 30 yıllık dönemi, ikincisi oğul Beşşar Esed’in 2000 yılından günümüze değin sürdürdüğü dönemi ifade etmektedir.

30 yıl süren Hafız Esed’in demir yumruk politikası, ölümünden sonra yerine gelen oğlu Beşşar Esed döneminin başlarında yumuşama sinyalleri verse de, bu umudu gerçekçi ve kalıcı reformlar takip etmemiştir. On yıllardır demokratik hak ve hürriyetlerinden mahrum olarak yaşamak zorunda bırakılan halk, 40 yıllık Baas diktasından kurtulmak adına Arap Baharı dalgasını büyük bir fırsat ve umut olarak görmüştür. Fakat uluslararası toplumun kendisini bu mücadelede yalnız bırakmasıyla büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır.

İsyan hareketinin geçirdiği üç yıllık süreç, uluslararası ve bölgesel denklemin bu değişime hazır olmadığını göstermiştir. ABD yeni dönemde Ortadoğu’ya ağırlık vermeyen yeni dış politika anlayışı ve Suriye’nin iktidar değişimi sonrası evirileceği süreçten emin olamadığı için Suriye krizine mesafeli durmaktadır. Bölgedeki ayrıcalıklı konumunu sürdürmek isteyen Rusya ise, ABD’nin bu tutumundan da güç alarak Ortadoğu’ya açılan bir penceresi olarak gördüğü Esed rejimine arka çıkmaktadır. Suriye rejimi bu süreçte en güçlü ve somut desteği ise, 35 yıllık sadık müttefiki İran İslâm Cumhuriyeti’nden almıştır.

¹² Daniel Pipes, “Suriye’de Azınlık İktidarı”, *Dünya ve İslâm Dergisi*, Güz 1990, Sayı 4, İstanbul, s. 37.

Tarihî Süreçte İran

İran, bulunduğu bölgede binlerce yıllık tarihe dayanan, köklü bir medeniyete sahiptir. Günümüz İran'ının güneyinde yer aldığı tespit edilen Elam Medeniyeti'nin Sümer ve Babil Medeniyetleri'nin temelini oluşturduğu iddia edilmektedir.¹³ Aryan kavimlerden biri olan Partlar (Persler), M.Ö. iki bininci yıllarda kuzeyden gelen Aryan göçlerle bölgeyi şekillendirmeye başlamışlardır. İranlılar aslen Hint-Avrupa halkları ailesine mensup olan, bugünkü adıyla Rus steplerinden göç ederek Avrupa, İran, Orta Asya ve Kuzey Hindistan'a yerleşen bir kavimdir. İran ismi de Aryan kelimesinin zamanla dönüşmüş halidir.¹⁴

Arîler İran'da Medler ve Persler olmak üzere iki büyük devlet kurmuşlardır. Bu iki devletin tarihsel tecrübesi İran Medeniyeti olgusunu ortaya çıkarmıştır. Ahameniş İmparatorluğu'nun kuruluşu olarak kabul edilen M.Ö. 550 yılı, 1979'da monarşinin yıkıldığı devrime kadar devam eden 2500 yıllık monarşinin başlangıcı sayılır. Ardından gelen Büyük İskender'in istilası ise bu medeniyeti askıya almıştır.¹⁵

İran tarihinde Batı'ya düşmanlığın Büyük İskender'in işgaliyle başladığı söylenebilir. MÖ III. yüzyılda Aryan kavimlerinden Partların İskender'in soyundan olan Selevkoslar'ı mağlup ederek, Makedon ve Yunanlıları topraklarından atmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem Selevkosları ülkeden kovmayı başaran Part hükümdarı "Eşk" ve taraftarlarına nisbetle Eşkaniler (Arşaklılar) dönemi olarak bilinir.¹⁶

Eşkanilerin dinî özgürlükler noktasındaki geniş bakış açısı, din adamlarının tepkisiyle karşılaşmış, yine Part Hanedanı'na mensup bir din adamının isyanı, Sasanilerin yönetime gelmesiyle sonuçlanmıştır. 400 yılı aşkın hüküm süren (224-651) Sasanilerin devlet yönetiminde öne çıkan en önemli vasıfları, din ve siyaseti iç içe geçiren bir anlayışı benimsemiş olmalarıdır. Bu dönemde Zerdüştlük devlet dini haline gelmiştir. Sasanilerin devlet olarak benimsedikleri Zerdüştlük inancının ve öğretilerinin, İranlıların düşünce dünyasında çok önemli yansımaları olmuştur. Devlet yönetiminden güç alan Zerdüştlük din adamları dinî temellere dayalı siyasî bir ideoloji sistematığı

¹³ Abdullah Yegin, *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA, Ankara 2013, s. 17.

¹⁴ Michael Axworthy, *A History of Iran - Empire of the Mind*, Basic Books, New York 2008, s.1.

¹⁵ Abdullah Yegin, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁶ İran'ın Müslümanlar tarafından fethine kadar olan tarihî süreci hakkında bkz. Esko Naskali, "Başlangıçtan Müslümanlar Tarafından Fethine Kadar İran Tarihi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 22, s. 394-395.

kurdular. İyilik ve kötülük tanrısı temelli bir dualist inancı dayanan Zerdüştlük, Sasanilerin kurucusu Erdeşir Babekan ve veziri Bilge Bozorgmihr tarafından zamanla monizme dönüştürüldü. Bu yeni inanç temelinde, İyilik Tanrısı Ahura Kötülük Tanrısı Ehrimen'e galip geliyor ve İyilik Tanrısı Ahura tek tanrı olarak kabul edilmeye başlıyordu. İyiliğin kötülüğe üstün geldiği bu savaşta, İyilik Tanrısı'nı temsil edense İranlılardı. Bu üstünlükçü ve seçkinci tavrın yansımalarının günümüze kadar uzandığı söylenebilir. Sasaniler güçlü bir devlet kurdular. Perslerin eskiden sahip olduğu toprakları geri almayı başarmışlardır. Doğu Roma Devleti'nin hâkim olduğu Hindistan'dan Mısır'a kadar olan bölgeyi ve tüm Anadolu topraklarına tekrar egemen olmuşlardır.¹⁷

İslâmiyet'in yayılmasıyla bölge jeopolitiği köklü değişimlere uğramaya başlamıştır. 636 yılında ikinci İslâm Halifesi Hz. Ömer'in ordusu Kadisiye Savaşı ile Sasani Devleti'nin sonunu getiren süreci başlatmıştır. Bundan sonra İranlıların siyaset sahnesine geri dönüşü Ebû Müslim el-Horasânî'nin Emevîler aleyhinde büyük bir isyanı örgütlemesiyle sağlanmıştır. Emevîler karşısında Abbâsî kozunu iyi oynayan Ebû Müslim el-Horâsanî, Abbâsî Devleti üzerinde de tesirli bir figür haline gelmeye başlayınca, güçlenen bir İrancılıktan endişe duyan Abbâsîler tarafından öldürülmüştür. Fakat Ebû Müslim'in başlattığı isyan hareketi, öldürülmesiyle daha da büyümüş ve küllenmeye yüz tutan İran millî kimliğinin yeniden inşasında önemli rol oynamıştır. Topraklarının Araplar tarafından işgal edilmesinin getirdiği millî travma bir yana, Ebû Müslim'in de Araplar tarafından öldürülmesi, İranlılarda Araplara karşı millî birlik ve duruşun kenetlenmesine yol açmıştır.¹⁸

İran Devrimi'nin ideologlarından biri olarak görülen Dr. Ali Şeriatî'ye göre, İranlılık ruhu Horasan bölgesinden başlayan bir canlanma hareketiyle İran millî kimliğinin yok olmasının önüne geçmiştir. *Şuubiyye Hareketi*, "Arapsız İslâm" tezini savunarak İranlılık ruhunu yaşatmış ve bu ruhun günümüze kadar bağımsız olarak korunmasını sağlamıştır. İslâm'ın İran'a girişinden sonra iki yüzyıl boyunca, İranlılar Arap milliyetçiliğine karşı mücadele vererek kendi millî kimliklerini korumaya

¹⁷ Abdullah Yegin, *a.g.e.*, s. 18-19.

¹⁸ Abdullah Yegin, *a.g.e.*, s. 19-20. Ayrıca Ebû Müslim el-Horasânî'nin Emevîler'in yıkılmasındaki rolü hakkında bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû Müslim-i Horasânî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt X, s. 197-199.

çalışmışlardır. Yine de İranlılar bu 200 yıl dâhilinde İran'ı bağımsız kılamamışlar, mahallî hâkimler meşruiyetlerini Bağdat'tan ve Abbâsî Halifesi'nden almaya devam etmişlerdir. Şeriatî'ye göre, İranlıların Şîî mezhebini benimsemelerinin başta gelen nedeni, Arap milliyetçiliği olmuştur. İranlılar “mazlum İslâm”ın simgesi haline gelen Ali'nin taraftarı olmuşlardır. Çünkü Arap milliyetçiliğinden millî kimliklerine yönelik bir tehdit algılamasında bulunan İranlılar, kendilerini de İslâm dünyasında mazlum konumunda görmeye başlamışlardır. Bu açıdan Şîîlik, hilafet karşısında bir kimlik arayışı olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹

Abbâsîler, İranlılara karşı bir denge politikası olarak Türkleri kendi devlet sistemlerine dâhil etmişlerdir. Ama bu siyasetin bir noktadan sonra işe yaramaz hale gelmesiyle, Türkler ve İranlılar birbirine yakınlaşmışlardır. Selçuklular dönemi, başarılı bir İran-Türk işbirliği ortaya çıkarmıştır.²⁰ Osmanlılar döneminde ise ayrışma keskinleşerek, günümüze dek gelen gizli İran-Türk çekişmesinin temelleri atılmıştır.

İran uzmanı Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi* adlı kitabında İran'ın kadim evrensel hükümdarlık kavramıyla İslâmiyet'i başarıyla sentezleyen siyasî kültürünü şu veciz cümlelerle anlatmaktadır. Esasında başlı başına bu satırların anlaşılması dahi, İran'ın kendine özgü siyasal kültürünün ve iç-dış politikadaki süreklilik ve değişim unsurlarının kavranması adına büyük bir işlev icra edecektir:

“Sasanilerin tarihe karıştığı 641'den Safevîlerin iktidara geldiği 1501'e kadar geçen sürede; İranlıların Müslüman olması ve Türk-Moğol istilalarına rağmen Perslerin evrensel hükümdarlık kavramı, bu kavramın İran ile ve siyasal kültürüyle bağı devam etti. Yaygın sözlü geleneğin başta X. yüzyılda yazılan *Şehname* olmak üzere ortaya çıkan yeni Farsça vasıtasıyla yazıya aktarılması, Sasani elitin Müslüman hanedanlara da hizmet etmesine imkân veren siyasî ve idarî kültür, İslâmiyet öncesi evrensel hükümdarlık kavramının İslâm'ın dinî ve siyasî değerleriyle sentezlenmesi gibi faktörler; tarihî belleğin devamlılığını sağladı. Türk-Moğol hanedanlarıyla tekrarlanan aynı süreç; hiyerarşi, soyun sürmesi, otokratik hükümdar kavramı ve onun varlığının Tanrı ile evren arasında denge oluşturması gibi unsurları daha da pekiştirdi. Böylece şehinşah, Tanrı'nın gölgesi oldu. Pragmatizmle siyasî kültür; Sasanilerden sonra Abbâsîlere de hizmet eden bürokrat ailesi

¹⁹ Ali Şeriatî, *Bâz Şinâsî-yi Hüviyyet-i İrani-yi İslâmî*, İntişârât-i Hüseyiniye-yi İrşâd, Tahran, s. 190-198.

²⁰ Abdullah Yegin, *a.g.e.*, s. 21. Ayrıca Selçuklu-İran ilişkilerinin teorik ve kültürel benzeşmeler üzerinden örneklerinin bir okuması için bkz. A.K.S. Lambton, “Iran”, *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Leiden 1978, Cilt IV, s. 25-26.

Bermekiler, Abbâsiler, Samaniler ve Büveyhiler gibi örneklerde bir araya geldi. Bu unsurları kullanan İbni Mukaffa, Mesudi, Gazali, Nizamülmülk ve Reşidüddin gibi siyasî filozof/tarihçiler, Perslerin yarattığı evrensel hükümdarlık kavramına İslâmî bir temel sağladılar”.²¹

İran millî kimliğinin Şîlik temelinde şekillenmesi ve dinî/mezhebî unsuru bir millî kimlik unsuru olarak kullanmaya başlaması ise Safevîler dönemiyle olmuştur. Tarihî olarak Araplara karşı biriktirilen nefretle, dönemin Osmanlı Devleti’nin büyük ölçekli rekabeti bir araya gelince, İran devlet geleneği bu iki rakibi de dışlayan bir kimliğe sahip olabilmek için Şîliğe sarılmıştır. Bir sûfî tarikat olan Safeviyye ekolünden gelen Türkmen aşiretlerin, İran’da siyasî gücü eline almaya başlamasıyla Sünnîlik dışında inançlara yöneldiği görülür. Safevî Devleti’nin kurucusu Şah İsmail’in büyükbabası Cüneyd de, hayatının büyük bir kısmını heterodoks fikirleri edindiği Doğu Anadolu Türkmenleri arasında geçirmişti.²²

Şah İsmail henüz 12 yaşındayken, Kafkaslar’da gaza ederken öldürülen babası Haydar’ın intikamını almak amacıyla Şirvanşahlar’a saldırdı. Bu saldırıda başarı kazanan İsmail, ardından Elvend komutasındaki Akkoyunlular’a saldırıp 1501’de Tebriz’i ele geçirdi. Bu olay Safevî Devleti’nin başlangıcı kabul edilir.²³

Şah İsmail artık hem tarikatın hem de Safevî Devleti’nin başıydı. Şîliği güçlü bir şekilde benimseyen Safevîler, tarih açısından kısa sayılabilecek bir sürede çoğunluğu Sünnî olan İran coğrafyasını Şîileştirmeyi başardılar. Böylece XX. yüzyıl İran’ı ve Şîî ulus devletinin temelleri XVI. yüzyılda atılmış oluyordu.

Safevî Devleti 1722 yılında yıkılınca, yerini Afşar ve Zend Hanedanlığı’nın iktidar çekişmesi aldı. 74 yıllık bu ara dönemden sonra ise Afşar ve Zend hâkimiyetini sona erdiren Kaçarlar Devleti kuruldu. Kaçarlar dış müdahalelerin giderek yoğunlaştığı XX. yüzyıla kadar ülkeyi ağır aksak da olsa yönetmeyi ve bütünlüğü sağlamayı başardılar. Yeni yüzyılın hengâmeli atmosferinde giderek otoritesini kaybeden Kaçarlar Devleti, sembolik bir yönetim halini almıştı. Bu durumdan faydalanan 2500 kişilik

²¹ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2011, s. 143.

²² Gene R. Garthwaite, *a.g.e.*, s. 147.

²³ Gene R. Garthwaite, *a.g.e.*, s. 146.

Kazak Tugayı'nın komutanı Rıza Han, Kaçar hükümetine karşı bir darbe düzenledi.²⁴ Önce yeni hükümette Savaş Bakanı seçilen Rıza Han, 1923'te Başbakan Kavamüssaltana'yı tutuklayarak, sembolik Kaçar hükümdarı Ahmed Şah'a kendisini başbakan olarak ataması yönünde baskı yaptı. Rıza Han karşısında hiçbir gücü kalmayan Ahmed Şah, Rıza Han'ı başbakan atadıktan sonra bir daha İran'a dönmek üzere Avrupa'ya gitti. 1926 yılında ise Rıza Han kendisini şah ilan ederek, antikçağdaki İranlı figürlerle bağlantısı olduğu düşünülen "Pehlevî" kelimesini hanedanı için isim olarak seçti.²⁵

Bir yandan da İran'da modern bir ulus devletin adımları olarak demokratikleşme, laiklik ve milliyetçilik fikirleri yayılmaya devam ediyordu. 1870 yılındaki I. Meşrutiyet hareketinden sonra Batı'nın da etkisiyle İran'da hızlı bir partileşme süreci yaşandı. Dönemin en çok ses getiren partileri ise *Demokrat Parti* ve *İtidal Partisi* oldu.²⁶

Bu arada 1908'de İran'da petrolün bulunması bir dönüm noktası olmuştur. Bu gelişme hem emperyalist güçlerin İran üzerindeki hesaplarını, hem de İran'ın XX. yüzyılına damgasını vuracak olan karmaşık sosyo-ekonomik yapıyı ortaya çıkaracaktır. Rıza Han ise ülkede ekonomik kalkınmaya önem veren ama siyasal açıdan tam bir diktatörlük kurma telaşındaydı. Hitler'in fikirlerinden etkilenen Rıza Han ultra milliyetçi bir çizgiye kaydı. Hitler'in Arî ırk söylemini, bir Aryan ulusu olarak yürekten benimsemiş görünüyordu. Bu dönemde İran'da kısa bir Alman nüfuzu söz konusu olmuştur. Ardındansa bu gidişe bir dur demek isteyen Ruslar ve İngilizler ülkeyi işgal etmiştir. Aslında bu topraklarda evvelden beri gözü olan İngilizler ve Ruslar için giderek artan Alman nüfuzu bir nevi bahane teşkil etmiştir.²⁷

1941'de İngilizler, Rıza Han'ı devirerek yerine oğlu Muhammed Rıza'yı geçirmişlerdir. Bundan sonra zayıflayan hanedana mukabil Meclis giderek güçlenmiş, Başbakanlık kurumu önemli hale gelmiştir. Öyle ki 50'li yıllara gelindiğinde

²⁴ Rıza Han'ın ileride Pehlevî Hanedanlığı'nı kurmasıyla sonuçlanacak askeri darbesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton University Press, Princeton 1982, s. 102-118.

²⁵ Gene R. Garthwaite, *a.g.e.*, s. 208.; Ayrıca "Pehlevî" kelimesinin kökeni hakkında bkz. Michael Axworthy, *A History of Iran – Empire of the Mind*, Basic Books, New York 2008, s. 57.

²⁶ Abdullah Yegin, *a.g.e.*, s. 22.

²⁷ Gene R. Garthwaite, *a.g.e.*, s. 212-213.

milliyetçilerin lideri konumuna gelen Başbakan Musaddık, Meclis'ten aldığı olağanüstü yetkilerle Şah'ı neredeyse sembolik bir konuma düşürmüştür.²⁸

Millî Cephe, 1951'de işi petrolün millîleştirilmesine kadar getirince ise çıkarları tehlikeye giren Batı'nın müdahalesi gecikmemiştir. 1953'te İngiltere ve ABD'nin gizli olarak desteklediği bir darbeye Başbakan Musaddık devrilerek, daha önce ülkeden kaçmak zorunda kalan Şah ülkeye geri getirilmiştir. Bundan sonra mutlak hâkimiyetini kurmaya çalışan Muhammed Rıza Pehlevî, ülkeyi diktatörlük rejimine geri döndürmüştür. Bu diktatörlük rejimi ise aslında günden güne hanedanın sonunu hazırlamış, özellikle Muhammed Rıza Şah'ın 60'lı yıllarla birlikte otoritesini paylaştığını düşündüğü ulemâyı sınırlandırmaya çalışan adımlar atması, bu çöküşü hızlandırmıştır. İleriki bölümlerde de üzerinde durulacağı gibi, 1962 yılında ilan edilen *Ak Devrim* reform paketinden sonra ülkedeki muhalefet çemberi giderek genişlemiştir. Vakıf arazileri elinden alınmaya çalışılan ulemânın otoritesine yönelik tehditler artınca, toplumun geniş kesimlerinde örgütlü bulunan ve alt katmanlara erişme kapasitesi yüksek olan din kurumunun etkin muhalefeti, liberal ve sol kesimlerinkiyle birleşerek 1979 İran Devrimi'ne giden süreci başlatmıştır.²⁹

Devrim sonrası İran'a ilerleyen bölümlerde detaylı olarak değinileceğinden, burada üzerinde çok durulmayacaktır. Şu kadarını söylemek gerekirse, dünya tarihi açısından çok önemli bir gelişme sayılan bu devrimle, İran'da yaklaşık 2500 yıllık monarşi kurumu yıkılmış, yerine modern bir ulus devlet kurulmuştur. Her ne kadar yeni rejimin İslâmî kuralları benimsemiş olması ve kapalı yapısı bunun böyle algılanmamasına yol açsa da, İran'da 1979 yılında olan şey, aslında klasik ulus devlet formunun yerleştirilmesinden başka bir şey değildir.

²⁸ Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 117.

²⁹ Gene R. Garthwaite, *a.g.e.*, s. 227-230.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. İRAN VE SURİYE’NİN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

1.1.1. İran’ın Dış Politikasını Belirleyen Faktörler

1.1.1.1. Devrimden Önce

Ortadoğu’nun en köklü devlet geleneğine sahip ülkelerinden biri olan İran, Persler’den günümüze politik kültüründe sağladığı 2500 yıllık devamlılık dolayısıyla eşsiz bir özgüvene sahiptir. Emperyal tarihinde, bütün Anadolu’ya, Ortadoğu’nun bir kısmına, Mısır topraklarına, Orta Asya’nın batı kısmına, hatta Güneydoğu Avrupa ve Karadeniz’in kuzeyindeki bir miktar toprağa hâkim olmuş olması, İranlıların tarihî belleğinde derin bir yer etmiştir.

İran’ın emperyal geçmişine benzer şekilde, günümüz bölge ülkeleri arasında yalnızca Türkiye’yi göstermek mümkündür. Ancak Türkiye’nin selefi olan Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu’nun, İran’ın emperyal geçmişine nispetle çok geç bir devirde ortaya çıkmış olması ve Türklerin sonradan bu bölgeye yerleşmiş olmaları dolayısıyla Türkiye’nin bu açıdan İran ile boy ölçüşebilmesi çok mümkün değildir.

İslâm’ın doğuşuyla gelişen Arap Yarımadası merkezli Arap hâkimiyeti ise, çok parçalı yapısı, yeknesak devlet anlayışından uzaklığı ve siyasî başarısızlığı dolayısıyla bu kategoriye dâhil edilebilmekten uzaktır. Üstelik modern dönemde de Arap varlığı çok parçalı yapısını bu kez modern ulus devlet formunda sürdürmüş, bu sebeple her ne kadar Suudi Arabistan’ın konumu itibarıyla bir iddiası olsa da, hiçbir Arap devleti Arap İslâm Devleti’nin yarı-emperyal diyebileceğimiz mirasının sahibi konumuna gelememiştir. Mısır’ın antik dönemlerden bu yana bir devlet geleneği olduğu doğrudur. Fakat bu devlet yerel kalmış, en fazla günümüz Suriye, Lübnan, Filistin topraklarına kadar yayılabilmiştir.

Tüm bu saydığımız gerçekler göstermektedir ki, günümüz Ortadoğu devletleri arasında en kadim emperyal devlet geleneğine sahip ülke İran'dır. İran'ın bu üstünlüğünü taçlandıran en önemli faktör ise, tarihî bilinçaltında devlet, kültür, din geleneklerini, hiçbirini dışarıda bırakmayacak şekilde sahiplenilen ve devamlılığa çok önem veren bir toplumsal karakteristiğe ve siyasî kültüre sahip olmasıdır.

Bunun yanı sıra, İran'ın sahip olduğu coğrafi konum, jeopolitik ve jeostratejik açıdan fevkalade öneme sahiptir. Avrasya anakarasının en “kilit” bölgelerinden birinde konumlanmış olan İran, doğu-batı, kuzey-güney arasında bir bağlantı noktasını oluşturmaktadır.³⁰

İran'ın bu eşsiz konumu, XIX. yüzyıla damgasını vuran ve “Büyük Oyun” olarak adlandırılan İngiliz-Rus rekabetinin bir yansıması olarak, ülkenin iki nüfuz alanına bölünmesine yol açmıştır. Emperyal İran mirasının en çok aşağılandığı dönem herhalde bu dönemdir. Rusya'nın, XIX. yüzyıl ortalarında gözünü Türkistan ve İran topraklarına dikmesi, İngiltere'nin sömürgelerinin adeta şahı olan Hindistan'a bir Rus yaklaşması riski barındırdığı için İngilizleri harekete geçirmiştir. Bölge, bu tarihten sonra kuzeyden Rusya'nın, güneyden ise İngiltere'nin nüfuz mücadelesi kısılcına girmiştir. İran, I. Dünya Savaşı sırasında Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilmiştir. Aynı şekilde II. Dünya Savaşı'nda da Sovyetler, İngiltere ve ABD işgaline uğramıştır.³¹

İran'ın dünya savaşları sırasında yaşadığı ağır işgaller, millî gururu zedelediği gibi, millî bilinci de tahrik etmiştir. Bununla birlikte, İran'da millî gururu zedeleyen ve millî bilinci tahrik eden yalnızca işgal dönemleri olmamıştır. 1872 yılındaki *Reuter İmtiyazı*³², İran'ı ekonomik olarak tam bir sömürge haline getiriyordu. Ülkenin haraç mezat satılığa çıkarılmasıyla eşdeğer olan bu imtiyaz, halktan gelen yoğun tepkiler üzerine gözden geçirilerek sınırlandırılmak zorunda kalındı. Bu dönemde, Cemaleddin Afganî'nin halkı ekonomik sömürüye karşı ayaklanmaya çağırması; uzun yıllar sonra

³⁰ Bkz. Bayram Sinkaya, “Devrimden Günümüze İran Dış Politikası'nın Dönüşümü”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt 247, Sayı 5-6 (Nisan ve Mayıs 2005), s. 26-36.

³¹ “Büyük Oyun” hakkında bkz. Eric Walberg, *Postmodern Imperialism: Geopolitics and the Great Games*, Clarity Press, Atlanta 2011.

³² İran'ın madenlerinden yararlanma, demir, bakır, petrol, su kaynaklarını kullanma, baraj yapımı, kuyu kazılması, bütün ülkenin ormanlarını kullanabilme, demiryolu yapımı ve idaresi, ülke gümrüklerini kullanma, banka kurma önceliği gibi çok geniş kapsamlı haklar, bu imtiyazla İngiliz Baroon Julius Reuter'a verilmek istenmiştir.

Âyetullah Humeynî'nin, halkı Batı'nın kuklası olmakla suçladığı Şah'a karşı isyana çağırmasıyla benzerlik gösterir.³³

İran'ın millî duygularının en yoğun harekete geçtiği olay ise, İran petrollerinin millîleştirilmesi kararına karşı Batı'nın takındığı tutum olmuştur. İranlı bir devlet görevlisinin oğlu olan ve soyu Kaçar Hanedanı'na dayanan Muhammed Musaddık, babasının izinden giderek bir devlet adamı olmayı seçmişti. Çeşitli valilik ve bakanlık görevlerinden sonra, 1925'te Rıza Han'ın kendisini Şah ilan etmesine karşı çıkması sebebiyle bütün görevlerinden uzaklaştırılmıştı. 1941'de Şah, oğlu lehine tahttan çekilince, tekrar siyasî yaşama döndü ve özellikle İran petrollerinin Sovyetlere ve İngilizlere peşkeş çekilmesi girişimlerine karşı başarılı bir muhalefet hareketi başlattı. İran petrollerinin millîleştirilmesi amacıyla hazırladığı yasa tasarısı 1951 yılında Meclis'te kabul edilince, özellikle milliyetçiler nezdinde büyük bir saygınlık kazandı. Öyle ki, Şah, Musaddık'ı çok geçmeden Başbakanlık makamına getirmek zorunda kaldı. Muhammed Musaddık'ın Başbakanlık makamına gelmesi ise, İran'ı sömürmeye alışmış olan, başta İngilizler olmak üzere Batı için tam bir felaket demektir. İran petrolüne bağımlı hale gelen İngilizler, Musaddık'ın devrilmesi için her yolu denemeye hazırды.³⁴

Batı'nın, İran'ın bu bağımsız ve millî politikasına karşı birlik içinde davranması, İran'ın tüm hesaplarını alt üst etmişti. İngiltere'ye karşı ABD'li şirketlerin desteğini uman ve pastadan pay kapma adına kendilerine yakın duracağını sanan milliyetçiler yanılmışlardı. ABD, fırsattan istifade etme yoluna giderek kısa vadede kazanmak yerine, Batı adına "ilkeli" davranarak İran'ın karşısında konumlanmayı tercih etmişti. Ama hangi İran'ın? İran yönetim yapısı itibarıyla parçalanmıştı. Bir yanda geniş halk kitlelerinin millî duygularına hitap eden Başbakan Musaddık, diğer yanda Batı'nın çıkarlarının bekçiliğini yaparak görevinde kalmayı sağlayan, kral konumundaki Şah bulunmaktaydı.

Bu parçalı yapı ABD tarafından iyi değerlendirildi. Şah, Ağustos 1953'te Musaddık'ı görevden alma girişiminde bulunmuş, ama Musaddık yanlılarının başlattığı

³³ Gene R. Garthwaite, *a.g.e.*, s. 190.

³⁴ Trevor Mostyn & Albert Hourani, *The Cambridge Encyclopedia of The Middle East and North Africa*, Cambridge University Press, Cambridge 1988, s. 328.

kitlesele sokak gösterileri karşısında daha fazla dayanamayarak İran'dan kaçmak zorunda kalmıştı. Ne var ki, bundan yalnızca birkaç gün sonra, olayın üzerinden yaklaşık 50 yıl geçtikten sonra ABD eski Dışışleri Bakanı Madeleine Albright ve Başkan Obama tarafından da kabul edildiği üzere, ABD tarafından desteklenen bir darbeye Musaddık karşıtları yönetimi ele geçirmeyi başardılar. Halk kahramanı haline gelen Başbakan Musaddık tutuklanarak, vatana ihanet suçlamasıyla hapse atıldı. İngiliz-ABD ortak yapımı olan bu örtülü darbenin adı, siyasî tarihe *Ajax Operasyonu* olarak geçmiştir.³⁵

Bu olaydan sonra otoritesini güçlendirerek ülkesine geri dönen Şah, çok daha otoriter bir rejim kurmak ve ülkede tüm ipleri eline almak üzere kolları sıvadı. Muhalefet sıkıyönetim kanunlarıyla ezilirken, 1957 yılında kurulan SAVAK ülkede adeta terör estirmeye başlamıştı. Bardağı taşıran damla ise, Şah'ın ulemânın gücüne darbe vurmak amacıyla dinî vakıf arazilerini ellerinden alacak bir toprak reformuna girişmesi oldu. 1962'de ilan edilen, Şah'ın en kapsamlı değişim programı Ak Devrim'in bir parçası olan bu girişim, muhalif güçler arasına ulemânın da güçlü bir şekilde katılmasını sağladı. Bu zamana kadar çok fazla sesini çıkarmayan ulemâ, çıkarları doğrudan tehdit altına alınınca büyük bir nefretle ayağa kalkmıştı. Zira bu ulemânın önce ekonomik, sonra da siyasî gücünün bütünüyle elinden alınması anlamına geliyordu.

Ulemânın geniş halk katmanlarında kolaylıkla mobilize olma yeteneği ve saygınlığı, kısa zamanda muhalefetin büyümesini sağladı. Humeynî'nin bir lider olarak doğuşu da, Ak Devrim'in ertesi yılına, 1963'e rastlar. Artık İran geri dönüşü olmayan bir yola girmişti. Şah ve taraftarları, geniş halk kitlelerince Batı'nın piyonu ve çıkarlarının hizmetçisi olarak görülüyordu. Muhaliflere göre Şah ile mücadele, bir özgürlük mücadelesinden çok bir ulusal egemenlik mücadelesi idi. Musaddık ile birlikte şahlanan millî duygular, bu tarihten sonra adeta taşmıştı. Devrim'in gerçekleştiği 1979 yılına kadar ülke içten içe kaynadı. Şah'ın tüm tedbirleri işe yaramaz hale geldiğinde zaten kendisi çoktan ülke sınırlarını terk etmiş bulunuyordu.³⁶

³⁵ Kaveh Farrokh, *Iran at War*, Osprey Publishing, Oxford 2011, s. 301-303.

³⁶ Trevor Mostyn & Albert Hourani, *a.g.e.*, s. 328-331.

İran'ın XIX. yüzyıldan bu yana şiddetle hırpalanan ve aşağılanan millî gururu, motivasyon kaynağı dinden de beslenen güçlü bir milliyetçilik dalgası getirmişti. Bu dalga öyle güçlü oldu ki, karşısında 2500 yıllık bir monarşi kurumu dahi ayakta kalamadı. Emperyalist Batı'nın oyuncağı ve millî egemenliğin önündeki tek engel olarak görülen Pehlevî Hanedanı, ülkedeki her renkten muhalif unsurun bir araya gelmesiyle tarihin sayfalarına gönderiliyordu. Bu aynı zamanda, İran'ın dış politikasının da kökten değişmesi anlamına geliyordu. Yeni dönemde Batı ile ilişkiler, dostluktan düşmanlığa dönüşüyordu.

1.1.1.2. Devrimden Sonra

Devrim sonrası İran dış politikasında doğal olarak devrimci bir söylemin hâkim olduğunu görüyoruz. Dönemin yükselen değerlerinden olan “siyasal İslâm'ın” devrimle birlikte önemli merkezlerinden biri haline gelen İran'ın, devrim sonrası dış politika söylemi ele alınırken; dönemin siyasal İslâm söyleminin bölgesel etkileşimleriyle de yakından ilintili olduğu gözden kaçırılmamalıdır. İran'ın köklü bir devlet geleneğine sahip olduğuna uzun uzun değinmiştik. Köklü devlet geleneğinin, devlet politikalarının belirlenmesinde engin devlet tecrübesi ve adeta devlet felsefesinin bilinçaltına yerleşmiş bir insiyakla, görece istikrarlı politik refleksler geliştirdiği bilinmektedir. İran'ın dış politika yapım sürecini incelerken de konjonktürel unsurlar olduğu kadar, bu engin tarihî devlet tecrübesinin oluşturduğu, kendi içinde tutarlı ve istikrarlı bir politik refleksin karar alma mekanizmalarında etkin bir belirleyen konumunda olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte İran tarihinde önemli bir kırılma noktası olan 1979 Devrimi'nin yeni devlet mekanizmasında oluşturduğu boşluk, devletin her alanında olduğu gibi, dış politika belirleme mekanizmasında da kendisini hissettirmiştir.³⁷

Devrim sonrası oluşan yeni rejim, dış politika söyleminde genelde dünyanın bütün ezilmiş (*mustaz'af*) halklarına ve özelde Müslüman halklara devrim ihraç etmeyi hedefleyen bir anlayışı benimsemiştir. Rejim, “anti-emperyalist” bir söylemle, “ne Doğu, ne Batı, yalnızca İslâm Cumhuriyeti” sloganıyla formüle ettiği bağımsız bir dış politika izleyeceğini tüm dünyaya deklare etmiştir. Bu anlayışa paralel olarak, mevcut uluslararası sistemin meşruiyetini sorgulayan bir duruş geliştirmiş, yeni devlet doktrini

³⁷ Bkz. Bayram Sinkaya, “Devrimden Günümüze İran Dış Politikası'nın Dönüşümü”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, cilt 247, sayı 5-6 (Nisan ve Mayıs 2005), s. 26-36.

çerçevesinde benimsenen İslâmî hassasiyeti referans alan bir “İslâmî Dünya Hükümeti” idealini ortaya atmıştır.³⁸

Devrim sonrası dış politika incelenirken, devletin her kademesinde bariz bir hissedilirliğe sahip yönetsel boşluğun bu alanda da geçerli olduğu görülebilir. Çünkü yapısı itibarıyla bir koalisyon hüviyetinde olan devrimci güçlerin ve bu güçler içindeki en güçlü unsuru oluşturan İslâmcıların dış politikayla ilgili de önceden hazırlanmış bir programı bulunmamaktaydı. İran dış politika yapıcıları, İslâm Cumhuriyeti ilan edilmesiyle birlikte derin bir felsefî tartışmanın içine girmişti. “Devrimci idealistler” ve “realistler” olmak üzere kabaca ikiye ayrılacak bir ayrışma yaşanmıştı. Âyetullah Muntazarî’nin liderliğindeki genç ulemânın bir kısmı ve radikal İslâmcı gençlerden oluşan devrimci idealistler, İslâm devriminin ilkeleri gereği olduğunu düşündükleri izolasyonist ve katı bir dış politika programı izlenmesi gerektiğini düşünürken; Beheştî, Nebevî ve Recaî’nin temsil ettiği devrimci realist düşünceyi savunanlar ise, “üçüncü” dünya ile ve “bağlantısızlar”la ilişkilerin geliştirilmesini istiyorlardı. Realistler “süpergüçlere” karşı oldukları gibi mutlak izolasyona da karşı çıkıyorlar ve devrimin çıkarını gözetten pragmatist bir politika geliştirilmesi gerektiğini savunuyorlardı.³⁹

Devrimci idealistlerin en önemli özelliği, rejim ihracı politikasına sıkı sıkıya bağlı olmaları ve “İslâmî Dünya Düzeni” fikri peşinde koşmalarıydı. Anti-empyralist söylem, bağlantısızlık politikası ve devrim ihracı ideolojisi, devrim sonrası İran’ın dış politikasını belirleyen en önemli hususlar olmuştur.

Devrimin ilk yıllarındaki duygusal ve heyecanlı atmosfer, idealistlerin sesinin daha fazla çıkmasına imkân tanıyan bir ortam oluşturmuştu. İran-Irak Savaşı’nın gerçekleri ve yeni rejimin devlet sorumluluğunu tüm ağırlığıyla omuzlarında hissetmeye başlamasıyla ise, realistlerin görüşleri itibar kazandı.

Fransız Devrimi sonrası devrimci coşkunun kaybedilerek, yerini realist yönetim anlayışının aldığı 9 *Thermidor* ayaklanmasına atıfla, “İran Devrimi’nin

³⁸ Seyyid Celal Dehkânî Firuzâbâdî & Vahid Nuri, *Siyaset-i Hârici-yi Cumhûri-yi İslâmî-yi İran der Devrân-i Usulgerâyî*, İntişârât-ı Danişgâh-i İmam Sadık, Tahrân 1391, s. 118.

³⁹ Bayram Sinkaya, a.g.m., s. 27.

Thermidorlaşması” olarak görülen bu süreçte, artık yeni rejimin pragmatist bir dış politika anlayışı benimsediği görülmektedir.⁴⁰

Özellikle Rafsancânî’nin cumhurbaşkanlığı ile birlikte devrim ihracı gibi politikalar tamamıyla tedavülden kalkmış, Suudi Arabistan gibi bölge ülkeleriyle ve Avrupa ile ilişkilere önem verilmiştir. Rafsancânî, 1997 yılında cumhurbaşkanlığından ayrılırken İran’ın dış politika önceliklerini, “dış dünya ile uzlaşma, Körfez’de istikrarın temini, küresel ekonomiye eklemlenme, uluslararası ve bölgesel örgütlere daha aktif katılma” şeklinde tanımlamıştır.⁴¹

SSCB’nin dağılması ile birlikte İran’ın kuzeyde yeni ülkelerle komşu olması, İran’ı her fırsatta işgal etmiş olan Rusya ile artık kara sınırının olmaması anlamına geldiği için olumlu bir gelişmeydi. Fakat bölgede ortaya çıkan belirsizlik ABD ile İsrail’in bölgede etkinliğini artırmasıyla sonuçlanınca, İran bu üstünlüğü dengeleme yoluna gitti. Özellikle bu yıllarda İran’ın Ortadoğu dış politikası gündeminde önemli yer tutan gelişme ise, Filistin-İsrail Barış Süreci olmuştur. SSCB’nin dağılmasının getirdiği boşlukla, bölgedeki en önemli müttefiki İsrail aracılığıyla hâkimiyet kurma çabasına giren ABD’nin bu girişimine İran şiddetle karşı çıktı. Barış sürecine karşı çıkan Filistinli gruplara desteğini artırdı. Aynı şekilde, ABD’nin 1993’ten itibaren uygulamaya koyduğu ‘çifte kuşatma politikası’ ve 1995’te ABD Kongresi’nin İran’a 20 milyon dolardan fazla yatırım yapılmasını engelleyen bir karar çıkartması ve diğer ülkelere de baskı yapması, İran’ı her yönden izole etmeye yönelik politikalar olarak İran dış politikasının önemli gündem maddelerini teşkil etmiştir.⁴²

1997 yılında cumhurbaşkanı seçilen reformist kanadın adayı Muhammed Hatemî, İran dış politikasına üç ilke getirmiştir. Bunlar, ‘medeniyetler arası diyalog’, ‘komşularla détente’ ve ‘uluslararası örgütlerle işbirliği’dir.⁴³ Hatemî’nin temel önceliği, İran’a yönelik izolasyonu kırmak ve bölgesel ilişkileri normalleştirmek olmuştur. Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan ile yapıcı bir dış politika geliştirilmeye çalışılırken, özellikle 1997 yılında Tahran’da gerçekleştirilen İKÖ zirvesinde

⁴⁰ Bayram Sinkaya, a.g.m., s. 31.

⁴¹ Bayram Sinkaya, a.g.m., s. 32.

⁴² Mesut Özcan, “Devrim’den Günümüze İran Dış Politikası”, *Anlayış Dergisi*, Eylül 2004, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=16&makaleid=3742> (E.T.: 08.03.2014).

⁴³ Bayram Sinkaya, a.g.m., s. 32.

Hatemi'nin İslâm dünyasına yönelik ılımlı mesajları, yeni bir sayfa açıldığı şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁴

ABD'nin yoğun baskılarını dengelemek için Rusya ve Çin gibi Asya güçleriyle ve Almanya ve Fransa gibi önemli AB ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan İran, Türkiye ile de sorunsuz bir komşuluk ilişkisine sahip olmayı önemsemiştir. Irak'ın işgali ile birlikte ABD'nin giderek agresif bir tutum içine girmesi ve İran'ı "Şer Eksen" ülkelerinden biri olarak tanımlayarak, sürekli İran aleyhinde tezler ileri sürmesi, İran dış politikasının izolasyonu aşma gayretlerine büyük ket vurmuştur. Özellikle Batı'nın İran'ın nükleer faaliyetlerini sürekli gündemde tutması ve ambargoyu genişletme tehditleri, İran'ın dışarıda daima savunmacı bir pozisyonda kalmasını getirmiştir.

Mart 2011'deki halk ayaklanması sonrası patlak veren Suriye'deki iç savaşta tüm gücüyle rejimin yanında yer alan İran, özellikle Ortadoğu'da ciddi bir imaj zedelenmesi yaşamıştır. Bu durum İran'ın İslâm dünyasındaki yalnızlığını artırmıştır. Özellikle Hatemi'nin, İslâm dünyasına yönelik 1997 yılından sonra geliştirmeye çalıştığı ılımlı siyaset, bu kriz sonrası bütünüyle çökmüştür. Türkiye ve Suudi Arabistan başta olmak üzere bölge ülkeleriyle ilişkiler son derece kötüleşmiştir.

Ahmedinejad'ın uzlaşmaz tutumu ve ardı arkası gelmeyen sert söylemleri İran'ın izolasyonunu artırırken, Irak Savaşı sonrası gelişmeler, İran'ın bölgede bir Şii yayılcılığı politikası geliştirdiği yönünde ağır ithamlara maruz kalmasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca Ahmedinejad'ın sert söylemi, Arap dünyasında da ciddi bir endişe kaynağı oluşturmıştır. Aynı şekilde uluslararası toplum da, sürekli İran'da olan biteni anlama çabası içinde olan bir tedirginliğe kapılmıştır.⁴⁵

2013 yılında ılımlı kişiliği ve yapıcı üslubuyla bilinen Hasan Ruhânî'nin cumhurbaşkanı olmasıyla, İran dış politikasında olumlu rüzgârlar esmeye başlamış, Batı'yla ilişkilerde büyük bir gelişme sağlanırken, nükleer konusunda da ciddi

⁴⁴ Ghoncheh Tazmini, *Khatemi's Iran*, I.B. Tauris, New York 2009, s. 85.

⁴⁵ Ed. Anoushiravan Ehteshami & Mahjoob Zweiri, *Iran's Foreign Policy from Khatami to Ahmadinejad*, Ithaca Press, Berkshire 2008, s. 121.

ilerlemeler kaydedilmiştir. Öyle ki, İran için artık kader haline gelen ambargoların bile kalkabileceği yönünde umutlar belirmeye başlamıştır.⁴⁶

İran'ın özellikle Suriye krizindeki tutumuyla İslâm dünyasının genelinden ayrı düşmesi ise ciddi bir handikap olmakla birlikte, İran için yeni bir durum değildir. Bu konuda Taha Kılınç'ın tespitleri önemlidir:

“Tarih boyunca İran, sadece dinî konularda değil, siyasî ve kültürel konularda da İslâm dünyasının ekseriyetinden ayrı durmayı, kendi çizgi ve üslubunu oluşturmayı ve kendi yolundan yürümeyi başarmıştır. İran, hep sadece kendisine benzeyen bir ülke olarak kalmıştır. Bugünkü İran'ın devlet olarak tercih ve yönelimlerinde, alışkanlık ve takıntılarında bu tarihsel serüvenin etkisi çok büyüktür.

Dinî duyarlılık derecesi ne olursa olsun, İranlı siyasetçilerde millî ve tarihî bilinç bu yüzden en üst düzeydedir. Çoğu kez, diğer İslâmî topluluk ve milletlerle ‘din kardeşliği’ ortak paydasında buluşmaya bile engel olacak kadar yoğunlaşan bu bilinç dikkate alınmadan, İran’la sağlıklı bir ilişki kurmak mümkün değildir”.⁴⁷

1.1.2. Suriye’nin Dış Politikasını Belirleyen Faktörler

26 yıl süren Fransız manda idaresinin ardından 1946 yılında bağımsızlığına kavuşan Suriye, 1970’e kadar darbeler ve karşı darbelerle dolu istikrarsız bir dönem geçirmiştir. 1963 yılında Arap Sosyalist Baas Partisi darbesiyle günümüze dek sürecek olan Baas iktidarı başlamıştır. 1966 ve 1970 parti içi darbelerle güç mücadelesi ülke idaresine yansımıştır.

1970 yılında Savunma Bakanı Hafız Esed, gerçekleştirdiği darbeyle önce kendini başbakan ilan etmiş, ardından 1971 yılında düzenlenen ve tek aday olarak katıldığı referandumda cumhurbaşkanı olmuştur. Esed, hemen 173 sandalyeli *Halk Meclisi*’ni ihdâs etmiş, 1972 yılında Baas Partisi’nin de dâhil olduğu *Ulusal İlerici*

⁴⁶ Muhammed Cevad Rûh, “Be Sû-yi Nehzet-i Millî-yi İtidâl”, *Mehrnâme Dergisi*, Sayı 30, Mordad 1392, s. 66-67.

⁴⁷ Taha Kılınç, “İran: Sadece Kendisine Benzeyen Ülke”, USA Sabah Gazetesi, 2 Aralık 2013, http://www.usasabah.com/Yazarlar/taha_kilinc/2013/12/02/iran-sadece-kendisine-benzeyen-ulke (E.T.: 06.02.2014).

Cephe'yi kurmuş, 1973 yılında da Suriye'nin hâlâ geçerli olan yeni anayasası referandumla kabul edilmiştir.⁴⁸

Anayasada, Suriye Arap Cumhuriyeti “demokratik, halkçı ve sosyalist bir devlet” olarak, Baas Partisi ise “toplumun, devletin ve Ulusal İlerici Cephe'nin lider partisi” olarak tanımlanmıştır. Suriye’de Ulusal İlerici Cephe içinde yer alan partilerin dışında, yeni partiler kurulmasına izin verilmemektedir. Anayasa’da 1990 yılında yapılan bir değişiklikle Halk Meclisi’nin üye sayısı 250’ye çıkarılmış ve ilk defa belli sayıda bağımsız üyelerin de seçilmesine izin verilmiştir. Suriye’de asıl iktidar cumhurbaşkanının elinde bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı, aynı zamanda, Baas Partisi Genel Sekreteri (Genel Başkanı), Ulusal İlerici Cephe Başkanı ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanı’dır. Cumhurbaşkanı yedi yılda bir halkoyu ile seçilmektedir ve seçilme sınırı yoktur.⁴⁹

Cumhurbaşkanı Hafız Esed’in 10 Haziran 2000 tarihinde vefat etmesi üzerine, o sırada 34 yaşında olan oğlu Beşşar Esed’in cumhurbaşkanı olabilmesi için, Anayasada değişiklik yapılarak cumhurbaşkanlığı yaş sınırı 40’tan 34’e indirilmiş ve Beşşar Esed 10 Temmuz 2000 tarihinde düzenlenen referandumda % 97 oranında oy alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Esed, 27 Mayıs 2007 tarihinde düzenlenen referandumda da yine oyların % 97’sini alarak ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bütün bu seçimler şeffaflık ve uluslararası denetim standartlarına uymaktan son derece uzaktır.⁵⁰

Bağımsızlık sonrası Suriye dış politikasına Soğuk Savaş ortamı damgasını vurmuştur. 1946-1963 yılları arası dönem devletin kurulma aşaması ve kargaşa dönemi olarak nitelenebilir. Bu dönemde Suriye’nin temel Soğuk Savaş parametreleri çerçevesinde ABD ile Sovyetler arasında gidip gelen bir seyir izlediği görülmektedir. Darbeler devri olarak da bilinen bu dönem daha çok iç politikanın ağırlık kazandığı bir dönem olmuştur. 1963-1970 yılları arasında ise özellikle Salah Cedid’in etkisiyle katı bir sosyalist ve devrimci çizgi izlenmiştir.⁵¹

⁴⁸ Muhittin Ataman, *Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum*, SETA, Ankara 2012, s. 9.

⁴⁹ Muhittin Ataman, *a.g.e.*, s. 9.

⁵⁰ Muhittin Ataman, *a.g.e.*, s. 23.

⁵¹ Ahmet Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 125.

Seleflerinden farklı bir yol izleyen “Esed Hanedanlığı” ise pragmatist bir dış politika gütmüştür. Özellikle İsrail’e karşı politikasında iç kamuoyunu tatmine yönelik olarak sert görünümüne rağmen, çok hassas bir politika geliştirmeye özen göstermiştir. Aynı zamanda Hafız Esed, kendisinden önceki Baasçı siyasîlerin aksine, tamamen Sovyetler Birliği’ne endeksli bir politikaya karşıydı. Sovyetlerle iyi ilişkilerini sürdürmekle beraber, ABD ile de bir denge politikası gütmeye çalışıyordu. Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat, 1973 Arap-İsrail Savaşı’ndan sonra Sovyetler Birliği ile ilişkilerini tamamen koparıp ABD’ye yönelince, Suriye’nin Moskova nezdindeki önemi artmaya başladı. Bu durumun farkına varan Şam yönetimi, bir yandan Ortadoğu’da kendine güçlü bir ortak arayan Sovyetler Birliği karşısındaki pazarlık gücünü artırırken bir yandan da ABD yönetimiyle ipleri hiçbir zaman koparmayarak konumunu sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Aynı zamanda Arap ülkeleriyle ilişkilerine de önem veren Hafız Esed, kısa sürede Arap ülkelerinin büyük bölümüyle iyi ilişkiler geliştirmiştir.⁵²

Bununla birlikte, Mısır’ın 1978 yılında İsrail ile Camp David Anlaşması’nı imzaladıktan sonra Arap dünyasındaki lider konumunun sona erdiğini ilan eden Suriye, Arap cephesinin başını çekmeye aday ülke olduğunu ima ederek Mısır’ın dışlanması konusunda öncülük yaptıysa da; 1980 yılında başlayan İran-Irak Savaşı’nda, Suriye yönetiminin İran tarafını tutması, Arap ülkeleri ile arasındaki ilişkileri soğutmuştur.⁵³

İsrail’in Aralık 1981 tarihinde Golan Tepeleri’ni resmen ilhak ettiğini açıklaması ve 1982 Haziranı’nda Lübnan’a müdahale etmesi üzerine Lübnan’da çatışmalar yoğunlaşmıştır. Suriye İsrail ile Lübnan üzerinde düşük yoğunluklu bir savaşı tercih etmiştir. 15 yıl süren Lübnan İç Savaşı da, Suriye’nin burada mutlak hâkimiyeti ile sonuçlanmıştır.⁵⁴

Doğu Bloku’nun dağılmasıyla en önemli müttefiki Sovyetler Birliği’ni kaybeden Suriye, Körfez Savaşı ile birlikte Batı’nın yanında konumlanmayı tercih etmiştir. Ama Batı’yla iyileşen bu ilişkiler, Suriye’nin eski müttefiki ile arasını iyi tutmaya özen göstermesine de engel olmamış, 1991 yılında Rusya ile imzaladığı iki

⁵² Ahmet Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 126.

⁵³ Ahmet Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 129.

⁵⁴ Lübnan İç Savaşı ve Suriye’nin Lübnan’a müdahalesi hakkında bkz. Naomi Joy Weinberger, *Syrian Intervention in Lebanon*, Oxford University Press, Oxford 1986.

milyar dolar tutarındaki askerî iş birliği anlaşmasına ilave olarak, 1992 yılında silah alım anlaşmasına imza atmıştır.⁵⁵

Beklentinin aksine ABD ile yakınlaşma süreci, İsrail ile barışı getirmeye yetmemiştir. Zira 30 yıldır halkın yaşam seviyesinde ciddi bir iyileşme sağlayamayan “Esed Hanedanlığı”, en temel meşruiyetini İsrail’e olan düşmanlığından ve Filistin davasını sahiplenmesinden alıyordu. Çoğu Suriyeli yönetici için ise Filistin sorunu, “Arap topraklarının bir parçasının özgürleştirilmesi” sorunundan çok, “Güney Suriye’nin temel bir parçasının bağımsızlığı” anlamına geliyordu. Şam’a göre Filistin bir Suriye meselesiydi.

Hafız Esed’in iktidara gelişinden sonra Suriye stratejisinde temel hedeflere ulaşılmasının en önemli ön koşulu olarak, “Büyük Suriye”nin kurulması görülmüştür. Şam’ın öncelikli hedefi, Suriye çevresinde odaklanmış bir Arap birliğinin oluşturulması ve bu yolla tüm sorunların çözümü için güç birliği yapılması olmuştur.⁵⁶

Suriye’nin öncülüğünü beraberinde getirecek olan “Arap Birliği” fikrinin ilk aşaması *Verimli Hilal* projesiydi. Ürdün’ün bu fikrini Büyük Suriye projesi kapsamında tekrar ele alarak “Arap Birliği” fikrini siyasî felsefesi haline getirmiştir.

1975 yılında patlak veren iç savaşı bahane ederek barış gücü görevi ile Lübnan’a giren Suriye, ülkedeki İsrail karşıtı güçleri kendi kontrolüne almak ve bu şekilde Lübnan’ı kendi stratejisi doğrultusunda bir savaşa yönlendirmek amacıyla yeni bir politika geliştirmiştir. Lübnan içi siyasete doğrudan müdahil olan Suriye, kendi aleyhine politika geliştiren unsurları en ağır şekilde baskı altına almaya çalışmıştır.

İsrail ile kedi-fare oyununu aralıklarla sürdüren Esed, Haziran 1974’te ABD Başkanı Richard Nixon’ın Şam’a gerçekleştireceği ziyaret öncesinde yaptığı bir açıklamayla İsrail ile müzakerelere hazır olduğunu belirterek herkesi şaşırtmıştır. Bölge uzmanlarına göre, Esed arkasından, “Yıllar önce Golan Tepeleri’ni İsrail’e kaptıran ve ömrü boyunca bir daha geri alamayan başarısız bir lider” denmesini istemiyordu. Bunu

⁵⁵ Ahmet Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 131.

⁵⁶ Daniel Pipes, *Greater Syria – The History of an Ambition*, Oxford University Press, Oxford 1990, s. 5.

sağlamanın yolunusa Sedat gibi Washington ve İsrail ile arasını düzeltmekten geçtiğini anlamıştı.⁵⁷

Ancak daha sonra Mısır'ın, Esed'i bilgilendirmeksizin İsrail ile 1974 ve 1975 yıllarında anlaşmalar imzalayarak tek taraflı bir tutum içine girmesi, Suriye'yi İsrail karşısındaki pazarlıklarda yalnız bırakmıştır. Mısır tarafından kandırıldığını hisseden Hafız Esed, İsrail ile geniş kapsamlı bir barış imzalama fikrini uzun yıllar gündeme getirmemek üzere ertelemiştir.⁵⁸

Daha sonra uzun yıllar ABD'nin arabuluculuğunda gizli ve açık görüşmeler yürüten İsrail ve Suriye somut bir sonuca ulaşamamış, Arap Baharı öncesi süreçte Türkiye'nin üstlendiği arabuluculuk misyonu da herhangi bir sonuç getirmemiştir.

Mart 2011'de başlayan halk ayaklanması sonrası başlayan iç savaş, Suriye'yi tamamıyla İran ile olan ittifakına yöneltirken, son yıllarda iyi ilişkiler geliştirmekte olduğu Türkiye ile savaşın eşiğine getiren bir nitelik kazanmıştır. Arap ülkeleri ile zaten mesafeli ve samimiyetten uzak ilişkiler de tamamıyla çökerken, Suriye rejimini bu süreçte İran'dan sonra en çok sahiplenen ülke Rusya olmuştur. Rusya'nın kararlı tutumu, ABD başta olmak üzere Batı ülkelerinin Suriye rejimine daha net bir tavır içine girmesini ciddi anlamda engellemiştir. Artık Suriye'nin dış politikasını, tamamıyla rejimin ayakta kalabilmesi kaygısı şekillendirmektedir.

⁵⁷ Ahmet Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 144.

⁵⁸ Fahir Armaoğlu, *XX. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986, s. 735-749.

1.2. ŞİİLİK VE NUSAYRÎLİĞE GENEL BİR BAKIŞ

1.2.1. Şiilik

İslâm'ın ortaya çıktığı coğrafya ve muhatap olduğu sosyolojik yapı, tamamıyla asabiyet merkezli ve aşiret-kabile dengeleri üzerine kurulmuş durumdaydı. Araplar değer dünyasını, her şeyden çok belli bir aşiret-kabileye mensubiyet üzerinden anlamlandırıyordu. Bu özellik, belki de yepyeni bir heyecan ve anlayışla ortaya çıkan İslâm dini için en büyük meydan okumayı oluşturuyordu.

İslâm Peygamberi'nin vahiyden sonraki ömrü, yeni dini tebliğ etmek ve yayılmasını sağlamak kadar, işte bu sosyolojik yapının ortaya çıkardığı gerçeklerle de baş etmeye çalışmakla geçti. Manevî şahsiyetinin ve tartışmasız otoritesinin getirdiği güçlü liderliği, kendi yaşamında bu dengelerin çok fazla öne çıkmasının ve siyasî çatışmalara meydan vermesinin önüne geçmişti. Yeni doktrin olan İslâm kardeşliği teması, aşiret-kabileler arası ilişkilerde gerilimin mümkün olduğu kadar azalmasını sağlamıştı.

Oysa dengeler olduğu gibi yerinde duruyordu. Yeni dinin “Câhiliye” olarak adlandırdığı ve dışladığı asabiyet hamiyeti, daha Hz. Peygamber ölüm döşegindeyken kendisini göstermeye başlamıştı. Yalnızca uhrevî ve ruhî bir öğretiden ibaret olmayan İslâm dini, Hz. Peygamber'in 23 yıllık nübüvvet döneminde de ortaya koyduğu gibi, aynı zamanda dünyevî ve siyasî bir mahiyetteydi. Yani İslâm Peygamberi manevî bir önder olmasının ötesinde, kurmuş olduğu siyasal yapılanmanın lideri konumundaydı. Savaşlara komuta eden, diğer devletlerle ilişki kuran, hukuki belirleyiciliği olan ve giderek güçlenen “Medine Şehir Devleti”nin başkanı olarak görülüyordu. Araplardaki aşiret-kabile reisi sıfatını, yeni dinin İslâm kardeşliği teması sayesinde genişleten ve farklı unsurları bir araya getiren Hz. Muhammed, daha güçlü bir Arap siyasî varlığı tesis etmeyi başarmıştı. Bazı İslâm düşünürleri Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu siyasî yapıyı kolaylıkla bir devlet olarak adlandırırken, kimileri ise Hz. Peygamber'in kurduğu siyasî otoritenin günümüz devletlerinin müeyyidelere dayalı yapısından ziyade, gönüllülük esasına dayalı bir teşkilâtlanma sistemi olduğunu savunurlar.⁵⁹

⁵⁹ Abdulvahhab el-Efendi, *Nasıl Bir Devlet (Who Needs an Islamic State)*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 49.

Bu tartışmalı durum bir yana, yeni dinin ve ortaya çıkardığı siyasî varlığın bu yapısı, Hz. Peygamber öldükten sonra yerine, onun kurmuş olduğu yapıyı devam ettirecek bir halef bulmayı zarurî hale getiriyordu. Hz. Peygamber'in, hastalandığında yakın arkadaşı Hz. Ebû Bekir'i kendisinin yerine namaz kıldırmak üzere görevlendirmiş olması, gözlerin ona çevrilmesine neden oldu. Bu görevlendirmenin doğal bir atama olduğunu düşünenler çoğunlukta idi. Yapılan oylamada Hz. Ebû Bekir Müslümanların yeni lideri olarak seçildi.

Nübüvvet sonrası ilk yönetim olan Hz. Ebû Bekir'in dönemi, hilafetle ilgili tartışmaların da başlangıcı oldu. Hz. Ebû Bekir'in kendi devrine göre son derece pratik bir yaklaşımla, Arapların ancak Kureyş'e itaat edeceğini öne sürmesi ise, henüz Hz. Peygamber'in hayatında böyle bir beklenti içine girmeye başladıkları anlaşılan Medine kabilelerini harekete geçirdi. Bir de tüm bunların üstüne Hz. Ebû Bekir'in, Ensâr'dan gelen, yönetimi biri Kureyşli diğeri Ensâr'dan olmak üzere ikili bir sistemin sürdürmesi teklifini reddetmesi gelince, yeni dönemin ilk tatsızlıkları gün yüzüne çıkmış oluyordu.

Hz. Ebû Bekir tüm bu göstergelerden hareketle kendisinden sonraki dönemde bir karmaşa yaşanmaması amacıyla halefini tayin etmeyi uygun gördü ve Hz. Ömer'i kendisinden sonraki halife ilan etti. Hz. Ömer ise kendisinden sonraki halifeyi seçmek üzere altı kişilik bir şûra meclisi oluşturmayı tercih etti. İstişare neticesinde karar kılınan Hz. Osman'ın hilafeti dönemi ise tabiri caizse Pandora'nın kutusunun açıldığı dönem oldu. Özellikle Hz. Osman'ın devlet yönetiminde liyakatten ziyade, kendi sülalesi olan Emevî asıllı olmayı gözetmesi büyük bir hayal kırıklığı yaşatırken, aynı zamanda ileriye dönük büyük bir kinin de tohumlarını attı.

Üçüncü halife Hz. Osman'ın trajik bir şekilde öldürülmesi ve Hz. Ali'nin başından beri daha çok kendi hakkı olduğunu düşündüğü hilafet makamına geliş sorunları çözmeye yetmedi. Hz. Osman'ın atadığı Emevî asıllı valiler, Hâşimîlerin yönetimde tekrar güçlenmesini istemiyorlardı. Bunlardan biri olan Şam Valisi Muâviye'nin, Hâşimî soyundan olan Hz. Ali ile çatışması ve akabinde Muâviye'nin kendisini ikinci bir halife olarak ilan etmesi, Müslümanlar arasında derin fikir ayrılıklarına yol açtı. Hilafeti bir şekilde ele geçiren Muâviye'nin, bu kurumu uzun

yıllar sürecektir Emevî saltanatına dönüştürmesi ise, hilafet otoritesinin bambaşka bir yapıya bürünmesini getirdi.⁶⁰

Hâşimî-Emevî çekişmesini anlamadan, İslâm Tarihi'ni ve bu çekişmenin günümüze dek şekillendirdiği sosyolojiyi anlamak mümkün değildir. Aslen aynı soydan gelen bu iki kabile arasında bir rekabet bulunuyordu. Bugün dahi İslâm dünyası, siyasî olarak Hz. Ali ile Muâviye'nin çatışması esnasında ve hemen akabinde ortaya çıkan gruplaşmalar etrafında şekillenmeye devam etmektedir. Kabaca ifade etmek gerekirse, Hz. Ali'nin haklılığını savunanlar ve mağduriyetini çok büyük bir duygusal atmosfere büründürenler, Şîa'yı temsil ederken, neticede iki tarafı da haksız ve hatalı bulanlar *Haricîler* denilen grubu oluşturmuşlardır. Bu gruplaşmaları İslâmiyet'in bekası için tehlikeli bulanlar ise, korumacı ve savunmacı bir refleksle, olaylara daha soğukkanlı yaklaşmayı ve yaşanan acıları makul bir şekilde atlatmayı savunarak, doğal bir gruplaşmayla *Ehl-i Sünnet* kesimini oluşturmuşlardır.⁶¹

Tüm bu sosyolojik ve siyasî gerçeklerin bir ürünü olan Şîilik de, tamamen siyasî otorite çekişmelerinden kaynaklanan ve ortaya çıkışı itibariyle itikadî değil, siyasî mahiyette bir mezheptir. Şîa, Arapça'da yaygın olarak “tarafdar, yardımcı, fırka” anlamlarına gelir. Terim olarak “Şîa”, Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hz. Ali b. Ebî Tâlib ve oğullarını halifelik (imâmet) için en lâyık kişi olarak gören ve onu nass (vahiyle) ve tayin ile “meşrû” halife kabul eden, ondan sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların müşterek adı olmuştur.⁶²

Şîa'nın siyasî bir eğilim olarak kamuoyu oluşturmaya başlaması ise, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in, Muâviye'nin oğlu Yezid tarafından Kerbela'da şehit edilmesinden sonraki dönemde olmuştur. Olaydan sonra, Hz. Hüseyin'in imdadına koşmadıkları ve yalnız bıraktıkları için çok pişman olan Kûfe halkı, ağıtlar yakarak ve

⁶⁰ İsmail Yiğit, “Emevîler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 11, s. 89.

⁶¹ Emevî-Hâşimî çekişmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri – İslam Öncesinden Abbasiler'e Kadar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011.

⁶² Ethem Ruhi Fırlı, “Şîiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişkisi”, *Avrasya Dosyası*, 2007, Cilt 13, Sayı 3, s. 192.

dövünerek tövbe etmeye başlamışlardır. *Tevvâbûn* (Tövbe edenler) adı verilen bu grup, Şîa'nın İslâm dairesinde ilk kütleleşme belirtisi olmuştur.⁶³

Hız. Hüseyin'in Kerbela'da hunharca katledilmesi, aslında *Ehl-i Beyt* taraftarı olduğunu ileri süren ve Hız. Ali'nin soyunun yolunda olduğunu ilan eden birçok grup için, siyasî ve şahsî emellerini maskelemek için de bulunmaz bir fırsat sağlıyordu. Ehl-i Beyt taraftarlığı altında o kadar çok grup türedi ki, bunlar birbirinden tamamen kopuk, sürekli ihtilaf halinde sayısız fırkaya bölündü. Bunlar arasında en son teşekkül eden ama en iddialı olanı da *İmâmiyye/İsnâ'aşeriyye* (Oniki İmamcılık) fırkası olmuştur.⁶⁴ Bugün İran İslâm Cumhuriyeti'nin resmî mezhebi de bu fırkadır. Bu hüküm anayasayla sabitlenmiştir.⁶⁵

Şiîlere göre Hız. Ali, Hız. Peygamber'den sonra insanların en üstünüdür. Başta Hız. Ali olmak üzere, kendisinden sonra çocukları da imâmete (hilâfet) en lâıık insanlardır. Zaten Hız. Peygamber, daha sağlığında, Hız. Ali'yi, Veda Haccı'ndan dönerken *Gadîr Humm* denilen mevkide, kendisine halife ve ümmete imam olarak tayin ettiğini açıkça bildirdiğı gibi, daha birçok vesile ile onun imâmetini ümmete vasiyet etmiştir; çünkü imâmet (hilâfet) -Ehl-i Sünnet'in dediğı gibi- ümmetin istek ve seçimine bırakılabilecek küçük işlerden değildir. İmâmet, dinin aslına dâhil bir rûkündür ve iman esasları arasında yer alır. Bu bakımdan imama inanmak, Şiîliğin inanç esaslarından biridir.⁶⁶

Şiîlere göre, Hız. Ali'den sonra onun soyundan on bir imam daha gelmiştir. Bu imamlar hayattayken, herhangi bir yönetim kademesinde bulunmadıklarını ve Emevîlerle birlikte saltanat haline gelen halifelik kurumunun bu imamlar dışında kişilerce devam ettirildiğini belirtmekte yarar var. On ikinci ve son imam Muhammed el-Mehdi b. Hasan el-Askerî'nin, babası Hasan el-Askerî'nin ölümünden sonra gizlendiğine, halen sağ olduğuna ve kıyametten önce zuhur ederek dünyayı zulümlerden temizleyeceğine inanılır. Hasan el-Askerî'nin gerçekte bir oğlunun olup olmadığı ve imâmetin kime intikal edeceği uzun müddet tartışıldıktan sonra, Muhammed isminde bir

⁶³ Ethem Ruhi Fığlalı, a.g.m., s. 193.

⁶⁴ Fığlalı, a.g.m., s. 195.

⁶⁵ İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası, madde 12, WIPO, İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası orijinal metin, <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/fa/ir/ir001fa.pdf> (E.T.: 12.04.2014).

⁶⁶ Fığlalı, a.g.m., s. 197.

çocuğu olduğu ve kaybolduğu görüşü ağır basarak, on ikinci ve son imam olarak kabul edilmesi görüşü ağır basmıştır. Böylece bu fırka, On İki İmamcılık anlamında “İsnâ Aşeriyye” ismiyle bilinmeye başlamıştır.⁶⁷ Bunun dışında, imam sayısının beş olduğuna inanan Zeydîler, yedi olduğuna inanan İsmaililer ve başka Şîî fırkalar da olmakla birlikte, İran’ın resmî mezhebi olan On İki İmamcılık (Caferîlik) olduğu için onun üzerinde durulacaktır.

On İkinci İmam’ın kayıplığı esnasında (*gaybet*) onun emirlerini iletmek üzere ilk başta dört vekil belirlenmiştir. *Sefîr* ismi verilen bu vekillerin dönemine *Gaybet-i Suğrâ* (Küçük Gaybet) adı verilir. Bir zaman sonra bu sefirlerin de sonu gelmiş ve On İkinci İmam’ın bizzat zuhur edeceği zamana kadar sürecek olan *Gaybet-i Kübrâ* (Büyük Gaybet) dönemi başlamıştır.

Diğer Şîî fırkaları daha erken dönemlerde devletlerini kurabilmişken, On İki İmamcılar, ancak 1501 yılında Safevîler döneminde devletleşebilmişlerdir. Bu tarih aynı zamanda, günümüze dek uzanan en güçlü ve kalıcı Şîî otoritesinin de başlangıcı sayılabilir. Sonraki dönemlerde devletler değişse, zaman zaman Şîîlik tamamen arka plana atılmış olsa da, neticede bugün geldiğimiz noktada İran’ın resmî dini/mezhebi olabilmeyi başarmıştır.⁶⁸

Çalışmanın diğer bölümlerinde de değinildiği gibi, 1979 Devrimi’ne giden yol, yalnızca din adamlarının etkisiyle gelişen bir süreç değildir. Bununla birlikte din adamlarının rejim aleyhine sert tavır almasında ve devrimci bir tutum belirlemelerinde, kendi hâkimiyetlerine verilmiş geniş dinî vakıf arazilerinin, toprak reformu yoluyla ellerinden alınması girişimi etkili olmuştur. Bu ulemânın varlığına ve iktidarının bekasına yönelik ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır.⁶⁹

Tüm sosyal kesimlerin ve özellikle solcuların büyük katkısıyla elde edilen devrim, İmam Humeynî’nin karizmatik liderliği ile birlikte zamanla din adamlarının tekeline girmiştir. Âyetullah Humeynî neredeyse Kayıp İmam’ın vekili gibi görülmüş,

⁶⁷ Mazlum Uyar, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2010, s. 124-127.

⁶⁸ Mazlum Uyar, *a.g.e.*, s. 137.

⁶⁹ Kemal Rezevî, “İslâhât-i Arzî ve Merciiyyet”, *Câmiaşinâsî-yi Teşeyyu’*, <http://www.socio-shia.com/index.php/sociology-of-shia-fields/shia-ulama/200-eslahat-arzi-marjaiaat> (E.T.: 05.04.2014).

kendisinin ortaya attığı *velâyet-i fakîh* nazariyesi de bu algıyı beslemiştir. Humeynî ileri sürdüğü tezle, Şîîlerin *intizâr* (kayıp imamın dönüşünü bekleme) teorisini temelinden sarsmış, imamın yokluğunda otorite iddiasından vazgeçilemeyeceğini ve onun yerine adil bir fakihin bu görevi üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷⁰ Devrimden sonra kendisinin İran’a dönüşü de, bu vekâleti üstlenme imkânını sağlamıştır.

Halen Şîa’nın bir iç tartışması olan *velâyet-i fakîh* nazariyesi, bazı Şîî ulemâ tarafından kabul edilmemektedir. Bununla birlikte, İran’ın devlet eliyle devrim sonrası bu nazariyeyi fiilen uygulamaya geçirmesi, hem Şîa’ya ciddi anlamda etkinlik sağlamış, hem de İran’ın emperyal geleneğini, kültürünün büyük bir parçası haline gelen dinle sentezleyerek muazzam bir sinerji elde etmesini sağlamıştır.

1.2.2. Nusayrîlik

Şîa’nın aşırı yorumlarından biri olan Nusayrîlik (1900’lü yıllardan itibaren kullanıldığı şekliyle Alevîlik), zaman zaman İran İsnâaşeriyyesi ile taktiksel siyasî ve fikrî yakınlaşmalarla Şîî dünyasıyla stratejik ilişkisini temin ederken, diğer yandan Alevî kimliğini Sünnî Suriye halkına ve İslâm dünyasına karşı saklayarak Müslümanlık ortak çatısı altında bulunduğu söylemiyle, Sünnîlerle dengeli bir siyaset gütmeye çalışmıştır. Suriye’de bugün yaşanmakta olan iç savaş, aslında büyük oranda bu mezhebî kutuplaşmanın on yıllardır süren üstü kapalı mücadelesini ve iktidar kavgasını yansıtmaktadır.

1.2.2.1. Nusayrîlik Fırkasının Kökenleri ve Başlıca İnanç Esasları

Nusayrîlik, İmamiye Şîası tarafından on birinci imam olarak kabul edilen Hasan el-Askerî ile aynı zamanda yaşayan Muhammed İbn Nusayr el-Nemirî el-Bekrî el-Abdî’ye (ö. 883) nisbet edilen ve birçok Şîî otorite tarafından da gulât (aşırı) olarak görülen batınî bir fırkadır. Irak’ın Samarra kentinde yaşamış olan İbn Nusayr, Arap kabilelerinden ben-i Nemirî ile ilişkilendirildiğinden dolayı Nemirî adıyla da anılmaktadır.

Hiz. Ali’yi ilah olarak gören bir inanç esasına dayanan fırkanın, temel itikadî öğretisi Hristiyanlık’taki teslise benzer, “AMS” kısaltmasıyla bilinen Ali, Muhammed,

⁷⁰ Âyetullah Ruhullah Humeynî, *Velâyet-i Fakîh – Hukûmet-i İslâmî*, İmam Humeynî’nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi, Tahran, yıl belirtilmemiş, s. 63-64.

Selman üçlemesine dayanmaktadır. Fırkanın dinî kitabı olan ve Hamdan el-Hasibî tarafından düzenlendiği bilenen *Kitabü'l-Mecmû'* 16 sureden oluşmaktadır. “Şehâdet” adını taşıyan on birinci suresinde yer alan şu ifadeler, fırkanın inanç esasını oluşturmaktadır: “Ben şehadet ederim ki Ali b. Ebî Tâlib’ten başka ilah, Muhammed Mahmûd’dan başka hicâb, Selman-ı Fârisî’den başka bâb yoktur”. Bu cümlede Ali “mânâ”, Muhammed “isim” veya “hicâb”, Selman ise “bâb” olarak gösterilmektedir. Ali “ayn”, Muhammed “mim”, Selman da “sin” harfiyle sembolize edilmekte, böylece “ayn, mim, sin” (AMS) fırkanın adeta şifresini oluşturmaktadır.⁷¹

Nusayrîliğe göre Tanrı saf haliyle bilinemez ve anlaşılamaz. Dolayısıyla bilinmek ve anlaşılmak üzere “nâsûtî” (beşerî) kalıba girerek tecelli etmiştir. Ali de Tanrı’nın beşeri kalıba girmiş halidir. Tanrı daha önce altı kez beşer olarak tezahür etmiş, yedincisi, Muhammed döneminde Ali’de gerçekleşmiştir. “Yedi devir” olarak da tanımlanan bu devirler Âdem, Nûh, Yakûb, Musa, Süleyman, İsa ve Muhammed dönemleri olup bu dönemlerde sırasıyla Hâbil, Şît, Yûsuf, Yûşa, Âsef, Bâtıra (Petrus) ve Ali isimleriyle hulûl söz konusu olmuştur. Bu anlamda Ali, “zâhirde imam, bâtında ilah”tır. Onun şehit edilmesiyle birlikte nâsûtî kalıptan çıkmasından sonra yerleştiği mekânla ilgili olarak ise farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Haydariye’ye göre Ali göktedir. Gök bir sembol olup “mânâ”nın bulunduğu yerdir. Ali, Muhammed’i temsil eden güneş üzerinde oturmaktadır. Kilâzîler’e göre ise ay Ali’nin makamı olup güneş Muhammed, gök Selman’dır.⁷²

Bununla beraber fırkanın, bazı müsteşriklerin tespitlerine de dayandırılarak, İslâm’dan önce Harranlı *Sâbii* döneminden bu yana gelen putperest bir din olduğu, daha sonra İslâmî ve Şîî görünümüne bürünerek kendisini devam ettirdiği iddiaları ile “Nusayrî” isminin Hristiyan anlamındaki *Nasranî* (Hristiyan) sözcüğünün bozulmuş bir şekli olduğu şeklindeki tezler de mevcuttur.⁷³

Nusayrîliğin gizliliğe çok önem verdiği ve inanç esaslarının yabancılara kesinlikle anlatılmaması gerektiğinin fırka mensuplarına dikte edildiği bilinmektedir.

⁷¹ Yaron Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs – An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*, Brill Publications, Leiden 2009, s. 76.

⁷² E.R. Fırlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İzmir 2004, s. 183-184.

⁷³ A. Gülşehri, R. Tosun, *Nusayrîlik ve Suriye’de Nusayrî Zulmü*, Nizam Yayınevi, İstanbul 1982, s. 45.

Ama özellikle misyonerlerin fırka içine sızmayı başararak elde ettiği bilgiler ve temel kitaplarındaki bilgilerin bir araya getirilmesiyle fırka hakkında büyük oranda bilgi sahibi olunmuştur.⁷⁴

Sünnîlere göre din dışı olarak görülen bir inanca sahip olan Nusayrîler, Hz. Ali'yi ve İmamları ilahlaştırmaları nedeniyle On İki İmam Şîası'ndan da ayrılıyorlar. Batınî yapıların karakteristik bir özelliği olan farklı inanç ve anlayışları bağdaştırma temayülüne Nusayrîlik'te de rastlamaktayız. Nusayrîliğin inanç ve uygulama esaslarında Şîî-İslâmî anlayışların yanında; Sabîilik, Musevîlik ve Hıristiyanlık gibi inanışlara ait bazı izler bulunmaktadır.⁷⁵

İslâm dünyasında Nusayrîlik karşıtı ilk fetva, 1317 yılında Hanbelî din adamı Takıyyuddin ibn Teymiyye tarafından yayınlanmıştır.⁷⁶ “er-Risâle fi'r-redd ala'n-Nusayriyye” başlıklı fetvasında Nusayrîlerin inançlarını ve sapkınlıklarını anlatmış ve İslâm'a ve Müslümanlara düşmanlıklarından bahsetmiştir.⁷⁷

Ayrıca Nusayrîlik'te tenâsuh (reenkarnasyon) inancı vardır. İbadet anlayışları ise temel İslâmî ibadetlerin batınî yorumlamalarıyla oluşturulmuş ve farklı din ve kültürlerden izler de barındıran bazı ritüellerden ibarettir. Ayrıca kadınların ve çocukların bu ritüellere kesinlikle dâhil edilmemesi gerekmektedir. Delikanlılar en az 15 yaşına gelene kadar kendilerine dinlerinin gizemleri öğretilmez. Yeterli olgunluğa geldiği düşünülen genç, “din amcası” adı verilen bir büyük tarafından dağlık bir yere götürülerek, kendisine dininin öğretileri ve talimatları verilir.⁷⁸

1.2.2.2. Nusayrîlerin Siyasî Serüveni

Osmanlı Devleti idaresi altındaki Nusayrîler, XVI. yüzyılın başlarında bölgede yükselen Şîî Devleti Safevîler'e yakınlık duymuşlardır. Bunu bir tehdit olarak algılayan Osmanlı Devleti bazı tedbirlere başvurmuştur. Sultan Selim'in 1514 yılında Safevîler'le

⁷⁴ Bu alandaki çalışmaların iyi bir derlemesi olarak bkz. Ahmet Beşe, “İngiliz ve Amerikan Kayıtlarında Nusayrîler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2010-54.

⁷⁵ Yaron Friedman, *a.g.e.*, s. 84-85.

⁷⁶ Pınar Arıkan, “Suriye'nin Nusayrî Yüzü ve İran”, *Ortadoğu Analiz*, Temmuz 2012, Cilt 4, Sayı 43, s. 20.

⁷⁷ Yvette Talhamy, “The Fatwas and the Nusayrî/Alawis of Syria”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 46, Sayı 2, Mart 2010, s. 178-181.

⁷⁸ Ahmet Beşe, “İngiliz ve Amerikan Kayıtlarında Nusayrîler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2010 - 54, s. 174.

mücadele ettiği sırada, İran sınırına yakın Nusayrî nüfusa yönelik katliamda bulunduğu söylenmektedir.⁷⁹

Nusayrîler, Osmanlı Devleti tarafından Müslüman kabul edilmedikleri gibi, Hıristiyanlar ve Yahudiler gibi zimmi de sayılmıyorlardı. Bu sebeple millet sistemine göre yönetilmediler ve iç işlerinde bağımsızlık tanınmadı.⁸⁰

1916'da Fransa ve İngiltere'nin imzaladığı gizli *Sykes-Picot* anlaşmasına dayanarak bölünen Suriye topraklarının bir parçası olan Nusayrî bölgesi, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız mandası altına girdi. Fransa, Suriye topraklarını dört bölgeye böldü ve bunlardan biri de Nusayrî nüfusun yoğun olarak bulunduğu Lâzkiye bölgesiydi. Alevî toprağı olarak anılmaya başlanan bölgede 1 Haziran 1922'de Alevî Özerk Devleti, 1933'te de Lâzkiye Hükümeti kuruldu. Alevî Özerk Devleti'nin kurulması ile birlikte 'Alevî' ismini kazanan Nusayrîler, Müslüman Şii dünyasının parçası olarak kendilerini kabul ettirme çabasına girdiler.⁸¹

Fransızlar, Suriye milliyetçileriyle Suriye'nin bağımsızlığına yönelik müzakereleri yürütürken, Nusayrîler Suriye ile birleşmek istemediklerini belirten bir beyanname gönderdiler. Alevîler İslâm'ın kendilerine kâfir gözüyle baktığını gerekçe göstererek, Fransız hükümetinden Alevîlerin kendi topraklarında bağımsız olarak yaşamalarına izin verilmesini talep ediyordu.⁸²

Azınlık psikolojisinin getirdiği dürtülerin de etkisiyle, Nusayrîlerin özellikle toplumda ekonomik alanda etkin olan Sünnîlerin aksine, tek çıkar yol olarak askerî bürokrasi içinde yükselmeyi hedef olarak edindikleri ve mümkün olduğunca subay yetiştirmeye gayret ettikleri görülmektedir. Elbette bu noktada ülkeyi hassas mezhebî temeller üzerinde tutmaya dayalı Fransız siyasetinin büyük rolü vardır. 1920'den 1946'ya kadar olan Fransız manda idaresi döneminde Fransızların özellikle kendisine sadık Alevî ve Dürzî aşiretlerinden bol miktarda asker devşirdiği görülür.

⁷⁹ Yvette Talhamy, a.g.m., s. 181.

⁸⁰ Matti Moosa, *Extremist Shiites: The Ghulat Sects*, Syracuse University Press, New York 1988, s. 267-278.

⁸¹ Pınar Arıkan, "Suriye'nin Nusayrî Yüzü ve İran", *Ortadoğu Analiz*, Temmuz 2012, Cilt 4, Sayı 43, s. 21.

⁸² Pınar Arıkan, a.g.m., s. 21.

Bu konuda yetkin bir çalışma olarak değerlendirilebilecek olan ve uzun yıllar Ortadoğu bölgesinde Hollanda adına elçilik vazifesi ifa etmiş olan akademisyen Nikolaos Van Dam'ın *Suriye'de İktidar Mücadelesi* adlı eseri tüm bu serüveni detaylı bir şekilde ele almaktadır. Zaman zaman Alevî komutanların bu mücadeleyi alenî olarak gündeme getirdiğine dahi şahit olunmaktadır. Esed'in bir darbeye iktidarı ele geçirmesinden önceki karmaşa ortamında ülkedeki önemli aktörlerden biri olan Alevî tümgeneral Muhammed Ümran böyle bir gaf yapmış ve o zamanki Sünnî Devlet Başkanı Emin el-Hafız'a karşı mezhep temelli bir sürtüşmeyi gün yüzüne çıkaracak şekilde, "Fâtîmiye, üstüne düşen rolü oynamalı" açıklamasında bulunmuştu. Burada "Fâtîmiye"den kasıt, Şîî kökene dayanan Nusayrîlik, İsmailîlik ve Dürzîlik'tir. Bu mücadelenin bu tarz bir şekilde açıktan yürütülmesini büyük bir hata olarak değerlendiren Hafız Esed ve Salah Cedit gibi subaylarsa daha sonra Muhammed Ümran'ı tasfiye edeceklerdir.⁸³

Birbiri ardına gelen darbeler ve kısa süreli yönetimlerden sonra nihaî askerî darbeyi Kasım 1970'te yapan ve Lâzkiye Nusayrî/Alevîlerinden olan General Hafız Esed, Suriye'nin ilk Nusayrî devlet başkanı sıfatını kazanmıştır.

Daha sonra 1979'da İran'da gerçekleşen "İslâm Devrimi" ile İran'ın Şîî temelli bir politika anlayışı benimsemesi, ya da belki daha doğru bir ifadeyle bölgedeki jeopolitiğini Şîî inancı perdesiyle geliştirmeye başlamasıyla, önceleri Şîî inancı içinde gulât (aşırı) olarak görülen Nusayrîliğin On İki İmam Şîîliğine yaklaştırılması çabaları dikkat çekmektedir.

Bu yaklaşma çabasının iki yönlü kazan-kazan siyasetine yarar sağladığı söylenebilir. Bir yandan Ortadoğu'da Irak'la olan savaşında tek müttefiki konumunda olan Suriye ile daha yakın ilişkiler geliştirmek zorunda olan İran'ın bu fikrî yakınlıktan büyük menfaat sağladığı, diğer yandan da İslâm dünyasında İslâm dışı olarak görülen Nusayrîlerin Şîa'nın bir parçası olduğu yönündeki mesajlarla Müslüman dünyanın bir parçası olduğu şeklinde meşrulaştırıcı bir etkiye bulunduğu görülmektedir.

⁸³ Nikolaos van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, çev. Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvık, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 77.

“Hafız Esed, Suriye Devlet Başkanı olduktan sonra kendisinin de bağılı olduğu Nusayrî/Alevî inancının Müslümanlığın bir parçası olduğunu kanıtlamak ve iktidarını sürdürebilmek için dinî meşruiyet arayışına girdi. 1970 yılında Irak’tan Lübnan’a sürgüne gönderilen İran kökenli bir aileye mensup Şîî din adamı Âyetullah Hasan Şirazî’nin 1972’de çıkardığı fetva, Esed’in bu amacına yönelik önemli bir kanıt oldu. Şirazî, 1972’de Lübnan’da ve Suriye’de yaşayan Alevî topluluklarını ziyaretinden üç ay sonra çıkardığı fetvada şöyle demektedir: ‘Birincisi, Alevîler bütün inananların şahı olan Ali bin Ebî Tâlib’in Şîî taraftarlarıdır. İkincisi, Alevî ve Şîî aynı Caferî ve İmamiye gibi eş anlamlı kelimelerdir ve her Şîî itikadî olarak Alevî’dir ve her Alevî mezhebî olarak Şîî’dir’. Şirazî’nin fetvası Nusayrî/Alevîler tarafından yazılan neredeyse tüm kitaplarda kullanılırken Suriye ile Şîî dinî önderleri arasında yakınlaşmanın da kaynağı oldu ve Esed rejimi için mezhepsel meşruiyeti kolaylaştırdı”.⁸⁴

Yine Suriye’de Şîa için çok önemli merkezler olan *Zeynebiye* ve farklı yerlerde oluşturulan *Hüseyniyeler*in doğrudan İran tarafından onarıldığı, bakımının üstlenildiği ve yeni Hüseyniyeler inşa edildiği görülmektedir. Pek çok İranlı’ya Suriye vatandaşlığı verildiği haberleri de gündeme gelmektedir.

Suriye halk devriminin iyi anlaşılabilmesi için, Nusayrîlerin tarihî süreçten bu yana siyasî gelişiminin çok iyi analiz edilmesi ve azınlık psikolojisi ile girdiği derin iktidar mücadelesinin iyi okunması gerekmektedir. Batınî bir fırka olmasının getirdiği ezoterik yapısının, siyasî sahada da fazlasıyla etkisini gösterdiği dikkate alınırsa, bu iktidar mücadelesinin kolay anlaşılabilir olmaktan uzak olduğu söylenebilir.

⁸⁴ Pınar Arıkan, a.g.m., s. 24.

1.3. ZEYNEBİYE OLGUSU

İran'ın dış politikasını belirleyen faktörlerin incelendiği bölümde, İran'ın bölgesel ve konjonktürel olarak son derece esnek ve değişken bir dış politika yapım tarzı olduğuna değinilmişti. Örneğin Orta Asya ve Kafkasya'da Şîlik vurgusu kesinlikle ön plana çıkarılmazken, Ortadoğu'nun belli bölgelerinde ve Afrika'da bu unsurun devreye sokulduğu görülebilmektedir.

İran'ın Ortadoğu politikasında Şîî unsurları ön plana çıkarmasının makul gerekçeleri vardır. Ama yine de bu, çok dikkatli bir şekilde uygulanır. Öncelikle bu husus, kesinlikle Ortadoğu siyasetinin başat özelliği olarak gösterilmez. İran'ın Ortadoğu siyaseti, söylem bazında Siyonizm ve emperyalizm karşıtlığı üzerine kurulmuştur. Öncelikli mesele Filistin sorunudur. Bu aynı zamanda, Müslüman nüfusun çoğunluğunu oluşturan Sünnî kesimle ortak zeminde buluşabilmesinin başlıca yolu ve Sünnî-Arap Ortadoğu'da dışlanmamasının sigortasıdır. Son zamanlarda, buna benzer şekilde, Mısır'daki Müslüman Kardeşler iktidarının devrilmesi sonucu oluşan *Râbia* ruhunun sahiplenilmesi de, bu marjinalizasyonu izale etmeye yönelik iyi bir adım olmuştur.

İran'ın Ortadoğu'da Şîî unsurları ön plana çıkarma siyasetinin en önemli ve makul gerekçesi ise, Ortadoğu'nun çeşitli ülkelerinde hiç de azımsanmayacak bir Şîî nüfusun bulunmasıdır. İran bu unsurları birer “vekil” (*proxy*) olarak kullanabilme potansiyelini takip etmektedir. Bunun ilk ve en başarılı örneği kuşkusuz Lübnan olmuştur. Devrim kadrolarının birçoğuna, Şah'ın baskıcı yıllarında ev sahipliği de yapan Lübnan, Müslüman nüfusunun yarısının Şîî olması hasebiyle, İran'ın en iyi teşkilâtlanabildiği Ortadoğu ülkesi olmuştur. Bugün ülke siyasetinde kilit bir role sahip Hizbullah'ın, tamamıyla İran'ın güdümünde olduğu bilinen bir gerçektir. Hizbullah'ın, modern anti-tank ve roketler başta olmak üzere silah teminatının çoğu İran'dan sağlanmaktadır. Suriye de bu hatta köprü vazifesi görmektedir.⁸⁵

⁸⁵ Jalil Roshandel, *Iran, Israel and the United States*, Praeger Security International, California 2011, s. 8.

Nüfusunun çoğunluğu Şîî olan, fakat Sünnî kökenli Saddam diktası altında yönetimde söz sahibi olamayan Irak Şîîleri de, Amerikan işgalinin ardından değişen güç dengeleriyle iktidara gelerek, ülkede başat aktör konumuna yükselmişlerdir. Suriye’de, 1970 yılında yaptığı darbeyle yönetimi devralan Hafız Esed’in Nusayrî kökeni, pek çok spekülasyona neden olmuştur. Laik bir Arap milliyetçisi olan Esed’in, dinî/mezhebî dürtülerle siyaset geliştirmeyeceği açıktır. Fakat bu, mensubu olduğu azınlığın Sünnî çoğunluk karşısında azınlık psikolojisiyle hareket etmeyeceği anlamına gelmemektedir. Göreve gelmesinden sonra geçen zamanın da gösterdiği gibi, ister istemez mensup olduğu azınlık mezhebi, ülke siyasetinin yönelişinde etkili olmuştur. Sünnî çoğunluğun, Nusayrî kökenli bir devlet başkanını kabullenememesinin ve bu kabullenememeye gösterilen reaksiyoner tavrın da bu yönelişte etkisi büyüktür.⁸⁶

Özellikle 2011 yılında, Arap Baharı’nın bir dalgası olarak Suriye’de halk ayaklanması başlaması ve bu ayaklanma karşısında İran’ın Suriye rejimini desteklemesiyle, İran-Suriye arasındaki ilişkilerin ne kadarının stratejik gereklere, ne kadarının da mezhebî gereklere yaslandığı tartışmaları yoğun şekilde yapılır olmuştur. Kimileri bu ilişkide mezhep faktörünün rolünü abartırken, kimileri de tamamıyla görmezden gelme eğiliminde olmuşlardır.

Şîîlik ve Nusayrîlik ile ilgili temel bilgiler bir önceki bölümde verilmişti. “Arap Alevîliği” olarak da bilinen Nusayrîlik, Şîa kökenli bir mezhep olmasına rağmen, Hz. Ali’yi ve İmamları ilahlaştırması nedeniyle On İki İmam Şîası’ndan ayrılmaktadır. Her ne kadar İran Şîîliği olan On İki İmam Şîîliği inanç temelinde Nusayrîliği reddetse de, siyasî olarak kendine yakın hissettiği bu mezhep mensuplarını, tarih boyunca kendine çekme gayretinde olmuştur.⁸⁷

Sünnîliği benimsemiş Osmanlılar karşısında, XVI. yüzyıl başında İran’da kurulan Şîî devleti Safevîler’i kendilerine yakın görmüşlerdir. Bunu bir tehdit olarak algılayan Osmanlı Devleti, Nusayrîlere karşı birtakım tedbirlere başvurmuştur. Sultan

⁸⁶ Nusayrîlik ve Sünnîlik olgusunun Suriye’de iktidar mücadelesini şekillendirme süreci hakkında yetkin bir kaynak olarak bkz. Nikolaos van Dam, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, çev. Semih İdiz - Aslı Falay Çalkıvık, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

⁸⁷ Nusayrîliği, Şîa (İslâm) çatısı altına alma yolunda yoğun çaba gösteren Musa Sadr ve Hafız Esed’in bu yöndeki çalışmalarının bir derlemesi olarak bkz. Pınar Arıkan, “Suriye’nin Nusayrî Yüzü ve İran”, *Ortadoğu Analiz*, Temmuz 2012, Cilt 4, Sayı 43, s. 18-29.

Selim'in Mısır'ı fethinden önce 1514 yılında, Safevîler'le mücadele ettiği sırada İran sınırına yakın yaşayan Nusayrî nüfusun belirlenmesini istediği ve daha sonra da buralarda katliam yaptığı rivayet edilmektedir.⁸⁸

Buradan da anlaşılmaktadır ki, Nusayrîlerin Şîî İran ile ilişkileri eskiye dayanmaktadır. Nusayrîlerin, I. Dünya Savaşı sonrası yeni Suriye'nin Fransızlar tarafından etnik temeller üzerinden bölünmesi sürecinde de, yoğun siyasî çaba verdikleri görülmektedir. Bilindiği gibi Fransa, Suriye topraklarını dinî/mezhebî temellere dayalı olarak dört bölgeye bölmüş, bunlardan biri de Nusayrî nüfusun yoğun olarak bulunduğu Lâzkiye bölgesi olmuştur. Alevî toprağı olarak anılmaya başlanan bölgede 1 Haziran 1922'de Alevî Özerk Devleti, 1933'te de Lâzkiye Hükümeti kurulmuştur.

Nusayrîler, bir yandan da Müslüman Şîî dünyasının bir parçası olarak kendilerini kabul ettirme arayışına girişmişlerdir. Fakat Müslüman dünyanın bir parçası olma çabası, Sünnîlerden tamamen ayrı bir unsur olduğu vurgusuyla birlikte yürütülmüştür. Zira Suriye milliyetçilerinin Suriye'yi tekrar birleştirme yönündeki girişimleri, Nusayrî/Alevîlerin Sünnîlerle birleşmek istemediklerini ve Sünnîlerin kendilerini kâfir olarak gördüklerini ifade eden tepkileriyle karşılaşmıştır. Bu anlamda Nusayrî/Alevîlerin, doğal olarak Sünnî dünyadan ayrılığı dolayısıyla, siyasî olarak da İran ile yakınlaşma içinde olması bir zaruret olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁹

Hafız Esed rejimi, İran'da Şah'a karşı başlayan ayaklanmayı destekleyen bir tavır takınmıştır. İlgi çekici olan nokta ise, sosyalist ilkelere dayalı Suriye'nin, İran muhalefetine sol akımları değil de daha çok din adamlarını destekleyen bir tavır içinde bulunmuş olmasıdır.

İran'da siyasî Şîîliğin fikir babalarından biri olarak görülen ve devrimin ideologu olarak bilinen Ali Şeriatî, 1977 yılında öldüğünde Şam'da Hz. Zeyneb'in türbesinin yanına gömülmüştür. Cenaze törenini yöneten İmam Musa Sadr, Suriye ile İran arasındaki bağı kurmakta önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁰ İran'ın

⁸⁸ Pınar Arıkan, a.g.m., s. 21.

⁸⁹ Pınar Arıkan, a.g.m., s. 22.

⁹⁰ Pınar Arıkan, a.g.m., s. 25.

Suriye ile müttefiklik ilişkisine ve bu ittifakta mezhep faktörünün ne derecede rol oynadığına ilişkin ilerleyen bölümlerde analizler yapılacağından, meselenin siyaset yönü şimdilik bir kenara bırakılacaktır.⁹¹

Araştırmacı Pınar Arıkan, Suriye ile İran'ın Şiilik temelindeki ilişkilerini ve Şiilerin Suriye'deki kutsal mekânlarıyla ilgili hususları, konuyla ilgili hazırladığı makalede şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Suriye ile İran ilişkilerinde mezhep faktörünün ortaya çıkardığı bir başka dinamik ise Suriye topraklarında bulunan kutsal Şiî mekânlarıdır. Hz. Ali'nin kızı Hz. Zeyneb'in Şam'da bulunan türbesi Suriye'deki en büyük Şiî merkezi olup Şiîler için kutsal bir mekândır ve İran'dan pek çok ziyaretçi ibadet için buraya gelmektedir. Yine Hz. Ali'nin Kerbela olayından sonra Yezid tarafından esir alınan ve zindanda ölen dört yaşındaki kızı Hz. Rukiyye'nin mezarı ve camisi de Şam'da bulunmaktadır. Bu türbeler Dinî Vakıflar Müdürlüğü idaresinde olmalarına ve kendi finans kaynaklarına sahip olmalarına rağmen İran buraların geliştirilmesi için para yardımıyla bulunarak dinî merkezler üzerinde etkili olmak istemektedir. Örneğin 1990'ların başında İran Hz. Rukiyye'nin türbesinin üzerine daha büyük bir türbe inşa etti ve etrafındaki araziye satın alarak büyük bir Hüseyniye (Hz. Hüseyin adına yaptırılan ve dinî törenler, vaazlar, eğitim gibi amaçlarla kullanılan merkez) inşa etmeye başladılar. Bu çerçevede İran'ın Suriye'de Şiîliği yayma faaliyetlerine dair iddialar iki ülke ilişkilerinde göz önüne alınmalıdır. Hafız Esed döneminde İran ile kurulan stratejik ilişkide İran'ın bu tür doğrudan faaliyetlerinin önlenmesine dair önlemler alınmıştır. Hafız Esed, İran devriminin Suriye'de etkili olmaması için İran tarafından finanse edilen kurumları kapattırarak, İran'ın mezhepsel bağları kullanarak Suriye'deki Nusayrî/Alevîler üzerinde etkili olma girişimlerini önlemeye çalışmıştır. Dinî faaliyetleri kontrol altına almak için Nusayrî/Alevî bölgeleri de dâhil olmak üzere Suriye Müftüsü liderliğinde 'Esed Kur'an Merkezleri' kurularak öğrencilerin buralarda eğitim almasını sağlamıştır.

Beşşar Esed döneminde ise Suriye'de İran ve Şiilik etkisinin arttığı gözlemlenmektedir. Suriye'de izlenebilen Hizbullah'ın yayın kanalı el-Menar gibi yabancı yayın kanallarında Şiîliğe geçme propagandası yapılırken ülke içindeki pek çok kanalda da Şiî gelenekleri ve inancı anlatılmakta, İran yanlısı şeyhlerin programlara katılmalarına izin verilmektedir. Ayrıca ülkede Hüseyniyelerin inşa edilmesine izin verilmekte ve pek çok İranlı'ya Suriye vatandaşlığı verildiği haberleri gündeme gelmektedir. İran tarafından Suriye'de yardım örgütleri yoluyla faaliyetler yürütüldüğü, İran'ın finanse ettiği hastanelerde halka bedava

⁹¹ İran'ın Suriye'deki stratejisinin mezhep faktörü üzerinden bir okuması için bkz. Will Fulton, Joseph Holliday - Sam Wyer, *Iranian Strategy in Syria*, Institute for the Study of War and AEI's Critical Threats Project, 2013.

sağlık hizmetleri verildiği de kaydedilmektedir. Suriye ile İran'ın mezhepsel yaklaşımının bir ayağı da eğitim olarak görülmektedir ki Suriye tarafından öğrencilere İran'da tahsil görmeleri için burs verilmesi ve Kum'daki dinî merkezlerde öğrenim gören öğrencilerin desteklenmesi de bunun göstergesidir".⁹²

Yine Suriye'de Şîî ilmiye havzaları (Şîî teolojisine göre eğitim veren medreseler) bulunmaktadır. 1995'e kadar yalnızca iki Şîî havzasının bulunduğu Suriye'de, bu tarihten sonra hızla yeni havzalar inşa edilmiştir. Günümüzde bu havzaların sayısının onu geçtiği ifade edilmektedir. Bu merkezler aynı zamanda Şîî inancının yayılmasında önemli bir işlev görmektedir. Şam'da bulunan Zeynebiye Havza-i İlmiyyesi Müdürü Muhammed Emin Gafuri, Tahran'da Ehl-i Beyt Araştırma ve Yayın Kurumu merkezini ziyareti esnasında bu duruma işaret etmiştir.⁹³

İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, Ocak 2014'te Suriye'nin durumunun görüşüldüğü Davos'taki bir oturumda, "Siz Şîî türbelerini yok edecek insanlar gönderip sonra Şîîlerin sessiz kalmasını bekleyemezsiniz" şeklinde konuşarak, Suriye'deki Zeynebiye türbesi ve diğer Şîî mukaddesâtına atıfta bulunmuştur. Aynı oturuma katılan Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Zarif'in bu sözlerine tepki göstererek, "Eğer herkes Suriye'ye kendi mezhebinin kutsallarını korumaya giderse bu karışıklık sonsuza kadar devam eder" şeklinde itirazda bulunmuştur.⁹⁴

Suriye'de Mart 2011'de patlak veren halk ayaklanmasından sonra, İran'ın Suriye rejiminin yanında yer alması, İran'ın Suriye'ye muhalif unsurlara karşı savaşmak üzere asker gönderdiği suçlamalarına maruz kalmasına sebep olmuştur. İç savaşın ilerleyen dönemlerinde, Suriye'de ölen İranlı üst düzey komutanların cenazeleri ortaya çıkmaya başlayınca, bu kişilerin Suriye'ye Zeynebiye türbesini korumak üzere gittikleri ileri sürülmüştür.⁹⁵

⁹² Pınar Arıkan, a.g.m., s. 27-28.

⁹³ "Bazdid-i Müdir-i Havza-i İlmiyye-i Zeynebiyye-i Suriye ez Müessese", Ehl-i Beyt Haber Sitesi, <http://ahlolbait.com/>, (E.T.: 13.04.2014).

⁹⁴ Dünya Bülteni Haber Sitesi, "Davutoğlu ile Zarif Davos'ta Tartıştı", 28 Ocak 2014, <http://www.dunyabulteni.net/manset/287490/davutoglu-ile-zarif-davosta-tartisti> (E.T.: 07.02.2014).

⁹⁵ "İranlı Komutan Suriye'de Öldürüldü", Anadolu Ajansı'nın İran'ın Mehr Haber Ajansı'na dayandırarak yaptığı haber, 4 Kasım 2013, <http://www.aa.com.tr/tr/haberler/247950--iran-devrim-muhafizlari-komutani-suriyede-olduruldu> (E.T.: 07.02.2014).

ABD’li akademisyen Christopher Anzalone de, “Zaynab’s Guardians: The Emergence of Shi’a Militias in Syria” (Zeyneb’in muhafızları, Suriye’de Şîî militanların ortaya çıkışı) adlı çalışmasında, Zeynebiye’yi korumak adına Suriye iç savaşına müdahil olan Şîî grupları ve komutanlarını sıralamıştır. Şîî tarihinin ve literatürünün sembol isimlerinin verildiği bu gruplar, dinî ve tarihî sorumluluklarını yerine getirdiklerine inanmaktadırlar.⁹⁶ Bu gruplar özellikle, bazı Arap ülkelerinden gelen ve Suriye içinden Selefî eğilimli gruplarla çatışmaktadırlar.

Sonuç olarak, özellikle 2003 yılında Irak’ın işgalinden sonra, Ortadoğu’da tırmanışa geçen mezhepçilik, Suriye halk ayaklanmasının bölgesel sinir uçlarını harekete geçirerek bir Şîî-Sünnî çatışması haline gelmesiyle zirve yapmıştır. Suriye’ye ülke dışından savaşımaya gelen gruplar, ülkenin iç dinamiklerinden bağımsız olarak, mezhepçi bir mücadele içine girmişlerdir. Özellikle Selefî ekolüne mensup “cihat” gruplarının Esed rejimi karşıtı olması, Şîî militanların ise rejim yanlısı olması, Esed rejimiyle Şîî militanlarını aynı safta mücadele eder duruma getirmiştir. Harith Hasan al-Qarawee’nin ifadesiyle, Suriye’de mezhepçilik, bir siyasî enstrüman olarak kullanılır hale gelmiştir.⁹⁷

⁹⁶ Christopher Anzalone, “Zaynab’s Guardians: The Emergence of Shi’a Militias in Syria”, 23 Temmuz 2013, *CTC Sentinel*, Cilt 6, Sayı 7, s. 16-21.

⁹⁷ Bkz. Harith Hasan al-Qarawee, “Heightened Sectarianism in The Middle East: Causes, Dynamics and Consequences”, *ISPI*, Kasım 2013.

1.4. SURİYE’NİN KURULUŞUNDAN İRAN İSLÂM DEVRİMİ’NE (1946-1979)

Suriye 1946 yılında bağımsızlığını kazanırken, dünya yeni bir uluslararası düzenin kurulma aşamasında bulunuyordu. 40 yıldan fazla dünyayı etkisine alacak bu yeni düzen, ismi gibi tüm uluslararası dengeleri ve denklemleri katı bir disipline alan ve öylece donduran Soğuk Savaş’tı.

İran, binlerce yıllık imparatorluk geleneği ve siyasî kültürüyle, kuşaktan kuşağa aktarılan büyük bir millî özgüvene sahip olmasına karşın, I. ve II. Dünya Savaşları’nda yaşadığı ağır işgallerle ciddi anlamda yaralanmıştı. Geçmişten bu yana kendisi için tehdit oluşturan İngiltere ve SSCB arasında bir denge politikası gütmeye çalışan Rıza Şah’ın, II. Dünya Savaşı’nın fırtınalı atmosferinde Almanlarla yakınlaşması, savaş boyunca İran demiryollarından istifade etmek isteyen İngiltere ve SSCB tarafından iyi bir bahane olarak kullanıldı.

İran 1941 yılında bir kez daha işgal edilmişti. İşgal yönetiminde değişikliği de beraberinde getirdi. İşgalin ardından müttefik güçlerin, ülkedeki Alman görevlilerin sınır dışı edilmesi isteğini kabul etmeyen Rıza Şah, yetkilerini oğlu Muhammed Rıza Pehlevî’ye devretmek üzere tahtından inmeye zorlandı. Baba Rıza Şah Pehlevî ise, İngilizler tarafından önce Mauritius adasına, oradan da son nefesini de vereceği Güney Afrika’ya sürgün edildi.⁹⁸

1941 yılında göreve başlayan ikinci Pehlevî Şahı Muhammed Rıza, tahta çıktığında henüz 22 yaşındaydı. İdari ve siyasî tecrübesizliği ve müttefiklerin işgali, ülkede Meclis’in güçlenmesini beraberinde getirdi. Sosyalist gruplar, liberal meşrutiyetçiler ve milliyetçi akımlar hızla yayıldı. Muhammed Rıza Pehlevî’nin yılları, bu tür muhalif grupları ezmek ve milliyetçi Meclis ile mücadele etmekle geçecekti. Meşrutî hükümdar rolüne mümkün olduğu kadar direnmeye çalıştı.

Şah’ın İran petrollerini Batılı güçlere peşkeş çektiğini düşünen milliyetçiler, Muhammed Musaddık önderliğinde başarılı bir muhalefet örgütlediler. Baskılara

⁹⁸ Mohammad Gholi Majd, *Great Britain & Reza Shah*, University Press of Florida, Gainesville 2001, s. 382-383.

dayanamayarak Musaddık'ı başbakan ilan etmek zorunda kalan Şah, giderek geniş halk kitlelerinin sesi haline gelen bu yeni başbakanla artık kıyasıya bir iktidar savaşı veriyordu. Öyle ki, zamanla Musaddık, Meclis'in kendisine verdiği olağanüstü yetkilerle Şah'ı kukla bir hükümdar haline getirdi.⁹⁹ Bu mücadele Şah'ın ülkeden kaçmasına kadar gitmişse de, özellikle Musaddık öncülüğünde İran petrollerinin millîleştirilmesi kararından sonra ülkedeki petrol çıkarları tehlikeye giren Batılı ülkeler, İran'da Başbakan Musaddık'ı deviren bir darbe tertipleyerek Şah'ın tekrar ülkeye geri dönmesini ve yönetimi ele almasını sağladılar.¹⁰⁰ Bundan sonra Şah bir kez daha güçlü bir şekilde otoriteyi ele alıp, demir yumruk politikasıyla ülkeyi kontrolü altına almasına rağmen, bir defa kamçılanan millî duygular ve bilenen muhalif unsurlar, devrime kadar gidecek olan uzun yolculuğa baş koymuşlardı. Şah'ın giderek güçlenen hâkimiyeti altına ulemâyı da almak istemesi ise sonunun başlangıcı oldu. *Ak Devrim* reform paketinin ilan edildiği 1962 ile devrimin gerçekleştiği 1979 yılları arası, gerçekte Şah'ın uzatmaları niteliğinde olacaktı.

Öte yandan Suriye'de 26 yıllık manda yönetiminin ardından 1946 yılında ilan edilen Suriye Halk Cumhuriyeti, Fransızların ülkeyi etno-kültürel temelde ayırıştıran ve kamplaştıran parçalama siyasetinin sancılılarıyla boğuşuyordu. Ülke ardı arkası gelmeyen darbeler silsilesiyle sürekli altüst oluyor, istikrar namına hiçbir gelişme yaşanmıyordu. 1963'te Baas iktidarı askerî darbeyeyle yönetimi ele geçiriyor, bundan sonra Baas içindeki fraksiyonların güç mücadelesi baş gösteriyordu. 1966'da Nusayrî/Alevî kökene mensup askerî kanadın Baas içindeki iktidarı ele geçirmesiyle, Suriye'nin günümüze dek değişmeyen kaderi, yani azınlık iktidarı da başlamış oluyordu. 1970'te ülkedeki son askerî darbeyi gerçekleştirerek yönetimi ele geçiren aynı hizipten Hafız Esed ise, ülkeyi halen yönetmekte olan "Esed Hanedanlığı"nın doğuşunu ilan ediyordu.¹⁰¹

1946 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye'yi tanıyan ve Şam'a bir konsolos gönderen İran, 1949 yılında bunu tam elçi statüsüne yükselterek Müşfik Kazımî'yi büyükelçi olarak atamıştır. Bundan sonra iki ülkenin olumlu ilişkiler geliştirme çabaları,

⁹⁹ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2011, s. 221.

¹⁰⁰ Gene R. Garthwaite, *a.g.e.*, s. 222.

¹⁰¹ Esed Hanedanlığı'nın hâkimiyetindeki Suriye rejiminin Alevî faktörüne ilişkin geniş bir okuma için bkz. Nir Rosen, "Esad'ın Alevîleri: Saltanatın Muhafızları", AlJazeera Haber Sitesi, 14 Aralık 2011, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/esadin-Alevileri-saltanatın-muhafizlari> (E.T.: 13.02.2014).

karşılıklı güvensizlik ve Suriye’de sürekli darbelerle yönetimin el değıştirmesi gibi nedenlerle boşa çıkmıştır. Soğuk Savaş atmosferinin kutuplaştırıcı yapısı da, ayrı kamplarda konumlanan ülkelerin bir araya gelmesini güçleştirmiştir. 1975 yılında iki ülke arasında imzalanan kültür anlaşması ise, tarafların işbirliği noktasındaki ciddi motivasyon eksikliği dolayısıyla büyük oranda kağıt üzerinde kalmıştır.¹⁰²

Hafız Esed yönetime geldiği günden itibaren İran ile ilişkilere özel önem verdi. İlerleyen bölümlerde de ele alınacağı gibi Esed iktidarının temel muhalifi olan Sünnîlere karşı, İran’ın ve Lübnan’ın Şîî kesiminin desteğini önemsiyordu. Her ne kadar laik ve milliyetçi bir ideolojiyi benimsese ve dinî/mezhebî unsuru özenle gizlemeye çalışsa da, bir Ortadoğu ülkesi olan Suriye’de siyasî kültürün temel belirleyeni elbette din/mezhep faktörüydü. Nusayrîliğin Sünnî dünyada sapkınlık olarak görülmesi ve Şîîliğin de bu inancı kabullenmemesi, Esed’in çok önceden gördüğü ve üstesinden gelmeye çalıştığı meşruiyet krizini doğuruyordu.

Lübnan’da İmam Musa Sadr’ın ve İran’daki bazı âlimlerin bu siyasî mesajı en iyi şekilde alarak, Nusayrîliği benimseyen görüşler açıklamaya başlaması, günümüze dek uzanacak olan İran-Suriye ittifakının temellerini attı. Kuşkusuz İran-Suriye ittifakının tek temel belirleyeni bu mezhebî faktör değildir. Ama bu adım, ittifakın moral tabanını ve sadakat zeminini hazırlayan önemli bir faktör olmuştur.

Bu döneme ilişkin ilginç bir gelişme olarak, 1972 yılında Arafat’ın Âyetullah Humeynî’yi Necef’te ziyaret etmesiyle devrim sonrası İran’ın Filistin davasını siyasal olarak sahiplenmesinin temelleri atılmıştır. Humeynî ve Arafat, İranlı İslâmcı militanların Lübnan’daki *el-Fetih* örgütü kamplarında eğitim almaları için bir anlaşma imzalamışlardır. 1979 yılından sonra önemli görevlere gelecek devrim kadrolarının birçoğu, bu kamplardan geçmiştir. Humeynî’nin oğlu Ahmed Humeynî ve Devrim Muhafızları’nın ilk komutanı Mustafa Çamrân da bu isimler arasındadır. Humeynî’yi

¹⁰² Nadia von Maltzahn, *The Syria-Iran Axis: Cultural Diplomacy and International Relations in the Middle East*, I.B. Tauris, New York 2013, s. 91.

devrim sonrası Tahran'a varışında telefonla arayarak ilk tebrik edenlerden biri de yine Yaser Arafat olmuştur.¹⁰³

Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed, Şah muhalifi kadrolarla iyi ilişkiler kurmaya gayret etmiştir. Hatta Irak Baas rejimi 1978 yılında Humeynî'yi ülkeden çıkmaya zorlayınca, Esed, Humeynî'yi yerleşmek üzere Şam'a davet etmiştir. İlerleyen bölümlerde de değinileceği gibi Lübnan'da yerleşik Musa Sadr da, özellikle Lübnan'daki Filistinli etkisini dengelemek için Suriye rejimiyle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmış, günümüze dek uzanan İran-Suriye-Lübnan Şiîleri hattının temellerini atmıştır.

Suriye yeni İran rejimini Arap dünyasında tanıyan ve destek açıklayan ilk ülke olmuştur. "Esed Hanedanlığı" uzmanı tarihçi Patrick Seale, dönemin Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam'ın Ağustos 1979'daki Tahran ziyaretinde, Suriye'nin, öncesinde, sırasında ve zaferinden sonrasında "İslâm Devrimi"ni desteklediğinden gururla bahsetmiştir. Ayrıca İran Devrimi'nin modern tarihteki en önemli olay olduğunu belirtmiştir. 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah'ın "Şiî Hilali" kavramını uluslararası ilişkiler literatürüne armağan etmesinden çok önce Seale, Esed'in devrimci İran ile ittifak yoluyla "Camp David dünyasını çevreleme" politikası izlediğinden bahsetmiştir.¹⁰⁴

Rejiminin seküler ve Arap milliyetçisi yapısına rağmen Esed, "Şiî İslâmî uyanışını" ilgiyle karşılamış, devrimin zaferi sonrasında Humeynî'yi tebrik etmiştir. Ayrıca Enformasyon Bakanı'nı, Kum'da bulunan yeni İran liderine tezhipli bir Kur'an mushafı takdim etmek üzere İran'a göndermiştir.¹⁰⁵

Genel olarak ifade etmek gerekirse, Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı 1946'dan, İran Devrimi'nin gerçekleştiği 1979'a kadar İran-Suriye ilişkileri, her iki ülkenin ayrı kamplarda yer alması dolayısıyla hasmâne bir hava içerisinde olmuştur.¹⁰⁶ Özellikle Hafız Esed sonrası Suriye, her fırsatta İranlı muhaliflere yakın durmaya

¹⁰³ Robert Baer, *See No Evil: The True Story of a Ground Soldier in the CIA's War On Terrorism*, Three Rivers Press, New York 2001, s. 83.

¹⁰⁴ Haddam'ın ve Esed'in İran'la ilgili açıklamaları ve İran politikası hakkında detaylı bilgi için bkz. Patrick Seale, *Asad - The Struggle for The Middle East*, University of California Press, California 1989.

¹⁰⁵ Tony Badran, "Syriana", Tablet Magazine, 22 Haziran 2010, <http://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/36751/syriana> (E.T.: 23.03.2014).

¹⁰⁶ Jonathan Gelbart, "The Iran-Syria Axis: A Critical Investigation", *Stanford Journal of International Relations*, Sonbahar 2010, s. 37.

alışmış, Lübnan-Suriye-Irak-İran ekseninde bir ittifakın nüveleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

1.5. MUSA SADR – ŞAH İLİŞKİLERİ

İsnâaşeriyyeci Şîî inancının temelini oluşturan imâmet itikadına göre İmam Ali'den sonra 11 imam daha gelmiş, toplam 12 imamın sonuncusu olan Muhammed Mehdi, tekrar yeryüzünde zuhur etmek üzere kaybolmuştur. Bu inanca mensup Şîîler, bir gün bu imamın gaybet halini sona erdirip, yeniden aralarına döneceğine ve onun imâmeti altında toplanacaklarına inanırlar.

Lübnanlı Şîî âlimi Musa Sadr'ın önemi, Şîî dünyası için tartışmasızdır. Âyetullah Ruhullah Humeynî'nin 60'lı yıllardan başlayarak İran'da ve sürgünde edindiği muhteşem karizmanın ve otoritenin bir benzerini, Lübnan'daki Şîîlerin önderi olan Âyetullah Seyyid Abdülhüseyin Şerefuddin'den bizzat aldığı el ile Lübnan'da kazanmış, Lübnan Şîîlerini kısa zamanda ve çok başarılı bir şekilde örgütlemeyi başarmıştır.¹⁰⁷ Şîî dünyası için büyük öneminden dolayı kendisinden “İmam” sıfatıyla bahsedilir. Bu sıfat Şîî dünyasında çok fazla kişiye layık görülmez. Humeynî ve halefi Hamaney¹⁰⁸ dışında, bir de Musa Sadr özellikle İmam sıfatıyla anılmaktadır.

İlerleyen bölümlerde geniş olarak üzerinde durulacağı şekilde, İmam Musa Sadr, iyi bir ilim adamı olmasının ötesinde, özellikle siyasî alandaki üstünlüğüyle öne çıkmıştır. Lübnan'da Şîîleri örgütlemeye gösterdiği büyük başarı, ününün kısa zamanda Lübnan sınırlarını aşmasını sağlamış, adeta Şîî dünyasının azametli bir lideri gibi hareket etmeye başlamıştır. Kendini yalnız uhrevî konulara ve ilme vermekten çok uzak bir anlayışı benimseyen Sadr, bilakis Şîî toplumunun bilim, kültür, ekonomi, ahlak, sanat, siyaset, itikat ve askerî alanların hepsinde birden eşit oranda kalkınması gerektiğini savunuyor ve başarının ancak bu yolla geleceğini vazediyordu. Siyasî başarısını askerî olarak da desteklemiş ve Lübnan Şîîlerinin ilk askerî örgütü olan Emel Hareketi'ni kurmuştur. Sonraları Emel Hareketi Lübnan siyasî hayatında da ciddi bir yere sahip olmuş ve Filistinliler-Suriye-Lübnanlılar denkleminde kilit role sahip

¹⁰⁷ Hamid Kazvinî, *Men ve Aga Mûsâ - Hâtirât-ı Âyetullah Abdulcelil Celilî*, Müessese-i Ferhengi-yi Tahkikâti-yi İmâm Mûsâ Sadr, Tahran 1390, s. 135-136.

¹⁰⁸ Orijinali “Hamaneî” şeklinde olmakla birlikte “Hamaney” şeklinde yaygınlaştığından, çalışmada bu şekilde kullanılmıştır.

aktörlerden biri haline gelmiştir. Sadr'ın dedelerinin aslen Lübnan'ın Cebel Âmil bölgesinden olması ve çeşitli zulüm ve baskılar sonucu önce Irak'a oradan da İran'a geçmiş olmaları da, Sadr'a Lübnan'daki otoritesinde güç veren bir özellik olmuştur.¹⁰⁹

İmam Musa Sadr'ın, Suriyeli Alevî/Nusayrîlerin Şîî dünyasıyla entegre edilmesi çabalarında da hatırı sayılır bir rolü vardır. Musa Sadr'ın Lübnan'da Yüksek İslâmî Şîî Konseyi'ni kurması ve konseyin başkanı olarak Lübnanlı bir Alevîyi Trablus ve Kuzey Lübnan'ın Şîî müftüsü olarak ataması, Suriye'deki Alevîlik/Nusayrîliğin de tanınması anlamına geliyordu.

Bütün bunlar bir yana, Sadr'ın Lübnan'a bizzat Şah tarafından gönderildiğine dair iddialar da bulunmaktadır.¹¹⁰ Sadr'ın Şah ailesiyle olan özel ilişkileri de bu iddiaları teyid etmek amacıyla kullanılmaktadır.¹¹¹ Sadr'ın Şah'ın annesini Lübnan'da bir gece misafir etmiş olması, bu ilişkinin yakınlığını göstermektedir. İran uzmanı Arif Keskin'e göre, İran'ın ülke dışındaki Şîîlerle olan ilişkisini sadece "İran İslâm Devrimi"ne indirgeyerek analiz etmek doğru olmayabilir. Zira Pehlevîler de İran dışındaki Şîîlerle ilgilenmişlerdir.¹¹²

¹⁰⁹ *Lübnan'da İslâmî Hareketler – Konuşmalar*, çev. Üsame Zeydoğlu, İnkılâb, İstanbul 1989, s. 13.

¹¹⁰ "Çerâ İmâm Mûsâ Sadr Bâ Şâh Dîdâr Kerd?", Hatt-i İmâm Haber Sitesi, 25 İsfend 1392, <http://khateemam.com/1392/12/25/4/4216.html/> (E.T.: 13.04.2014); Arif Keskin, "Şîî Jeopolitiği ve İran", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, 2007, s. 89.

¹¹¹ "Pasoh Hüsrevşâhî be Ruhânî: İmâm Mûsâ Sadr be Isrâr-ı Beheştî Bâ Şâh Mülâkât Kerd", *Tarih-i İranî*, 8 Dey 1390, <http://tarikhirani.ir/Modules/News/Phtml/News.PrintVersion.Html.php?Lang=fa&TypeId=4&NewsId=1649> (E.T.: 13.04.2014).

¹¹² Bkz. Arif Keskin, "Şîî Jeopolitiği ve İran", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, 2007.

1.6. 1979 İRAN DEVRİMCİLERİNİN SURİYE VE LÜBNAN FAALİYETLERİ

XX. yüzyılın en önemli hadiselerinden biri olan 1979 İran Devrimi, her ne kadar İran'daki 2500 yıllık monarşinin devrilmesine yol açacak kadar “yıkıcı” olsa da, toplumsal ve siyasal bir canlanma ve dinamizm yaratma açısından bir o kadar da “yapıcı” olmuştur. Devrim yapan tüm toplumlarda görülen sosyal atılım ve arınmanın, kısa vadede çok fazla olumlu tesirleri görülemese de, orta ve uzun vadede muhakkak olumlu karşılıkları olduğu toplumsal bir vakıadır. Bu açıdan 1979 İran Devrimi, bilhassa iki dünya savaşı sırasında yaşadığı yabancı işgalleriyle gururu fazlasıyla incinmiş, 50’li yıllarda yaşadığı “petrol travmasıyla” adeta millî duyguları tarumar edilmiş ve bilenmiş İran halkı için, ulusal anlamda canlandırıcı bir etkiye sahip olmuştur denilebilir.

Bir yandan bölgenin en kadim emperyal geleneğine sahip olmanın getirdiği paha biçilemez özgüven, diğer yandan bu emperyal zihin kodlarına hiç yakışmayan ağır yabancı müdahaleler ve aşağılamalar, İran toplumunun benliğinde tarif edilmez çelişkiler ve çalkalanmalar oluşturmıştır. Buna bir de Şîî inancının getirdiği devrimci ahlak ve boyun eğmeme felsefesinin eklendiği düşünülürse, İran halkını topyekûn bir kalkışmaya götüren sürecin ve 79 Devrimi’nin daha kolay anlaşılabilirliği söylenebilir. Bu anlamda devrimin, giderek bir sömürge aracı haline gelen ve ülkenin öz idaresini ipotek altına alan monarşi kurumunu sona erdirerek, İran’ın millî benliğinin bir parçası olan emperyal vizyonu tekrar açığa çıkarma özelliğini barındırması, İran’ın devrim sonrası bölgesel atılımının şifrelerini içermektedir.

Monarşinin, ayakta kalabilmek için Batı’nın çıkarlarının bekçiliğine bağımlı kalması, İran’ın bölgesel vizyonunu bağımsız bir şekilde uygulamasının önüne geçiyordu. Yine de bu bağımlılık ilişkisine rağmen, İran’ın özellikle Körfez’e hâkim olma politikasının, devrimden çok öncelere dayandığı belirtilmelidir. “Körfez’in jandarması” İngilizlerin, 60’lı yılların başından itibaren kademeli olarak Körfez’den çekilmesi, İran’ın yeni jandarma olma ve İngilizlerden boşalan Körfez hâkimiyetini

ikame etme stratejisini beraberinde getirmişti.¹¹³ Fakat İran'ın gerçek anlamda bir bölge siyaseti ve vizyonu geliştirebilmesi, ülkede hâkimiyet sağlayabilmek için dış güçlerle pazarlık yapmak zorunda olan monarşinin devrildiği 79 Devrimi'nden sonra mümkün olmuştur. Bu açıdan bakılırsa, devrim sonrası Irak'ın, İran'a karşı Körfez temalı bir savaş başlatmasından sonra Batı'dan ve hatta Sovyetler'den destek bulmasındaki kaygılar daha iyi anlaşılabilir. Devrim sonrası İran'ın, devrimin dinamizmini arkasına alarak bölgesinde çok daha iddialı bir hale geleceği, elbette tüm dünya egemenleri tarafından öngörölmüşü.

Dış politika açısından birincil önem verdiği bölge olan Körfez'de tartışmasız bir hâkimiyet kurmak isteyen İran, bu hâkimiyeti destekleyecek şekilde, Ortadoğu'da da nüfuz mücadelesi vermekten geri kalmamıştır. Devrim sonrası Suriye ile kurulan müttefiklik ilişkisi, ilk semeresini İran-Irak Savaşı'nda vermiş, Suriye, İran'a bu savaşta destek veren tek bölge ülkesi olmuştur. Lübnan'daki Şiî varlığını, devrimden çok önceleri örgütlü hale getiren İmam Musa Sadr'ın çabaları, devrim sonrası İran'ı için çok önemli bir bölgesel güç unsuru olarak meyvesini vermiştir.

Suriye ile geliştirilen model müttefiklik ilişkisinde, bu ittifaktan çok önce Lübnan'da elde edilmiş olan nüfuzun büyük katkısı olmuştur. Musa Sadr'ın bu ittifakı hazırlayan adımlarına çalışmanın diğer bölümlerinde değinilmiştir. Devrim sonrası kurulan devlet mekanizmasında önemli görevlere gelen birçok kişi, Lübnan ve Suriye arasında mekik dokumuşlardır. Buna benzer faaliyetlerin, devrim sonrası İran'ın Suriye ve Lübnan eksenli Ortadoğu politikası geliştirmesinde ve özellikle Suriye ile mükemmel ilişkiler kurulmasındaki rolü tartışmasızdır.

Cengiz Çandar deneyimli bir gazeteci olarak bulunduğu İran ve Lübnan'da edindiği gözlemler ve analizlerle kaleme aldığı *Dünden Yarına İran* adlı kitabında, İran'ın devrimci kadrolarıyla İran-Suriye-Lübnan ekseninde gelişen girift ilişkileri şu satırlarla dile getirmiştir:

“...Filistin mücadelesinin yuvalandığı Lübnan, nüfusunun çoğunluğunun Şiîlerden meydana gelmesi nedeniyle, İranlı muhaliflerin bir bölümünün barındığı ve faaliyet sürdürdüğü başlıca alanlardan biri olmuştur. Lübnan'da İran kökenli din adamı Musa

¹¹³ Charles Zorgbibe, *Körfez'in Tarihi ve Jeopolitiği*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 63-67.

Sadr'ın kurduğu Şîî gerilla örgütü el-Emel'de birçok İranlı yer almıştır. Bunların en ünlüsü Bazergan hükümetlerinde Savunma Bakanlığı yapan, İran-Irak Savaşı sırasında Kuzistan cephesinde komutanlığa getirilen Dr. Mustafa Çamrân'dır. Çamrân gibi İslâm'ın birliğinden çok Şîîlerarası bağlara önem veren ve bu yönde siyasal akım geliştiren bir başka isim son Bazergan hükümetinde Dışişleri Bakanlığı yapan Dr. İbrahim Yezdî'dir. Dr. Yezdî ve eski Dışişleri Bakanlarından Sadık Kutbzâde ve eski Başbakan Yardımcısı Sadık Tabatabaî İran dışında geçirdikleri uzun yıllar boyunca özellikle Suriye rejimiyle yakın ilişkiler kurmuşlar ve bu yüzden kimi çevrelerde İran Devrimi'nin 'Suriye çetesi' sıfatıyla nitelendirilmişlerdir".¹¹⁴

Araştırmacı Ray Takeyh de, *Guardians of the Revolution* (Devrim Muhafızları) adlı eserinde, İran'ın Lübnan'la bağlantısının, devrimin önemli isimlerinin ilk siyasî deneyimlerini bu ülkede edinmiş olmasıyla güçlendiğini belirtmektedir. Bu isimler arasında özellikle, devrim sonrası Savunma Bakanı olan Mustafa Çamrân, İran'ın Suriye Büyükelçisi ve sonra İçişleri Bakanı olan Ali Ekber Muhteşemipur ve birçok devrimci grupta lider bir figür haline gelen Muhammed Muntazârî'yi saymaktadır.¹¹⁵

Takeyh devamında, devrim komutanları haline gelecek ve devrimin iç çekirdeğini oluşturacak kişilerin, 70'li yıllar boyunca Lübnan'da eğitim aldıklarını, bunun da İran devrim kadrolarının Lübnan'ı çok iyi bilen kişiler olması anlamına geldiğini belirtmektedir. 1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgalinden sonra, Lübnan'a daha doğrudan nüfuz etmeye başlayan İran'ın, birebir kendisinden emir alacak bir örgüt kurma arayışı çerçevesinde Hizbullah'ı teşkil ettiğine değinmektedir.¹¹⁶

Lübnan ve Suriye bağlantılı devrim kadrolarının başlıcalarını toplu olarak saymak gerekirse; eski Dışişleri Bakanı İbrahim Yezdî, eski Savunma Bakanı Mustafa Çamrân (İmam Musa Sadr'la çok yakın ilişki içinde olmuştur), eski Dışişleri Bakanı Sadık Kutbzâde, eski Başbakan Yardımcısı Sadık Tabatabaî ve eski Suriye Büyükelçisi/eski İçişleri Bakanı olan Ali Ekber Muhteşemipur öne çıkmaktadır.¹¹⁷ Örneğin bu isimlerden biri olan ve devrimden sonra İran Dışişleri Bakanı olacak olan

¹¹⁴ Cengiz Çandar, *Dünden Yarına İran*, Yalçın Yayınları, İstanbul 1981, s. 47-48.

¹¹⁵ Ray Takeyh, *Guardians of the Revolution*, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 70.

¹¹⁶ Ray Takeyh, *a.g.e.*, s. 71.

¹¹⁷ Mustafa Çamrân'ın Hafız Esed ile ilişkileri için bkz. "Tarh-ı Şehîd Çamrân Bâ Komek-i Hâfiz Esed", <http://www.mashreghnews.ir/fa/news/159616/>; "Macerâ-yi Nâme-i Şehîd Çamrân be Hâfiz Esed", <http://www.irimn.ir/news/34599/> (E.T.: 22.03.2014).

Sadık Kutbzâde, Suriye pasaportuyla Paris’te, Suriye yönetiminin gazetesi *es-Sevra*’da “muhabirlik” görevi yürütüyordu.¹¹⁸

Bu isimlerin en önemlisi Dr. Mustafa Çamrân, aslen bir elektro-fizik doktoru olmasına rağmen, daha çok İslâmî çalışmalarla öne çıkmıştır. ABD’deki eğitiminden sonra İran’a dönen Çamrân, 1963 yılındaki ünlü *15 Hordad* ayaklanmasına katılmış, ayaklanmanın kanlı bir şekilde bastırılmasının ardından İran’ı terk ederek Mısır’a kaçmıştır. Mısır’da Filistin sorunu ile yakından tanışmış, hatta Filistinli gruplarla temasa geçerek gerilla eğitimi almıştır. Ardından Lübnan’a geçen Çamrân, burada İmam Musa Sadr ile birlikte *Hareketü’l-Mahrûmîn* teşkilâtının ve sonra bu hareketin askerî kanadı olacak *Emel* örgütünün kuruluşunda görev almıştır. Yani Mustafa Çamrân, günümüz siyasî Şîî dünyası için büyük öneme sahip İmam Musa Sadr’ın en yakın arkadaşlarından ve destekçilerinden biri olarak, unutulmaz bir efsane haline gelmiştir. Bu çabaları onu, 79 Devrimi’nden sonra İran Savunma Bakanlığına taşıyacaktır.¹¹⁹

Suriye Büyükelçisi iken Lübnan Hizbullah örgütü ile de yakın ilişkileri olan Muhteşemipur, Irak’ta bulunduğu yıllarda İmam Humeynî’nin bildirilerinin mümkün olan her yere ulaştırılmasını sağlamaya çalışıyordu. Bu tarz faaliyetlerinden dolayı defalarca Irak’taki Baas rejimi tarafından tutuklandı. İmam Humeynî’nin Paris’e geçmesinden birkaç gün önce Suriye’ye gitmek isterken havaalanında tekrar gözaltına alındı ve Irak’a girişi süresiz olarak yasaklanarak sınır dışı edildi.¹²⁰ Muhteşemipur’un Irak Baası’yla başının belada olması ve Irak’tan çıkmak isterken Suriye’ye gitmeyi tercih etmesi manidardır.

İranlı akademisyen Anoushiravan Ehteshami, Mahjoob Zweiri ile ortaklaşa kaleme aldıkları *Iran and the Rise of its Neoconservatives* (İran ve Yeni Muhafazakârlarının Yükselişi) adlı eserlerinde, İran’ın devrimin ilk günlerinden itibaren Lübnan ve Suriye ile etkin bir işbirliği arayışı içine girdiğine değinerek, geniş Ortadoğu’da nüfuzunu yayabilmek için bu yola özellikle girdiğini ifade etmektedir.

¹¹⁸ Tony Badran, “Syriana”, Tablet Magazine, 22 Haziran 2010, <http://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/36751/syriana> (E.T.: 23.03.2014).

¹¹⁹ Seyyidnîma Hüseyinî, “Bâni-yi Emel der Vâdi-yi Mukâvemet / Nigâhi-yi İcmâlî be Devrân-i Huzûr-i Çamrân der Lübnan”, Târîh-i İrânî, 29 Hordad 1390, <http://tarikhirani.ir/Modules/files/Phtml/files.PrintVersion.Html.php?Lang=fa&TypeId=25&filesId=228> (E.T.: 13.03.2014).

¹²⁰ Abdullah Yegin, *a.g.e.*, s. 107.

Aynı şekilde, İran'ın Levant'taki çıkarlarının, İran adına adeta bölgede vekil gibi iş gören ve İran tarafından desteklenen Emel ve sonrasında Hizbullah örgütleriyle garanti altına alındığını, bunun da İran'ın Lübnan'da kilit bir role sahip olmasını beraberinde getirdiğini belirtmektedir. Bunu yaparken de, mümkün olduğu kadar sadık müttefiki Suriye ile Lübnan üzerinde karşı karşıya gelmemeye çalıştığını vurgulayan yazarlar, İran'ın, Lübnan'da asıl egemen gücün Suriye olduğu gerçeğini göz ardı etmeyen, hassas bir politika izlemeye çalıştığını dile getiriyorlar.¹²¹

¹²¹ Anoush Ehteshami & Mahjoob Zweiri, *Iran and the Rise of its Neoconservatives*, I.B. Tauris, London 2007, s. 104.

1.7. CEBEL ÂMİL GELENEĞİ

Cebel Âmil dolayısıyla, İran'ın Lübnan'la Şîî kültürü temalı bir etkileşim bağı söz konusudur. Safevîler döneminde Lübnan'ın Cebel Âmil bölgesinden getirilen Şîî ulemânın karşılığı, bir anlamda Pehlevî döneminde İran'dan Lübnan'a gönderilen Musa Sadr ile ödenmiştir. Bu bağlamda İran'ın bu topraklarda, Kafkasya ve Orta Asya ya da Afganistan coğrafyasından daha çok kültürel yakınlık bulması doğaldır.

Lübnan'ın Cebel Âmil bölgesi, XVI. yüzyılın başlarında Şîî öğretisinin önde gelen merkezlerinden biri haline gelmişti. Bu merkez, Suriye, Mekke, Irak, İran ve Hindistan'da yerleşik yüzlerce ilahiyatçının itibar ettiği ve etkilendiği bir konuma gelmişti. Lübnan'da Osmanlı hâkimiyeti dolayısıyla Caferî fikhını ve ceza kurallarını uygulamakta zorluk çeken Cebel Âmil ulemâsı, İran'da bu fikhı özgürce uygulama ve hayata geçirme imkânı buldu.¹²²

Doğan Kaplan, “Şîîliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safevîler Öncesi Arka Plan ve Safevî Dönemi Şîîleştirme Politikaları” adlı makalesinde bu süreci şu şekilde kaleme almaktadır:

“Şah İsmail döneminde başlayan Şîîleştirme politikaları, ardılları tarafından da sürdürülmüştür. Bu anlamda Aşura günü, Kerbela matemi ve I. Şah Abbas'ın 1601'de yaya olarak İsfahan'dan Meşhed'e (İmam Ali Rıza'nın mezarına) yürümesi gibi bir takım somut uygulamalar icra edilmiştir. Ancak, Kevseranî'nin de haklı olarak ifade ettiği üzere bu uygulamalar, fakihler olmaksızın tek başına yeterli olamazdı. Bu nedenle Safevîler, kendi bölgelerinde olmadığı için, İran dışından ulemâ ithali yoluna gitmişlerdir. İran'ın Şîîleşmesini sağlayacak fakihler o dönemde Irak, Bahreyn, Bilâdu's-Şâm ve özellikle de Cebel Âmil'den getirilen Şîî Arap âlimleri olmuştur”.¹²³

Lübnan'da “Şîî teşkilâtlanmasını” gerçekleştiren ve Şîî tarihine adını altın harflerle yazdıran Musa Sadr'ın atalarının da, Cebel Âmil bölgesinden olduğu bilinmektedir. Sadr'ın Lübnan'da bu kadar etkili olabilmesinin ve Lübnan Şîîleri

¹²² Rula Jurdi Abisaab, *Converting Persia – Religion and Power in the Safavid Empire*, I.B. Tauris, London 2004, s. 3-4.

¹²³ Doğan Kaplan, “Şîîliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safevîler Öncesi Arka Plan ve Safevî Dönemi Şîîleştirme Politikaları”, *Marife-Şîa Özel Sayısı*, Yıl 8, Sayı 3, Kış, Konya 2008, s. 183-203.

arasında büyük bir hüsnü kabulle benimsenmesinin ardında, büyükbabası Salih Seyyid Şerefuddin'in bu bölgeden, yani Lübnan doğumlu olmasının ve özellikle Cebel Âmil'deki Şîî âlimleri ile çatışma içinde olan Osmanlı'nın bölge komutanı Cezzar Ahmed Paşa'ya karşı ayaklanma başlatmış olmasının payı büyüktür. Ayaklanma sonucunda, Ahmed Paşa komutasındaki askerler, ayaklanma lideri Seyyid Şerefuddin'in bir oğlunu öldürdüler ve kendisini hapsedtiler. Şîî dünyası için çok önemli olan, mücadeleci ve bedel ödemiş bir aileden gelme olgusunun, yerel olma etkisiyle de birleşmiş olmasının, Musa Sadr'ın Lübnan'da sağlamış olduğu popülariteye tesiri açıktır.¹²⁴

Cebel Âmil bölgesinde yaşayan Lübnan Şîîleri tarih boyunca siyasî bir güç haline gelememişler ve dış dünyayla fazla bir ilişkide bulunmamayı tercih etmişlerdir. Ancak daha sonra Safevîler'in resmî Şîîleştirme politikaları için yardım istediği Şîî âlimlerin birçoğu, Körfez Şîîleri gibi bu çağrıya olumlu cevap vermiş ve Ali Kerekî gibi isimler, İran'ın Şîîleştirilmesinde ve İran-Lübnan ilişkilerinin yeni bir safhaya girmesinde önemli rol oynamışlardır.¹²⁵

Atalarının kökeni Lübnan'ın Cebel Âmil bölgesine dayanan İmam Musa Sadr, Lübnan'daki Şîî teşkilatlanmasını kurarken, bu meşruiyet temelinden yararlanmıştır. "Yerli" olmanın getirdiği avantajları, İran'daki etkin konumuyla birleştiren Sadr, Lübnan Şîîliği ile İran'ı kuvvetli bağlarla bağlamayı başarmıştır. Attığı temeller, günümüz Lübnan'ında önemli bir aktör haline gelen Hizbullah örgütünün de yeşerdiği ortamı sağlamıştır. İlerleyen bölümlerde bu konuya daha detaylı olarak değinilecektir.

İranlı düşünür Seyyid Hüseyin Nasr da, kendisiyle yapılan bir röportajda Cebel Âmil başta olmak üzere, diğer bölgelerden İran'a getirilen ulemânın rolünü şu sözlerle anlatmıştır:

"...Sufi gruplardan birisinin lideri İran'da tahta geçti, On İki İmam Şîîliği İran devletinin resmî fıkı ve mezhebi oldu. Bundan önce de İslâm resmî din idi ancak yeni hükümet Şîî yorumu resmî hale getirdi. Bu iki hadise bu dönemde ve gelecekte büyük değişikliklere yol

¹²⁴ Musa Sadr'ın Lübnan'daki ailevî kökeni ve Cebel Âmil'deki Şîî siyasî otoritesi hakkında bkz. İ. Safa Üstün, "Esed Neden Gitmiyor?", *Star Gazetesi*, 29 Eylül 2013.

¹²⁵ Hakkı Uygur, "Kim Bu Hizbullah?", *Anlayış Dergisi*, Eylül 2006, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=40&makaleid=5201> (E.T.: 02.03.2014).

açtı. Bunlardan birisi halkın hâlâ büyük çoğunluğu Sünnî olduğu için Safevî devleti Şiîliği güçlendirmek amacıyla başta Lübnan Cebel Âmil, Suriye, Hille, Irak ve Bahreyn olmak üzere çoğu Arap olan önemli miktarda Şîa ulemâsını İran'a getirdi. Bu ulemâ Farsçayı bilmiyorlardı ve zamanla öğrendiler, ancak bu gelişme Arapçanın yeniden felsefe, kelam ve fıkıh gibi alanlarda canlanmasına yol açtı. Oysa İlhanlılar ve Timurlar zamanında Farsça eserlerin sayısı oldukça çoğalmıştı. Bu ulemâ çoğunlukla tasavvuf karşıtıydılar ve zamanla ellerine büyük bir güç geçirdiler".¹²⁶

Cebel Âmil'den getirilerek İran'a yerleştirilen Şîi ulemâsı, Şah İsmail'in liderliği altında gerçekleştirilen Şiîleştirme faaliyetleri sırasında; siyasî otoritenin desteğinden uzak ve siyasî bir fonksiyonu bulunmayan müçtehid teriminin, Safevîler'in Şîi ulemâyâ atfettiği önem sebebiyle, pratik olarak sosyo-politik bir içerik de kazanmıştır. İran'ın Şiîleştirilmesi kampanyası sırasında Safevîler'in Lübnan'dan ve Irak'tan getirdiği Arap Şîi âlimleri, gelecekteki güçlü İran ulemâsının çekirdeğini teşkil eden unsur olmuştur.¹²⁷

Safevî Hükümdarı Şah Tahmasp, Cebel Âmil (Baalbek) doğumlu Ali Kerekî'yi Necef'ten getirmiş ve İran'da büyük bir teveccühle karşılamıştır. Tahmasp, Ali Kerekî'nin gelişinden sonra bir ferman yayımlayarak, Ali Kerekî'yi 'nâibu'l-imam ve sahibu'z-zaman' (Mehdi nâibi) ilan etmiştir. Bu, Ali Kerekî'ye tasarruflarında tam yetki verilmesi anlamına gelmektedir. Ali el-Verdî'nin deyiimiyle, Ali Kerekî, Safevîler dönemindeki ilk saltanat vaizlerinden biridir. Tahmasp döneminde Ali Kerekî fiilî olarak yönetimin başı haline gelmiştir. Hâce Nasirüddîn Tusî'den sonra Ali Kerekî'nin konumuna gelebilen tarihte başka bir örnek yoktur. Son asırda bunun istisnası Humeynî'dir. Cafer Subhanî gibi din adamlarının da deyiimiyle, Âyetullah Humeynî, asrımızda siyasal İslâm'ın mimarıdır. Ali Kerekî, Caferî mezhebinin nişanlarını i'lâ edecek yani yükseltecek ve sahih din olan İsnâ Aşeriliği ise yayacaktır.¹²⁸

İranlı tarihçi Abbas Amanat, *Apocalyptic Islam and Iranian Shi'ism* (Vahyî İslam ve İran Şiîliği) adlı eserinde, Cebel Âmil'den gelen göçmen âlimlerin, Safevî

¹²⁶ S.Hüseyin Nasr, "İran Kimliğinde Şiîliğin ve Tasavvufun Yeri", Mesud Rezevi Fakîh'in Röportajı, Dünya Bülteni Haber Sitesi, 28.03.2011, <http://www.dunyabulteni.net/İslâmcilik-konusmalari/153212/iran-kimliginde-siiligin-ve-tasavvufun-yeri-shuseyin-nasr-2> (E.T.: 02.03.2014).

¹²⁷ Rula Jurdi, "Ulemâ-yi Cebel Âmil der Devlet-i Safeviyye - Nakş-ı Hâşiye-i Muhâceret ve Tahavvül-i İctimâî", http://www.majlesekhobregan.ir/fa/publications/mags/is_gv/magazines/007/09.htm (E.T.: 21.03.2014).

¹²⁸ Mustafa Özcan, "Siyasî Şîa'nın Kökenleri", Risale Haber, 15 Eylül 2011, <http://www.risalehaber.com/siyasi-sianin-kokenleri-11246yy.htm> (E.T.: 02.03.2014).

şahları tarafından inancın ve imparatorluğun yasal savunucuları olarak görüldüğünden bahseder. Bu ulemâya, yargılama yetkisi, zekât (*hums*) toplama yetkisi ve Cuma namazlarını kıldırma yetkisi verilmiştir.¹²⁹

¹²⁹ Abbas Amanat, *Apocalyptic Islam and Iranian Shi'ism*, I.B. Tauris, London 2009, s. 183.

1.8. İRAN – SURİYE İTTİFAKININ GÜÇLENME EVRELERİ

Ortadoğu siyaseti çok sayıda faktörün etkileşimiyle oluşan ve belirlenen bir yapıya sahiptir. Bu siyasetin klasik uluslararası ilişkiler teorileriyle açıklanabilen yönleri olduğu gibi, çok daha karmaşık tarihî, sosyolojik ve kültürel boyutları da bulunmaktadır.

Bu çok faktörlü ve etkileşimli bölge siyasetinin en iyi örneklerinden birini de İran-Suriye ittifakı oluşturmaktadır. Ortadoğu siyasî satrancını çok derinden etkileyen bu ittifak, 1979 İran Devrimi'nden sonra ortaya çıkması itibariyle de ilginçtir. Birbirinden dünya görüşü itibariyle temelinden ayrışan ve bambaşka idealleri benimseyen bu iki bölge ülkesi, nasıl olmuştur da bu denli hayatî bir birlikteliği sağlayabilmiştir? Aslında bu çalışmanın da temel sorunsalını teşkil eden bu şaşırtıcı birliktelik, çok değişkenli bir süreçle gelişen bölge siyasetinde, ana akım Arap siyaseti karşısında dengeleyici bir özelliğe de sahip olmuştur.

1946'da bağımsızlığını elde eden yeni Suriye Devleti, 1970'e kadar bir dizi darbe, iç çalkantı ve yönetim değişikliğiyle atlattığı ilk yıllarından sonra, 1970'te gelen Hafız Esed darbesiyle demir yumruk politikasına dayalı bir siyasî “istikrar”a kavuşmuştur. Buna mukabil binlerce yıllık devlet geleneğine sahip İran ise, özellikle Soğuk Savaş yıllarında edindiği arada kalmışlık ve ebedî sömürge psikolojisini köklü bir devrimle üzerinden atmayı denemiştir. Dolayısıyla, 1970 yılının Suriye için, 1979 yılının da İran için bir milat niteliğinde olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu açıdan bakılırsa yeşermekte olan ittifakın taraflarının hemen hemen aynı zamanlarda bir siyasî duruş belirlemeye çalışma aşamasında oldukları ve iki tarafın da bu ittifakı doğuracak siyasî atmosfere girişlerinde, ağır politik bagajlara sahip olmamalarının kolaylaştırıcı bir etkide bulunduğu düşünülebilir.

Söz konusu ittifak anlaşılmaya çalışılırken birkaç farklı açıdan yaklaşılmaya muhtaçtır. Birçok siyasî analistin yapmakta olduğu gibi, bu tür ittifaklara, hele ki söz konusu olan bölge Ortadoğu ise tek bir açıdan ve sınırlı bir akıl yürütmeye vâkıf olmaya çalışmak, imkânsız talep etmenin de ötesinde kolaycılıktır. Bu ittifaka iki

ülkenin salt çıkarları açısından veya iki ülke yöneticilerinin kültürel yakınlığı gibi faktörlerden yaklaşıma çalışmak bu kolaycılığın örneklerindendir.

Elbette ittifaka en gerçekçi yaklaşım, iki ülkenin çıkarları noktasından olanıdır. Fakat tek başına bu yaklaşım da hiçbir şey ifade etmemektedir. Sadece iki ülkenin çıkarları bağlamında meseleyi analiz etmeye çalışanlar, örneğin bu ikili ittifakı neden İran ile Irak'ın ya da Mısır'ın gerçekleştiremediğini ya da niçin ittifakın 79 Devrimi'nden sonra mümkün olup da daha önce mümkün olmadığını veya Esed Hanedanı dışında ülke çoğunluğuna dayalı bir Suriye yönetimiyle belki de imkânsız bir ittifak seçeneği olduğunu açıklamakta zorlanacaklardır.

Aynı şekilde ittifaka, iki ülkenin bölge siyasetlerini belirlemesindeki son derece rasyonel tutumlarını göz ardı ederek yalnızca yöneticilerin kültürel yakınlıkları (ki bu yakınlığın derecesi çok tartışmalı) üzerinden anlam biçmeye kalkmak, birincisinden de sığ ve tutarsız bir yaklaşımı ifade edecektir. Gerçekten de söz konusu ittifakı anlamaya çalışmak hiç de kolay olmayan bir iştir ve başlı başına bu ittifakın anlaşılması bile Ortadoğu'yu anlama noktasında büyük bir ipucu teşkil etmektedir.

Öncelikle her iki ülkenin de yapıları itibariyle uluslararası ve bölgesel sistemle kesinlikle bağdaşmayan bir özelliği vardır. İki ülke de uluslararası ve bölgesel siyaset belirlemede yapıcılıktan ziyade yıkıcılığı önceleyen revizyonist ve muhalif söylem geliştiren bir üsluba sahiptir. İran, devrimden sonra kurulan “İslâm devleti” ile birlikte kendisini tüm dünyadan soyutlamayı seçmiş ve dünyayı İran İslâm Cumhuriyeti ve diğerleri olarak okumaya başlamıştır. Bu yanıltıcı üstünlük ve yegâne doğru tarafta olma psikolojisi, müthiş bir yalnızlığı beraberinde getirmiştir.

Hafız Esed'in diktası altındaki Suriye yönetiminde de benzer bir psikolojik özellik gelişmiş ve kendisini bütün Araplardan ve bölgeden farklı ve üstün gören bir anlayışı, Soğuk Savaş yıllarının hâkim gücünün karşısında konumlanma da desteklemiştir. Bu farklılık psikolojisinin oluşmasında Esed'in Suriye'nin küçük bir azınlığı olan Alevî köklerden gelmesinin payı büyüktür. Zira kısa geçmişli modern Suriye tarihi, emperyal Fransa'nın temellerini atarak hazırladığı üzere bütünüyle mezhepsel denklemlerin mücadelesi temelinde şekillenmiştir. İki ülkenin ve

yöneticilerinin bu sosyo-psikolojik kökenleri anlaşılmadan çıkılacak bir tahlil süreci, en başından yanlış yöne gitmeye mahkûmdur.

Anlama sürecinde bu temel gerçeklerin bir adım ötesinde gelinmesi gereken nokta ise, modern Ortadoğu tarihinin en önemli belirleyeni konumunda bulunan İsrail realitesinin kavranması aşamasıdır. İsrail halen Suriye'nin Golan Tepeleri bölgesinde işgalci konumundadır. Ayrıca “Büyük Suriye” idealinden asla vazgeçmeyen Suriye, Filistin topraklarını da kendi toprakları olarak görmektedir. Lübnan'ı ise 2005'e kadar fiilen yöneten ülkenin Suriye olduğu sır değildir. 2005'te askerlerini geri çekmek zorunda kalmakla birlikte, her zaman doğal bir parçası olarak gördüğü Lübnan'ı asla kendi haline bırakmak niyetinde olmadığını her fırsatta göstermiştir.

Filistin topraklarını kendi toprakları olarak görmesi bir yana, tek başına Lübnan gibi bir ülkede başat güç olma mücadelesi dahi Suriye'yi yeterince İsrail ile karşı karşıya getirmektedir. Çünkü İsrail de savunmasını Lübnan'dan başlatmayı her zaman stratejik bir hedef olarak benimsemiştir. Suriye'nin ABD ile ilişkilerde bir türlü frekans tutturamamasının başlıca sebebi de İsrail ile olan bu hayatî rekabetidir.

Suriye kadar doğrudan İsrail ile “ilişki” içinde olmamakla birlikte, bölgesel ihtiras sahibi İran'ın bölge politikasında karşı karşıya gelmesinin kaçınılmaz olduğu ülkelerden biri de kuşkusuz İsrail'dir. İran bölge siyasetinde her zaman birinci önceliğini beklendiği gibi Körfez'e vermiştir.¹³⁰ Ama Levant siyasetinin Körfez siyasetiyle ayrılmaz bir senkronizasyonu söz konusu olmuştur. Körfez'de amansız rakibi Suudi Arabistan ve Körfez ülkeciklerinin ABD (ve dolayısıyla İsrail ile) iyi ilişkileri, İran'ı Levant siyasetinde olduğu gibi Körfez siyasetinde de ABD ve İsrail ile karşı karşıya getirmiştir. Dolayısıyla başarılı bir Körfez siyaseti, İran için Levant'tan başlamak zorundadır.¹³¹

İşte İran ve Suriye gibi birbiriyle farklılıkları benzerliklerine galebe çalan iki bölge ülkesi, son derece stratejik bu bölgesel ittifaklarını, öncelikle birbirleri açısından

¹³⁰ İran'ın Körfez siyaseti hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmed İktidârî, *Halîc-i Fars - Deryâ-yi Por Mâcerâ-yi İrânî*, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1389.

¹³¹ Suriye'nin Levant bağlamında İran için önemine değinen bir yazı için bkz. Kayhan Barzegar, “Iran's Interests and Values and the ‘Arab Spring’”, Belfer Center, 20 Nisan 2011, http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/20954/irans_interests_and_values_and_the_arab_spring.html, (E.T.: 14.05.2014).

çok kârlı ve zarurî olan Körfez-Levant senkronizasyonu denklemi üzerine kurmuşlardır. Zira bölgesindeki tüm aktörlerden bu denli soyutlanmış başka bir ülke yoktur. İki aktör farklı nedenlere dayalı muhteşem yalnızlıklarını birlikte aşmanın yolunu aramıştır. Levant’a hâkim Suriye, Körfez’de kendini güvende hissetmek zorunda olduğu gibi; Körfez’e hâkim İran da Levant’ta bu emniyeti kurmak zorundadır. Aksi takdirde iki ülkenin birbirinden bağımsız geliştirecekleri Körfez ve Levant hâkimiyetleri, Batılı müttefiklerle ve İsrail ile iyi ilişkiler geliştirebilen bölgenin ana akım Arap politik cephesi karşısında, kendileri açısından korkunç bir yalnızlığı beraberinde getirecektir.

İran’ın bölge siyasetinde en önemli tezi olan “Direniş Eksenî” söylemine ve Suriye rejiminin ve Lübnanlı destekçilerinin bu tezi benimseyen yaklaşımlarına bu açıdan bakmakta fayda vardır. Evet, ortada gerçekten bir Filistin savunusu vardır. Ama bu kendi başına, müstakil bir Filistin savunusu değildir. Zira Suriye’ye göre Filistin ayrı bir varlık değil, kendi toprağı; İran’a göre ise Levant hâkimiyetinin tesisinde vazgeçilmez konumdaki Suriye ve Lübnan ayağının doğal uzantısıdır.

Suriye’nin ve dolayısıyla İran-Suriye bölgesel ittifakının Levant hâkimiyetine verdiği öneme değinen Anoushiravan Ehteshami ve Raymond A. Hinnebusch, Suriye’nin Ortadoğu’daki merkezî konumunun kendisine, Arap komşularına karşı Levant’ta bariz bir üstünlük kazandırdığını, buna ilaveten Suriye’nin İsrail’e karşı ön cephede bulunmasının, Suriye’ye olağanüstü bir önem kattığını belirtmektedir. Ayrıca bu durumun, Suriye ve İsrail’i Levant’ta doğal rakipler haline getirdiğini ileri sürmektedir.¹³²

Bu etkileşimli ortak bölge politikasına dair İranlı yetkililerin çok sayıda beyanı bulunmaktadır. İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Başkanı Said Celilî, 6 Eylül 2012’de verdiği beyanatta, “Suriye’de yaşananlar bir iç mesele değil, bölgedeki ve dünyadaki Direniş Eksenî ile düşmanları arasındaki bir çatışmadır. İran, Suriye’nin

¹³² Anoushiravan Ehteshami & Raymond A. Hinnebusch, *Syria and Iran – Middle Powers in a Penetrated Regional System*, Routledge, London 1997, s. 58.

temel parçası olduğu direniş ekseninin kırılmasına hiçbir şekilde müsamaha göstermeyecektir” derken, tam da bu karşılıklı bağımlılık politikasını kastetmektedir.¹³³

Çok tartışmalı “Şîf Hilali” kavramının, tüm bu reel politik denklemleri basite indirgeyici, toptancı ve yanıltıcı bir özelliği vardır. Bütün bu bölgesel denklemleri göz ardı ederek, mevcut denklemi “Şîf Hilali” söylemiyle izah etmeye kalkmak, devasa bir fili hortumundan yakalayıp tarif etmeye çalışan bir âmânın çabası gibidir. Üstelik bu söylemi icad edenin Ortadoğu’nun en kurt figürlerinden olan Ürdün Hâşimî Krallığı’nın başındaki kişi olması, bu çabanın safiyetini de sorgulanır hale getirmektedir.

Bütün bunlar İran’ın devlet politikası olarak Şîf yayılmacılığı siyaseti gütmeyeceği anlamına gelmez. Elbette emperyal bir geçmişi olan ve bölgeyi hinterlandı olarak gören İran’ın bu tarz bir politikası olabilir. Ama mevcut durumu bu denli sığ bir yaklaşımla açıklamaya çalışmak, ancak ya entelektüel bir cehaleti veya kasıtlı bir bölge politikasını, ya da harekete geçirilmek istenen bir karşı propagandayı temin çabasını yansıtabilir.

Bunun en somut göstergelerinden biri, İran’ın dış politikasında çoklu bir yaklaşımı uzun yıllardır başarıyla uygulayan bir ülke olmasıdır. Ortadoğu’da “Şîf Hilali” oluşturmakla itham edilmesine yol açan daha dinî/mezhebî ve Müslüman dayanışması/İslâm ümmeti temalı politik söylemler geliştirirken, aynı zamanda örneğin Orta Asya ve Kafkasya’da tamamen jeopolitik ve real-politiğe dayalı, İslâmî söylemi hiçbir şekilde öne çıkarmayan politik duruşlar sergileyebilmiştir. Bu açıdan İran’ın dış politikasına bütüncül olmayan bakışlar, yüksek oranda yanıltıcı olma özelliğine sahiptir.

Bu bağlamda İran’ın Şîflik öncelikli bir dış politika geliştirdiği iddiasından hareketle, Çeçenistan konusunda Rusya ile karşı karşıya gelmek istemeyen, Keşmir konusunda Hindistan’ı küstürmemek için tarafsız kalan, Tacikistan İç Savaşı’nda Rusya faktörüne göre konumlanan İran’ın, bu bölgelerin hiçbirinin Şîf olmadığı dolayısıyla önem vermediği iddia edilebilir. Fakat bu teori de, Azerbaycan-Ermenistan mücadelesinde karşımıza çıkan İran’ın tutumuyla çökmektedir. Çoğunluğu Şîf olan

¹³³ Celilî, bu ifadeyi, Ağustos 2012’de Şam’ı ziyareti sırasında Beşşar Esed ile görüşmesinde de dile getirmiştir. “Said Celilî der Dimeşk: Nemî-gozârîm Mihver-i Mukâvemet Şikeste Şeved”, BBC Farsça Servisi, 7 Ağustos 2012, http://www.bbc.co.uk/persian/world/2012/08/120807_an_syria_crisis.shtml (E.T.: 21.03.2014).

Azerbaycan karşısında Ermenistan'ı himaye eden bir politikaya sahip olan İran'ın, dış politika önceliği olarak Şiîlik unsurunu dikkate almadığı çok net bir şekilde görülebilir. Ayrıca yukarıda sayılan örnekler, İran'ın Şiîlik bir kenara, Müslümanlık/İslâm ümmeti ortak paydası üzerinden de kesinlikle dış politika belirlemediğini bütün vuzûhiyetiyle gözler önüne sermektedir.

İran Dinî Lideri'nin Dış İlişkilerden Sorumlu Başdanışmanı Ali Ekber Velâyetî, 6 Ocak 2012'de, "İran, Suriye, Hizbullah, yeni Irak hükümeti ve Hamas'ın İsrail'e karşı uyguladığı direniş zinciri Suriye'den geçiyor... Suriye, İsrail'e karşı direniş zincirinin altın halkasıdır"¹³⁴ derken, sübjektif "Şîf Hilali"nden çok, Körfez-Levant denklemiindeki İran-Suriye bağımlılığını anlatmak istemektedir. Velâyetî, bir başka konuşmasında da açıkça, "Beşşar Esed kırmızı çizgimizdir" demiştir.¹³⁵

Pan-İslamist ideolojiyi devlet politikası olarak söylemleştiren teokratik İran ile Arapların liderliğine oynayan, "Büyük Suriye" idealini benimsemiş, laik Suriye rejiminin kurduğu bu karşılıklı bağımlılığa dayalı ittifak, uzun yıllar boyunca her iki ülkenin yararına neticeler vermiştir. Bununla birlikte zaman zaman çıkarların kesiştiği noktalarda gerilimlere de sahne olmuştur.

İttifakın ilk başarısı, Saddam Hüseyin liderliğinde yayılmacı bir bölge gücü olma çabasına girişen Irak'ı dizginlemesi olmuştur. İran'daki rejim değişikliğini ve ardından gelen devlet mekanizmalarındaki dağınık dönemi fırsata dönüştürmek isteyen Saddam, henüz devrimin birinci yılını yeni doldurmuş olan İran'a topyekûn saldırıya geçtiğinde, tarihî düşmanları olan bölge ülkelerinin ortasında tek desteği Suriye'den görmüş ve mutlak yalnızlıktan Suriye sayesinde kurtulmuştur. Suriye'nin İran'a Irak'la savaşında verdiği bu hayatî destek, platonik bir destek değildir. Saddam'ın kafasına koyduğu Ortadoğu'nun emperyal gücü olma hevesi, İran'da kazanacağı muhtemel bir zaferden sonra tabi ki ilk olarak Suriye'ye yönelecekti. İki ülkenin birbirine rakip Baas yönetimleri zaten başından beri her fırsatta sürtüşmekteydi.

¹³⁴ "Velâyetî: Suriye Halka-i Talâyi-yi Zencire-i Mukâvemet-est", Ferheng Haber Sitesi, 14 Ferverdin 1392, <http://www.farhangnews.ir/content/30047> (E.T.: 21.03.2014).

¹³⁵ "Velâyetî: Beşşar Esed Hatt-ı Kırmızı-ı Mâst", Roozonline Haber Sitesi, 30 Dey 1391 <http://www.roozonline.com/persian/news/newsitem/archive/2013/january/19/article/-39d2a028e0.html> (E.T.: 21.03.2014).

Bu savaş sürerken Haziran 1982’de gelen Lübnan’ın İsrail tarafından işğali ise, İsrail’in başından beri göz koyduğu Lübnan’ı hâkimiyeti altına alma çabasının somutlaşması anlamına geliyordu. İran Suriye’nin Irak’la savaşındaki desteğinin karşılığını, bu işğal dolayısıyla hemen ödeme imkânı bulmuş, iki ülke Lübnan’da verdikleri etkin direnişle İsrail’in Lübnan’da hâkim olmasının önüne geçmiştir. Nihayetinde 2000 yılında İsrail Lübnan topraklarından çekilmek zorunda kalmıştır. İran-Suriye ittifakının en zorlu sınavı da Lübnan üzerinde verilmiştir. İran ve Suriye’nin çıkarları ilk kez bu denli somut bir şekilde Lübnan’da karşı karşıya gelmiştir.

ABD’nin Irak’ı işğalini ise İran ve Suriye’nin adeta bütünleşerek, ortalarında kalan Irak topraklarında adeta bir stratejik derinlik oluşturmaları ile büyük ölçüde lehlerine çevirdikleri söylenebilir. ABD 11 Eylül sonrası giriştiğı cadı avında, İran ve Suriye’yi de “şer eksenini” tanımlamasına dâhil etmiş ve kamuoyunda giderek Irak’tan sonraki hedefin bu iki ülke olacağı yönündeki kanaat güçlenmiştir. İşte bu kritik dönemde İran-Suriye ittifakı gerek her iki ülke için, gerekse Türkiye gibi yeni dış müdahalelere karşı olan bölge ülkeleri için büyük önem arz etmiştir.

Her ne kadar Lübnan sonrası küçük bir çıkar çatışması da Amerikan işğali sonrası Irak’ta ortaya çıkmışsa da, iki ülkenin ittifak söz konusu olunca resmin bütününe bakmayı ilke edinen anlayışı sayesinde, hiçbir zaman kopma noktasına gidilmemiştir. İttifakın bu özelliğı de, uluslararası ilişkiler literatüründe büyük bir başarı örneğı olarak ele alınmayı hak etmektedir.

İttifakın genel anlamda başlangıçta, Irak, ana akım Arap politikası, İsrail ve dolayısıyla ABD çıkarlarına karşı oluşturulan bir savunma paketi olarak görülmesi de mümkündür. İki ülke başından beri birbirlerinin zafiyetlerini çok iyi takdir etmiş ve bu zafiyetleri birbirlerine destek olacak şekilde fırsata çevirmenin yollarını aramışlardır. İttifakın bu kadar uzun ömürlü olmasının sırrı da bu gerçekçi zafiyet değerlendirmesi neticesinde kurulan bir kazan-kazan savunma paketi niteliğinde olmasıdır. Antik Yunan tarihçisi Tukidides’in de söylediğı gibi, çoğunlukla ortak korkular bir ittifakın tek sağlam temeli olmaktadır.

Suriye-İran ittifakı üzerine yaptığı değerlendirmelerle literatüre ciddi katkılar sunan Jubin M. Goodarzi, ittifakın kalıcılığını beslediğini düşündüğü ilginç çıkarımlarda bulunmuştur. Goodarzi'ye göre ittifakın bu denli uzun ömürlü olmasının sağlanmasında şu iki etkenin de payı olmuştur:

İlk olarak, İran ve Suriye'nin jeostratejik öncelikleri birbiriyle genel anlamda kesişmekle birlikte, özelde İran için Basra Körfezi ve Suriye için de Doğu Akdeniz bölgesi olmak üzere farklılaşmaktadır. Bu da iki ülkenin doğrudan bir jeostratejik rekabet içerisinde olmaması sonucunu beraberinde getirmiştir. Aksine bu jeostratejik öncelik farklılaşması, iki ülkenin bu iki farklı bölgede birbirine payanda olma stratejisiyle bir güç unsuruna dönüşmüştür.

İkinci olarak, iki ülkenin ideolojik farklılaşması da ilginç bir şekilde ittifakın uzun ömürlülüğünü beslemektedir. Ortadoğu'da bir realite olarak pan-Arabist ve pan-İslamist söylemlerin, rekabet doğuran ve parçalayıcı özellik taşıdığı bilinen bir durumdur. "Modern Ortadoğu Arap Tarihi", bir anlamda da başta Irak, Suriye ve Mısır olmak üzere benzer pan-Arabist söylemler geliştiren ülkelerin karşılıklı rekabet ve mücadele tarihidir. Bu anlamda, İran'ın Arap olmaması dolayısıyla doğal olarak bir pan-Arabist söylem geliştirememesi konumuyla; İslâmcılıktan uzak laik anlayışı dolayısıyla, İran'a rakip olacak şekilde pan-İslamist bir söylem geliştirmesi mümkün olmayan Suriye'nin ideolojik kesişmezliği, ittifak birlikteliğini daha kolay hale getirmektedir.¹³⁶

İran-Suriye ittifakı tüm bu ortak çıkarlar, birbirlerinin lehine farklılaşan ve kesişen özellikler ve iki yönetimi bu ittifaka sürükleyici zorunluluklar bir yana; kurulması için hassasiyetle üzerinde çalışılmış, tohumları sabırla atılmış ve yeşermesi için emek harcanmış olması açısından da önemlidir. Üstelik bu ittifakın temelleri yaygın bilinenin aksine tamamıyla 1979 İran Devrimi sonrasına ait olmayıp, Pehlevî Hanedanı zamanına da yansıyan bir geçmişe sahiptir. Lübnan'ı İran'ın nüfuz alanı haline getirme stratejisinin bir numaralı ismi olan Musa Sadr, iddiaya göre Pehlevî döneminde ve

¹³⁶ Jubin M. Goodarzi, *Syria and Iran – Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*, Tauris Academic Studies, New York 2006, s. 9.

bizzat Şah'ın bilgisiyle Lübnan'a gönderilmiştir.¹³⁷ Yine 1978 yılında sürgünde yaşadığı Irak'tan çıkarılmak istenen Humeynî'ye davette bulunan Hafız Esed, Suriye'nin kendisine memnuniyetle ev sahipliği yapabileceğini bildirmiştir.

İran ile Suriye'yi 1979 Devrimi öncesi süreçte yakınlaştıran en önemli figürlerden biri yine Musa Sadr olmuştur. Musa Sadr, Lübnan'da Filistinli nüfuzunu dengelemek amacıyla Suriye ile yakın ilişkiler kurmuştur.¹³⁸ Bu yakın ilişkiler kuşkusuz İran-Suriye ilişkilerine de yansımış, daha o günlerden iki ülke, Ortadoğu dengelerinde birbirlerine olan kaçınılmaz ihtiyacı görmüşlerdir. Lübnan üzerinde güçlenen İran-Suriye İttifakı da, daha önce üzerinde durulan, ilişkilerdeki Körfez-Levant denklemi teorisinin önemini teyid etmektedir.

İran-Suriye ittifakında jeostratejik unsur olarak Körfez-Levant denklemi ne kadar önemliyse; kültürel belirleyici faktör olarak da, azınlık yönetimine dayalı Suriye rejiminin İran üzerinden meşruiyet temini çabası o kadar önemlidir. Her ne kadar Suriye'de 1970 yılında yönetimi bir darbeye ele geçiren ve 1971'de kendisini şaibeli bir halk oylamasıyla devlet başkanı ilan eden Nusayrî asıllı Hafız Esed, seküler ve ulusçu bir yönetim anlayışını benimsemişse de, çoğunluk olan Sünnî Müslümanlar nezdinde meşruiyetini seküler devlet anlayışı üzerinden edinemeyeceğini anlamıştır. Esed'in yönetiminin hemen başlarında sekülerizm vurgusu yapmasında ve 1973 yılında laik bir anayasa yapmaya girişmesinde, Suriye gibi dinin çok önemli bir yere sahip olduğu bir toplumda dinî azınlık olmanın getireceği baskılara göğüs germe düşüncesinin tesiri büyüktür.

Esed'in hâkimiyetini sağlam temeller üzerine kurma çabalarında sekülerizmi bir araç olarak kullanma stratejisinden sonra, Nusayrîliğin İslâm çatısı altında olduğunu kanıtlama çabaları gelmiştir. Hafız Esed'in devlet başkanı olmasıyla, İran-Suriye-Lübnan hattında inanç temelli bir kültürel meşruiyet temini çabası başlamıştır. Aslında

¹³⁷ Arif Keskin, "Şiî Jeopolitiği ve İran", Avrasya Dosyası 2007, Cilt 13, Sayı 3, s. 66. Ayrıca İmam Musa Sadr'ın Şah ile ilişkileri için bkz. "Çerâ İmâm Mûsâ Sadr Bâ Şâh Didâr Kerd?", Hatt-ı İmâm Haber Sitesi, 25 İsfend 1392, <http://khateemam.com/1392/12/25/4/4216.html/>, (E.T.: 21.03.2014); "Pâsoh-i Hüsrevşâhi be Ruhânî: İmâm Mûsâ Sadr be Isrâr-ı Beheştî Bâ Şâh Mülâkât Kerd", Tarih-i İrânî, 8 Dey 1390, <http://tarikhirani.ir/Modules/News/Phtml/News.PrintVersion.Html.php?Lang=fa&TypeId=4&NewsId=1649> (E.T.: 21.03.2014).

¹³⁸ Tony Badran, "Syriana", Tablet Magazine, 22 Haziran 2010, <http://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/36751/syriana> (E.T.: 23.03.2014).

bu yeni konjonktürü aynı anda gören İran ve Suriye'nin karşılıklı olarak aynı anda harekete geçtiği söylenebilir.

Bu yönde ilk adım, Irak'tan Lübnan'a sürgün edilen, İran kökenli bir aileden gelen Âyetullah Hasan Şirazî'nin 1972 yılında çıkardığı fetva ile atılmıştır. Lübnan ve Suriye'de yaşayan Alevî topluluklarını ziyaret eden Şirazî çıkardığı fetvada şu noktalara değinmekteydi: “Birincisi, Alevîler bütün inananların şahı olan Ali bin Ebî Tâlib'in Şîî taraftarlarıdır. İkincisi, Alevî ve Şîî aynı Caferî ve İmamiye gibi eş anlamlı kelimelerdir ve her Şîî itikadî olarak Alevî'dir ve her Alevî mezhebî olarak Şîî'dir”.¹³⁹ Bu fetva şüphesiz yeni Suriye rejimi için çok önemliydi. Özellikle İslâmcı muhalifleri tarafından her fırsatta İslâm dışı bir inanç mensubu olarak gösterilen Hafız Esed, söz konusu fetva ile Suriye'de kurmakta olduğu yeni devlet yapılanmasında meşruiyet temellerini güçlendirirken; Suriye ile Şîî din adamlarının yakınlaşmasına vesile olmasıyla da, İran'ın filizlenmekte olan ittifakı kültürel bir zemine oturtması imkânı yaratılmış oluyordu.

Bütün bu bahsettiğimiz çabalar, İran-Suriye ittifakının daha çok kültürel temelli, mezhebî yakınlık üzerine bina edilmiş bir ittifak ilişkisi olduğu yanılığını beslemektedir. Oysa Suriye rejiminin Şîîler üzerinden meşruiyet devşirme çabaları, bambaşka amaçlara matuftur. Jubin M. Goodarzi bu noktanın altını çizmekte ve ittifakın tamamıyla siyasî ve stratejik temellere dayanmakta olduğunu şu satırlarla ifade etmektedir:

“Bir diğer yanlış anlama veya mit ise, iki rejim arasındaki işbirliğinin, Suriye yönetiminin Alevî (Şîî İslâm'ın bir kolu) olması ve İran'ın dinî rejiminin Şîî olmasına bağlanmasıdır. Bu sav da dikkatli bir inceleme karşısında varlık göstermemektedir. Suriye rejimi laik olmasının yanı sıra, Tahran ile ilişkileri de ortak siyasî ve stratejik meselelere dayanmaktadır. Ayrıca, nasıl ki birçok ortodoks Sünnî Müslüman Şîîleri gerçek Müslüman olarak görmeyebiliyorsa, Şîî İslâm inancında da Alevîleri gerçek Müslüman olarak görmeyenler mevcuttur. Çeşitli iddialar da ortaya atılmıştır. Bunlardan biri de; Âyetullah Humeynî'nin Suriye liderini gerçek bir Müslüman olarak görmediği için kendisi

¹³⁹ Pınar Arıkan, a.g.m., s. 24.

hayattayken Hafız Esed'in İran'ı ziyaret etmemiş olduğu iddiasıdır. Genel anlamda dinî unsur belirleyici bir etken olmamış, yok denecek kadar az etkisi olmuştur".¹⁴⁰

İran-Suriye ittifakının ete kemiğe bürünmesinde Musa Sadr'ın önemi gerçekten çok büyüktür. Musa Sadr için iddialı bir benzetme yapmak gerekirse, Humeynî'nin 1979'dan önce ve sonra İran'da kurduğu otoriteyi, ondan daha önce Lübnan topraklarında hayata geçiren kişi olduğu söylenebilir. Şîî Müslümanların önde gelen taklit mercii ve büyük fakihlerinden Âyetullah Seyyid Sadreddin Sadr'ın oğlu olan Musa Sadr, 1928 yılında İran'ın Kum kentinde doğmuş, din derslerinin yanı sıra modern eğitiminde de gayet başarılı olmuş, kısa zamanda Kum'daki Dinî İlimler Merkezi'nde öğretim üyeliğine yükselmiştir.¹⁴¹

1955 yılında Şîîler için bir diğer kutsal kent ve ilim merkezi olan Irak'ın Necef şehrine giden Sadr, buradan Lübnan'a geçti ve Lübnan'daki Şîîlerin önderi olan Âyetullah Seyyid Abdülhüseyin Şerefuddin ile tanıştı. 1958 yılında tekrar Kum'a döndü. 1959 yılında ise Lübnan günlerinde Âyetullah Seyyid Abdülhüseyin Şerefuddin'in teveccühünü kazanmış bulunan genç Sadr, bizzat Âyetullah Şerefuddin tarafından kendisinden sonra Lübnan'daki Şîîlerin liderliğini üstlenmek üzere Lübnan'a davet edildi. Lübnan'da kurduğu birçok dernek, araştırma merkezi ve toplulukla sosyal hayata yön veren Sadr, dünyanın dört bir yanına gerçekleştirdiği seyahatlerle başta Lübnanlı Şîîler olmak üzere Şîî dünyasının etkin bir uluslararası ilişkiler figürü haline geldi. Irak'ta sürgünde yaşayan Âyetullah Humeynî ile de yakın ilişki içinde bulunan Musa Sadr, daha sonra siyasî ve askerî teşkilâtlanmaya ağırlık vererek, Mahrumlar Hareketi ve Emel Hareketi'ni teşkil etti.¹⁴² Daha sonra Emel Hareketi Lübnan siyasî hayatında ciddi bir yere sahip oldu ve Filistinliler-Suriye-Lübnanlılar denkleminde kilit role sahip aktörlerden biri haline geldi.

Âyetullah Hasan Şirazî'nin 1972 yılında çıkardığı fetvanın ardından, Suriye rejiminin elini güçlendiren bir diğer önemli adım 1973 yılında yine Musa Sadr'dan

¹⁴⁰ Jubin M. Goodarzi, "Suriye ve İran: Değişen Bölgesel Ortamda İttifak", ORSAM <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4312> (E.T.: 12.03.2014).

¹⁴¹ Hakkı Uygur, "Kim Bu Hizbullah?", *Anlayış Dergisi*, Eylül 2006, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=40&makaleid=5201> (E.T.: 02.03.2014).

¹⁴² Hamid Kazvinî, *Men ve Aga Mûsâ - Hâtırât-ı Âyetullah Abdulcelil Celilî*, Müessesesi-i Ferhengi-yi Tahkikâtî-yi İmâm Mûsâ Sadr, Tahran 1390, s. 85-116.

geldi. Sadr Lübnan'da Yüksek İslâmî Şîî Konseyi'ni kurdu ve konseyin başkanı olarak Lübnanlı bir Alevîyi Trablus ve Kuzey Lübnan'ın Şîî müftüsü olarak atadı. Sadr'ın Lübnan Alevîlerini bu şekilde tanıması, Suriye'deki Nusayrîlik/Alevîliğin de tanınması anlamına geliyordu. Bununla da yetinmeyen Sadr yaptığı bir konuşmada, Alevîlerin ve Şîîlerin çekilen acıların ortağı olduğunu, Alevîliğin aşırı bir inanç değil, Şîîliğin bir parçası olduğunu ifade ediyordu. Kuşkusuz bu açıklamaların Nusayrî/Alevî azınlığa mensup yeni Suriye yöneticilerinin Sünnî çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanması yolunda önemi büyüktü.¹⁴³

Sadr'ın bu çabaları Suriye tarafından karşılıksız bırakılmadı. İran'da Şah muhalifi kadroları Lübnan'da ağırlayan ve siyasî ve askerî eğitim almalarını sağlayan Sadr, bu kişilerin hareket serbestisini sağlamak için kendilerine Suriye makamlarından verilmiş pasaportlar temin ediyordu.

“Esed Hanedanı uzmanı” sayılabilecek bir gazeteci olan, Esed ve Suriye ile ilgili kitapları bulunan Patrick Seale, Ağustos 1979'daki Tahran ziyaretinde dönemin Suriye Dışişleri Bakanı Abdulhalim Haddam'ın, “İslâm Devrimi”ni öncesinde ve sonrasında desteklediklerini övünerek anlattığını ifade etmektedir. Ayrıca 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah'ın, İran'ın bir “Şîî Hilali” politikası geliştirmekte olduğunu ifade etmesinden çok önce, Esed'in devrimci İran ile ittifak yoluyla “Camp David dünyasını çevreleme” politikası izlediğini yazmıştır.¹⁴⁴

Devrim öncesi karşılıklı adımlar bir yana, Suriye 79 İran Devrimi'nden sonra var gücüyle İran'a yakınlaşma politikası gütmüştür. Tahran'daki hükümet değişikliğinden memnuniyetini ifade eden Esed yönetimindeki Suriye, devrim sonrası kurulan geçici Bazergan Hükümeti'ni tanıyan ilk Arap ülkesi, tüm dünyada ise Sovyetler ve Pakistan'dan sonra üçüncü ülke olmuştur.¹⁴⁵

¹⁴³ Pınar Arıkan, a.g.m., s. 24.

¹⁴⁴ Tony Badran, “Syriana”, Tablet Magazine, 22 Haziran 2010, <http://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/36751/syriana> (E.T.: 23.03.2014).

¹⁴⁵ Jubin M. Goodarzi, “Suriye ve İran: Değişen Bölgesel Ortamda İttifak”, ORSAM <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4312> (E.T.: 12.03.2014).

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN DEVRİMİ'NDEN 11 EYLÜL'E KADAR İRAN – SURIYE İLİŞKİLERİ (1979-2001)

2.1. HUMEYNÎ DÖNEMİ (1979-1989)

Humeynî siyasal Şîa'nın üçüncü kurucusu olarak görülür. Humeynî'den önce Şîa siyasal düşüncesini geliştirenler olarak ise, Nasıruddîn Tûsî ve Ali Kerekî gösterilir. Lübnan'ın Cebel Âmil bölgesi asıllı Kerekî, Safevîler döneminde İran'ın Şîileştirilmesi çerçevesinde Necef'ten getirilen ulemâdan biridir. Humeynî'nin, *velâyet-i fakîh* nazariyesinin temellerini atarken, Ali Kerekî'nin intizâr nazariyesini bir kenara bırakan ve Safevî Devleti'ni meşrulaştırmaya çalışan dünyevî otorite tesisine yönelik fikirlerinden esinlendiği iddia edilir.¹⁴⁶

60'lı yıllardan itibaren İran'da giderek saygın ve etkin bir figür haline gelen Âyetullah-i Uzmâ (Büyük Âyetullah) Ruhullah Humeynî, kendisini efsane haline getiren süreci, tıpkı 1979 Devrimi'nin de olduğu gibi “Ak Devrim” adı verilen reform paketine borçludur. Musaddık'ın devrilmesinden sonra, “İslâm Devrimi”ne uzanan süreçte, Ak Devrim reform paketi gerçek bir dönüm noktası olmuştur.

Milliyetçi lider Musaddık'ın ABD öncülüğündeki *Ajax Operasyonu* ile devrilmesi sonucu ülkesine geri dönebilen Şah Muhammed Rıza Pehlevî, ülkede ipleri sıkıca ele geçirmek için hızlı bir mücadeleye soyundu. Muhafızları istihbarat örgütü SAVAK aracılığıyla ezerken, son derece otoriter bir rejim tesis etti.

¹⁴⁶ Bkz. Ali el-Verdî, *Lemahât İctimâiyye min Tarîh'il-Irâk'ül-Hadîs*, Dâr'ül-Varrak li'n-neşr, 2007. Ayrıca Humeynî'nin İran siyasî kültürüne katkıları ve Şîî düşüncesini siyasî düzlemde dönüştürmesinin felsefî temellerine dair iyi bir okuma için bkz. Nuh Uçgan, “Humeynizm: Şîî Arka Plan-Devrim-Dış Politika Söylümü”, <http://nuhu41.blogspot.com.tr/2011/10/Humeynizm-sii-arka-plan-devrim-ds.html> (E.T.: 23.03.2014).

Bununla yetinmeyen Muhammed Rıza Şah, yeterince güçlendiğini düşününce, uzun müddet ittifak ilişkisi geliştirdiği ulemâyı da saf dışı etmenin yollarını aradı. 1962’de hazırladığı bir reform paketiyle ülkede önemli bir yer tutan ulemâ sınıfına büyük bir darbe vurmak istedi. Ulemânın en büyük güç unsurlarından biri olan vakıf arazileri, *Ak Devrim* adı verilen reform paketiyle ulemânın elinden alınmak isteniyordu. Sosyo-ekonomik yapıyı çok kapsamlı bir şekilde ele alan ve köklü değişiklikler vadeden paket, bir anlamda Şah’ın hızlı sanayileşme hamlesinin bir gerekliliği idi.

Ülkede büyük baskıya maruz kalan ve 1953’ten sonra bölünerek güç kaybeden solun aksine, ulemâ sınıfı giderek etkinliğini artırmaktaydı. Şah’ın kapitalizme tam entegrasyon sağlama amacıyla giriştiği bu reform hareketi, aynı zamanda giderek etkinlik kazanan ulemâ sınıfının da kontrol altına alınması anlamına geliyordu.

Bu noktada “varlık-yokluk” mücadelesi başlatan ulemâ, her fırsatta reform paketine olan tepkisini dile getirmeye başladı. Âyetullah Humeynî, 22 Mart 1963 günü medresede yaptığı bir konuşmada, bir Batılılaşma ve laikleşme paketi olarak gördüğü Ak Devrim’i yerden yere vurunca, rejim güçlerince bu medreseye baskın düzenlendi ve hatta baskında ölenler oldu.¹⁴⁷ Olayın ardından tutuklanan Humeynî, bir süre sonra serbest bırakıldı ama benzer konuşmalar yapmaya devam etti. Bunun üzerine tekrar tutuklanan Humeynî, Türkiye’ye sürgün edildi. Bir yıl kadar Türkiye’de bir Türk istihbarat subayının evinde ikamet ettikten sonra¹⁴⁸, 1978 yılının sonlarına kadar kalacağı ve *Velâyet-i Fakîh* teorisini geliştireceği Irak’a geçti.

Bu arada Humeynî’nin tutuklanması üzerine İran’da yapılan yoğun gösteriler, rejim tarafından çok kanlı bir şekilde bastırıldı ve gösterilerde binlerce kişi öldü. Fakat bu ölümler, insanların rejime yönelik müthiş bir kin biriktirmesine ve devrime giden yolun açılmasına sebep oldu.

¹⁴⁷ “Kıyâm-i Hûnîn-i Punzdeh Hordâd”, Merkez-i Esnâd-i İnkılâb-i İslâmî, <http://www.irdc.ir/fa/calendar/30/default.aspx> (E.T.: 12.04.2014).

¹⁴⁸ Bkz. Taha Kılınç, “İran’ı Anlamaya Giriş: Humeynî’ye Dair Notlar”, USA Sabah, 8 Aralık 2011, http://www.usasabah.com/Yazarlar/taha_kilinc/2011/12/15/irani-anlamaya-giris-Humeyniye-dair-notlar (E.T.: 15.02.2014); “Bursa’da İmam Humeynî İçin Anma Töreni”, IRIB Dünya Servisi – Türkiye Radyosu, 9 Şubat 2014 <http://turkish.trib.ir/haberler/turkiye/item/310003-bursa%E2%80%99da-imam-Humeyni-i%C3%A7in-anma-t%C3%B6reni> (E.T.: 19.03.2014).

Daha önce de bahsedildiği gibi, dünya tarihi açısından belki de Fransız ve Bolşevik Devrimleri kadar önemli olan 1979 İran Devrimi, çok farklı sâiklerle gelişti. Çok geniş katmanlı bir halk kitlesinin katılımıyla başarılan devrim, kesinlikle salt bir İslâmî ayaklanma değildi. Hatta sol söylemin baskınlığı dolayısıyla, ilk etapta komünist devrimi bile sanıldı. Ama neticede galip gelen ulemâ sınıfı oldu ve Âyetullah Humeynî'nin mücadelecî geçmişi ve müthiş karizması diğer her şeyi silip süpürerek, devrimin ulemâ önderliğinde İslâmî bir renge bürünmesini sağladı.

Önceleri herhangi bir iktidar talebi olmayan, hatta son sürgün günlerinde sürekli Kum'a gidip ilmi çalışmalarına devam edeceğini belirten Âyetullah Humeynî, İran'a döndüğünde bu emelini gerçekleştirmesinin kendisi açısından çok kolay olmayacağını düşünmeye başlasa da, devrimin ilk yıllarında gerçekten siyaseti doğal mecrasında akıtmaya yönelik bir tutum içinde olmuştur.

Zira devrimi gerçekleştirenler yalnızca mollalar değildi ve Humeynî'nin ilk etapta bu gerçeği tamamen göz ardı etmesi mümkün değildi. Bu devrim, İslâmcı, sol, liberal, "İslâmcı Marksist" vb. gibi birçok siyasî parti ve hareketin katılımıyla gerçekleştirilmişti. Devrimin ilk yılı olan 1979'da, ilk olarak milliyetçi-muhafazakâr eğilimlere sahip İran Özgürlük Hareketi'nden Mehdi Bazergan başkanlığında "Geçici Hükümet" ilan edildi. İran'a muhteşem dönüşüyle ve tartışmasız karizmasıyla devrimin önderi konumuna gelen Âyetullah Ruhullah Humeynî de Bazergan Hükümeti'ni onaylamış ve desteğini açıklamıştı.

Bazergan'ın çok önemli iki özelliği vardı. Birincisi, kendisinin devrimin motor güçlerinden birini oluşturan ve İran siyasetinde önemli bir yer tutan İran pazarı ve ekonomisine hâkim biri olması, diğeri ise devrimcilerin liberal ve dünyaya açık kesimine yakın olmasıydı. Buna rağmen Humeynî'nin Bazergan'ın ilk başbakan olarak görevlendirilmesine destek veren açıklamalarda bulunması, Humeynî'nin idealist bir devrimci olduğu kadar, en azından devrimin başlarında realist bir siyasetçi olduğunu da göstermektedir. Bazergan'ın atanması, devrimin salt İslâmcı çevrelerle sınırlı

kalmasından ve giderek seslerinin kısılmasından endişe eden liberal kesim için de umut vadeden bir gelişme olmuştur.¹⁴⁹

Deneyimli Ortadoğu uzmanı Eric Rouleau, 1980 yılında *Foreign Affairs* dergisi için kaleme aldığı analiz yazısında, devrim sonrası İran ile ilgili gözlemlerini şu cümlelerle aktarmıştır:

“İmam Humeynî’nin gerek inandığı ideoloji gerekse huyu bakımından, uzlaşmaz ve ilkelerinden asla taviz vermeyen bir kişi olduğu defalarca yazılmıştır. Zira böyle olmasaydı taraftarlarının ısrarlarına rağmen Şah’ın bütün uzlaşma tekliflerini geri çevirir miydi? Ayrıca monarşinin çöküşünden hemen sonra, bir millî birlik hükümetinin kurulmasıyla ilgili teklifleri reddeder miydi? Çünkü muhtemelen bu şekilde huzursuzluk ve kargaşa ortamı yatışacaktı. Ne var ki İmam Humeynî, General De Gaulle’ün Fransa için uyguladığına benzer bir uzlaşma projesini İran için uygulamadı. İslâm dünyasında Şîilerin başı olmak itibarıyla Humeynî, kendisiyle hemfikir olmayan ve hatta kendisine karşı gelen doktrin sahipleriyle bir ‘taktik ittifakı’ kuramazdı ve kurmadı da.

Yine de ‘İslâm Devrimi’nin Rehberi (Önderi)’nin yüce ve zorlu hedefine varabilmesi için dolaylı yol olarak tıpkı laik bir siyasetçi gibi muhtelif manevra ve taktikler kullanmadığı da söylenemez, 5 Şubat 1979’da geçici hükümetin başına Mehdi Bazergan’ın getirilişi, işte bu taktiklerden biri sayılabilir. Yoksa İmam Humeynî kendi fikirlerinden bu kadar uzak bir kişiyi başbakanlığa nasıl getirebilirdi? Doğru, Bazergan Şah’a muhalefetten ötürü dört defa hapse atılmış, Humeynî’yi de sürgünde olduğu süre içinde desteklemişti. Ancak kendisinin de itiraf ettiği gibi o bir devrimci değildi ve İmam Humeynî Neauphle-le-Chateau’da bulunduğu sırada kendisiyle görüşen Bazergan, monarşinin korunmasını öngören, adım adım takip edilecek ‘aşamalı’ bir çözümü önermiş bulunuyordu”.¹⁵⁰

Fakat devrimin hemen ardından kurulan Devrim Konseyi, İslâmcıların hâkim olduğu bir yapı olduğu için liberal eğilimli Geçici Hükümet ile çatışma içine girmiştir. Liberallere çok fazla söz hakkı vermek istemeyen Devrim Konseyi, yetkilerin Geçici Hükümet’e ve başbakana geçmesine engel olmuş, bu nedenle ülkede fiilen çift başlı bir

¹⁴⁹ Bkz. “Hem Bazergan Liberal Siyasî Bûd, Hem Beheştî ve Mutahharî, Goftegû-yi Şehrevend-i İmrûz Bâ Doktor İbrahim Yezdî”, Sayı 65, 7 Mîhr 1387, http://www.mizankhabar.net/asnad/bayanieh/87/87_n_0707.htm (E.T.: 22.03.2014).

¹⁵⁰ Eric Rouleau, “Khomeini’s Iran”, *Foreign Affairs*, Sonbahar 1980, <http://www.foreignaffairs.com/articles/34265/eric-rouleau/khomeinis-iran> (E.T.: 03.03.2014).; Ayrıca Humeynî ile hem İran’a dönüşünden önceki Paris döneminin son günlerinde, hem de İran Devrimi’nden hemen sonra İran’da röportaj yapan tecrübeli akademisyen ve gazeteci Richard Falk’un Humeynî hakkında izlenimleri için bkz. Richard Falk, “Âyetullah Humeynî: Gerçek Bir Devrimci ile Buluşma”, *AlJazeera Haber Sitesi*, 5 Şubat 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/ayetullah-Humeyni-gercek-bir-devrimci-ile-bulusma> (E.T.: 03.03.2014).

hükümet sistemi yaşanmaya başlamıştır. Önce Bazergan Hükümeti'ne destek veren ve onaylayan Humeynî de, hükümetin liberal eğilimlerinden rahatsızlık duyarak, yeni başbakanı şiddetle eleştirmeye başlamıştır.

Baskılara elinden geldiğince direnmeye çalışan Bazergan, daha fazla dayanamayarak 5 Kasım 1979 tarihinde istifa etti. Artık ülkenin yönetimi tamamıyla Devrim Konseyi'nin elindeydi. Humeynî, 1 Nisan 1979'da İran'da İslâm Cumhuriyeti kurulduğunu duyurmuştu. O günden sonra bu durumdan rahatsız olan milliyetçiler ve liberaller, liberal eğilimli Başbakan Bazergan'ın varlığından da aldıkları cesaretle tepkilerini daha net ortaya koymaya başlamışlardı.

Aslında bu dönemin, en çok İslâmcıların lehine bir dönem olduğu sonradan anlaşılacaktı. Büyük destek aldıkları manevî önder Humeynî'nin de verdiği güvenle devrimi tamamıyla ele geçirmeye kararlı İslâmcılar, İslâmî rejim aleyhine tutum sergileyenleri rahatlıkla tespit ediyor ve Geçici Hükümet bu anlamda, kendileri için bir turnusol kâğıdı işlevi görüyordu.

Bazergan'ın istifasından sonra, bu göreve getirilen Muhammed Ali Recai ve Bahuner'in yönetimleri sırasında da, esas güç Devrim Konseyi'nin elinde kalmaya devam etti. Bu dönemin en önemli gelişmesi ise, Bazergan gibi liberal eğilime sahip bir isim olan Ebulhasan Benî Sadr'ın, İslâm Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olmasıdır. İslâmcıların kesin hâkimiyetini ilan edeceği 1981 yılına kadar görevde kalan Benî Sadr, Haziran 1981'de görevinden azledildi ve ülkeden kaçmak zorunda kaldı.¹⁵¹ Amerikan rehineler konusunda, Benî Sadr gibi ılımlı bir yaklaşımı benimseyen devrimin önemli isimlerinden Sadık Kutbzâde de, Benî Sadr'la aynı kaderi paylaşmıştı. Kısacası yaygın bir deyişle, devrim artık hızla kendi evlatlarını yemeye başlamıştı.

Mehdi Bazergan ve Benî Sadr'ın mensubu oldukları “İran Özgürlük Hareketi” (*Nehzet-i Âzâdi-yi İran*)'nin “iktidarda” olmasa da yönetimde bulunduğu 1979-1981 arası dönem, bu nedenle “liberallerin iktidarı” olarak anılır. 1981 yılından itibaren, devrim sonrası adeta “ikinci cumhuriyet” kurularak, İslâmcıların mutlak hâkimiyeti tesis edilmiştir. 1981 yılında kurulan “İslâm Cumhuriyeti Partisi” (*Hizb-i Cumhûri-yi*

¹⁵¹ “Fîrâr-ı Benî Sadr ve Mesud Recevî be Fransa”, Merkez-i Esnâd-i İnkılâb-i İslâmî, <http://www.irdc.ir/fa/calendar/137/default.aspx> (E.T.: 13.04.2014).

İslâmî), bu “ikinci cumhuriyet”in ana siyasî gövdesini teşkil etmiştir. Partinin kurucuları Âyetullah Beheştî, eski başbakanlardan Bahuner, Hüccet’ül-İslâm Ali Hamaney, Hüccet’ül-İslâm Hâşimî Rafsancânî, Âyetullah Musevî Erdebilî gibi önemli isimlerden oluşmuştur. Bunlardan Hamaney ve Rafsancânî, bilindiği gibi günümüze dek İran’ın kilit aktörleri haline gelmiştir. Devrimin hemen ardından 1980 yılında patlak veren ve 1988’e kadar süren İran-İrak Savaşı da, iç siyasî çekişmeleri ciddi oranda bastırmış, bu da İslâmcıların içeride hâkimiyetlerini tesis ederken kullandıkları önemli bir faktör olmuştur.

Humeynî döneminde, 1982 yılında Lübnan’da *Hizbullah* örgütü kurulmuş, İran’ın Lübnan’daki nüfuzunun temelleri atılmıştır. Suriye ile ittifak güçlenmiş, Suriye’nin Irak’la olan savaşında İran’a destek vermesi, İran için hayatî öneme sahip olmuştur. Buna karşılık, Suriye’nin 1984 yılında ülkenin içinden geçtiği mezhepçi kavganın yansıması olarak, Hama’da gerçekleştirdiği büyük insanî kıyım, İran tarafından sessizlikle karşılanmıştır. İran gibi yeni halk devrimi yaşamış bir ülkenin, Suriye’de halkın bu denli kitlesel bir katliama maruz bırakılmasına göz yumması, İran’ın Suriye’ye açtığı kredinin büyüklüğünü gözler önüne sermektedir.

Suriye rejiminin bu krediye cevabını ise, Hafız Esed’in Humeynî hakkındaki şu sözleri çok iyi açıklamaktadır: “Son yüzyıllarda dünyaya İmam Humeynî gibi bir şahsiyet gelmemiştir. İmam, dostlarının âşık olduğu, düşmanlarının ise saygı duyduğu bir şahsiyet”.¹⁵²

¹⁵² Muhsin Refikdûst, *Berâyi Târîh Mî-gûyem – Hâtîrât-ı Muhsin Refikdûst*, İntişârât-ı Sûre-i Mehr, Tahran 1392, s. 457.

2.2. İRAN İLE SURİYE ARASINDAKİ ASKERÎ İŞBİRLİĞİ

İran-Suriye bölgesel ittifakının, 1979 İran Devrimi sonrası ete kemiğe bürünmesinde, özellikle Suriye'nin, İran'ın zor günlerinde askerî işbirliğinden kaçınmayan tavrının önemi büyüktür. Devrim sonrası İran'ın, henüz kendine gelemeden Irak tarafından savaş ilanına maruz kalması, kurduğu molla rejimi dolayısıyla bölgesinde ve dünyada yalnızlaşan ülkeyi çok zor durumda bırakmıştır. Devrim kadrolarının devlet tecrübesinden vâreste oluşu ve yeni rejimin kurumsal yapısını henüz kazanamamış olması da, durumun vahametini artıran bir faktör olmuştur.

Bu şartlarda İran, Ortadoğu'nun en güçlü ordusuna sahip Irak ile amansız bir savaşa girince, büyük bir yalnızlık içinde sınırlı sayıdaki müttefiklerine koşmuştur. Anti-emperyalist söylemleriyle ünlenmiş Kaddafi yönetimindeki Libya, yöneticileri Sünnî olmasına rağmen İran'ın yanında yer alan tek ülke olmuştur. Libya'nın İran'ın yanında yer almasının, Şîî dünyasının önemli isimlerinden İmam Musa Sadr'ın 1978 yılında Libya'ya gerçekleştirdiği bir ziyaret sırasında ortadan kaybolmasından yalnızca birkaç yıl sonra gerçekleşmesi ise çok ilginçtir. Yıllar sonra gelen itiraf niteliğindeki açıklamalarla artık neredeyse kesinleşen kanıya göre, Sadr ile mezhebî bir tartışmaya giren Kaddafi, Sadr ve beraberindekileri bizzat kendi elleriyle işkence yaparak katletmiştir.¹⁵³ Aslında bu durum, İran'ın içinde bulunduğu vahim çaresizliğe de bir örnektir. İranlı yetkililer büyük ihtimalle, Sadr'ın Kaddafi tarafından öldürüldüğünü biliyorlardı. Ama kişisel dengesizlikleriyle meşhur Kaddafi'nin anti-emperyalist damarının, bu kritik dönemde işlerine yarayabileceğini de görmüşlerdi.

Devrim Muhafızları Ordusu Eski Bakanı Muhsin Refikdûst, savaşın en şiddetli günlerinde Suriye ve Libya'ya giderek, devlet başkanlarıyla görüşmüş ve silah desteği talep etmiştir. Refikdûst, Libya Devlet Başkanı Kaddafi ile çok samimi bir havada geçen görüşmede, Kaddafi, kendisinin Hz. Ali'nin soyundan geldiğini ve İmam Humeynî'den sonra dünya Müslümanlarının rehberi olduğunu söylemiştir. Bunun

¹⁵³ İmam Musa Sadr'ın akıbetiyle ilgili açıklamalar için bkz. "Kaddafi İmam Musa Sadr'ı Niçin Öldürmüştü?", Yakın Doğu Haber Sitesi, 14.08.2011, http://ydh.com.tr/HD9167_kaddafi-imam-musa-sadri-nicin-oldurmus.html; "Mübarek, İmam Musa Sadr'ın Akıbetini Anlattı", Yakın Doğu Haber Sitesi, 26.03.2012, http://www.ydh.com.tr/HD10009_mubarek-imam-musa-sadrin-akibetini-anlatti.html (E.T.: 07.03.2014).

üzerine orada bulunanlardan biri, “Sayın Kaddafi, bizim Lusani kardeşimiz de seyyiddir (Hz. Ali’nin soyundan gelen kişi), ama kendisi İmam (Humeynî)’dan sonra rehber olduğunu iddia etmiyor” şeklinde bir espri yapınca karşılıklı gülüşmeler olmuştur.¹⁵⁴ Refikdûst’un hatıratında yer alan bu anekdotu aktarmamızın sebebi, devrim yöneticilerinin henüz birkaç yıl önce çok yakın bir arkadaşlarını katlettiğini bildikleri ya da tahmin ettikleri Kaddafi ile bu denli samimi olabilecek kadar çaresiz durumda kaldıklarına dikkat çekmektir. Libya’dan başlangıçta hediye olarak alınan birkaç füzeden sonra, Libya ile İran arasında füze alışverişi devam etmiştir.

İleride, “İran-Irak Savaşı ve Suriye” adlı bölümde Suriye’nin savaş boyunca İran’a yönelik askerî destekleri detaylı olarak ele alınacağından, burada çok fazla ayrıntıya girilmeyecektir. Fakat ana hatlarıyla söylemek gerekirse, Suriye’nin bu savaş boyunca İran’a sağladığı askerî destek, birçok noktada hayatî öneme sahip olmuştur. Silah ve mühimmat desteğinin yanı sıra, askerî eğitim alanında da İran’a her türlü desteği vermekten imtina etmeyen Suriye, savaşın kritik aşamalarında yaptığı takviyelerle İran’ın önemli manevralarının arkasındaki gizli el olmuştur. Bunlardan biri de *Fav* operasyonudur. Bölgede mühimmatı tükenen ve 48 saat içinde mühimmat takviyesi gerçekleşmezse orayı kaybedecek olan İran’a, havayoluyla çok hızlı bir şekilde sevkiyat sağlayan Suriye, İran’ın Fav’ı elinde tutmasını sağlamıştır. Devrimin önemli isimlerinden Mustafa Çamrân, Suriye Devlet Başkanı’na yazdığı mektupla, kendisinden silah ve mühimmat desteği talep etmiştir. Suriye cevapta gecikmemiş, çok sayıda *RPG* ve muhtelif silah İran’a gönderilmiştir.¹⁵⁵

Doğu Bloku ülkelerinin dahi İran’a silah satmaktan kaçındığı dönemde İran, silah alımlarını Suriye adına yapmıştır. O dönemde Devrim Muhafızları Ordusu’nun lojistik sorumlusu olarak görev yapan Refikdûst, Suriye adına gittikleri Bulgaristan, Macaristan ve Polonya gibi ülkelerde gerçekleştirdikleri silah alımlarını ve Suriye’ye

¹⁵⁴ Muhsin Refikdûst, *a.g.e.*, s. 290.

¹⁵⁵ “Mâcerâ-yi Nâme-i Şehîd Çamrân be Hâfız Esed”, IRINN Haber Kanalı Sitesi, 1 Âzar 1392, <http://www.irinn.ir/news/34599/> (E.T.: 06.03.2014).

diye yüklenen gemilerin doğrudan İran'a gönderildiğini açık yüreklilikle anlatmaktadır.¹⁵⁶

Hâşimî Rafsancânî hatıratında, Suriye ile son derece yakın ve stratejik bir ilişkinin sürmekte olduğunun işaretlerini vermektedir. Hatıratın bir yerinde, Suriye'nin, İran rejimi muhalifi *Halkın Mücahitleri* örgütü ve saltanat yanlıları vb. gruplardan oluşan ve sayıları iki bini bulan İranlıların, terörist faaliyetlerde bulunmak üzere Irak'ta eğitim gördükleri istihbaratını aktardığını dile getiriyor. Yine, kendisine Libya gezisiyle ilgili bilgiler veren Mühendis Mir Hüseyin Musevî'nin, Suriye, Libya ve Aden'in, Suudi Arabistan'ın fazla petrol üretmesi sorununun çözülmesinde İran ile işbirliği yapmaya ve savaş teçhizatları tedarikinde İran'a yardımcı olmaya hazır olduğunu bildirdiğini aktarıyor.¹⁵⁷

Aynı şekilde Rafsancânî hatıratında, Suriye Elçiliği'nden kendilerine gelen bir yetkilinin, Irak'ta İran'a karşı yapılması planlanan bir komplo hazırlığıyla ilgili bilgiler verdiğini, Suriye'ye bağlı bazı Iraklıların İran'a gelmelerinde çıkarılan sorunların hallini ve Suriye'nin, İran üzerinden Irak içindeki Arap direnişçilerine yaptığı yardımların naklinde kolaylık gösterilmesini istediğini dile getiriyor.¹⁵⁸ İran bu yardımların bedelini, Suriye'de 2011 yılındaki halk ayaklanması sonrası patlak veren iç savaşta fazlasıyla ödeyecektir. Esed rejiminin ayakta kalabilmesi için tüm imkânlarını seferber eden İran yönetiminin, Suriye'deki iç savaşta 15 ilâ 30 milyar dolar arası değişen rakamlarda para harcadığı ileri sürülmektedir.¹⁵⁹ 2006 yılında, İran ve Suriye arasında ortak savunma ilkesine dayalı bir güvenlik antlaşması imzalanarak, askerî ittifaka resmî bir nitelik kazandırılmıştır. İlerleyen bölümlerde bu antlaşmaya daha geniş bir şekilde değinilecektir.

¹⁵⁶ Fars Haber Ajansı, Muhsin Refikdüst Röportajı, 10 Ağustos 2012, <http://turkish.farsnews.com/newstext.aspx?nn=9104253625> (E.T.: 14.04.2014).

¹⁵⁷ Hâşimî Rafsancânî, *Hatıralar*, çev. Hakkı Uygur, Pınar Yayınları, İstanbul 2006, s. 267.

¹⁵⁸ Hâşimî Rafsancânî, *a.g.e.*, s. 261.

¹⁵⁹ Syrian Economic Forum, "The Interim Finance Minister: 15 Billion Dollars Iranian Support to Assad", 20 Ocak 2014, <http://www.syrianef.org/En/?p=3029> (E.T.: 13.04.2014).

2.3. HAMA KATLIAMI VE KATLIAMA GİDEN SÜREÇ (1976-1982)

XX. yüzyıla bir Osmanlı vilayeti olarak giren Suriye, 1920’de Fransız mandası haline gelmiş, 26 yıl süren Fransız manda idaresinden 1946’da kurtularak bağımsızlığını ilan etmiştir. Üst üste darbeler ve yönetim değişiklikleriyle geçirdiği 17 yılın ardından, 1963 yılında azınlık iktidarının elinde kalmıştır. Bu azınlık iktidarı da kendi içinde güç çekişmelerine konu olmuş, sonunda 1970 yılında bir darbeyeyle yönetimi ele geçiren Hafız Esed, günümüze dek sürecek olan “Esed Hanedanlığı”nı kurmuştur. Köken olarak Alevî/Nusayrî bir aileden gelen Hafız Esed, Suriye’nin yakın tarihine damgasını vuran mezhep çatışmasının deyim yerindeyse son gülünü konumundadır.

1920 yılında toplanan San Remo Konferansı’nda İngiltere ve Fransa, Arap dünyasını Sykes-Picot Anlaşması’na göre bölme sürecini hayata geçirdiler. Müttefikler, söz konusu bölgede dört ayrı bağımsız devlet kurdurdular. Bunlardan Suriye ve Lübnan Fransa’nın kontrolüne verilirken, Irak ve Filistin ise İngiltere’ye kaldı. Böylece 1946’ya kadar sürecek olan Fransız manda yönetimi başlamış oluyordu.

Fransızlar ülkede manda yönetimini güçlendirmek için tek yolun Sünnî İslâmî düşüncüyü benimsemiş Arap milliyetçi hareketine karşı, karşıt dinî azınlıkları güçlendirmek olduğunu gördü. Sünnî Osmanlı idaresi boyunca kendilerinin aşağılandığını düşünen azınlık gruplarının bağımsızlık vaadiyle örgütlenmeleri ve Fransız politikaları yönünde kullanılmaları zor olmadı. Bunlar, bölgenin Katolik, Protestan ve Marunî dinî azınlıklarından, Dürzî ve Nusayrî gibi heteredoks azınlıklara kadar geniş bir yelpaze oluşturuyordu.

Fransız manda idaresi, Suriye’yi kontrol altında tutabilmek için Halep, İskenderun, Şam ve Alevî bölgesi mahalli idarelerinden oluşan Suriye Devletler Birliği’ni meydana getirdi. Birliğe daha sonra Havran Dürzî Devleti de katıldı. Böylece Suriye coğrafyasından beş ayrı küçük ülkecik meydana getirilmiş oldu. 1920’de kurulan bu düzen, milliyetçilerin baskısı sebebiyle fazla uzun sürmedi. 1922’de Halep ve Şam

devletleri birleşerek Suriye Federasyonu'nu kurdular. Alevî bölgesi 1930, Dürzî bölgesi de 1936'ya kadar muhtariyetlerini korudu.¹⁶⁰

Kısacası, Suriye'nin yakın tarihini ipotek altına alan mezhebî dengeler, Fransa tarafından özenle hazırlanmış bir planlamanın ürünüydü. Arap milliyetçiliğinin yükselmesinin önüne geçmek amacıyla, mezhep bağları bilinçli olarak körüklendi.¹⁶¹

Ülke 1946'da bağımsızlığını kazanmış olsa da, bu kırılğan yapı günümüze dek ülkeyi boyunduruk altına alacak bir düzenin oluşmasını sağlamıştır. Bu doğal olmayan şartlarla oluşturulmuş iktidar mücadelesi ortamı, mezhepler arasında (özellikle Sünnîler ve Nusayrîler) ciddi bir gerilim büyütmüş, kuşaklar boyu süren bir mezhebî hassasiyet oluşturmuştur. Nesiller bu bilinçle yetiştirilmiş, özellikle azınlık konumundaki heterodoks mezhep mensupları adeta bu verilerle doğup büyümüşlerdir. Azınlık psikolojisinin getirdiği teşkilâtlanma ve birlik olma ruhu, heterodoks mezheplerin mensuplarını diri tutmuştur.

Fransızlar, manda döneminde oluşturdukları Özel Birlikler (*Troupes Speciales*)'e çoğunlukla Alevî kabilelerden toplanan gençleri almaya gayret etmişlerdir. Bunda kuşkusuz, çoğunluk konumundaki Sünnîlerin manda idaresine karşı millî bir risk barındırma ihtimalinin rolü büyüktür. Alevîlerin yanı sıra, Dürzîler, Kürtler, Çerkezler ve diğer azınlıkların da dâhil edildiği Özel Birlikler, asayişin sağlanması ve yerel ayaklanmaların bastırılmasında kullanıldılar. Bu birliklerin temelde azınlıklardan oluşması, Arapça konuşan Sünnîlerin duyduğu kini pekiştirdi.¹⁶² Zaten bu Özel Kuvvetler, manda idaresinden sonra bağımsızlığına kavuşan Suriye'nin resmî ordusu haline gelmiştir.¹⁶³

Alevî kabilelerin ülkenin geleceğinde söz sahibi olma ve güç elde etme kaygısıyla, askerî kurumlara özellikle yöneldiği de bir gerçektir. Fransızların da teşviki ve yönlendirmesiyle, ticaret çoğunluk mezhebi olan Sünnîlerin elinde olduğu için

¹⁶⁰ A. Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 20-21.

¹⁶¹ Nikolaos van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, çev. Semih İdiz-Aslı Falay Çalkıvık, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 56-57.

¹⁶² Nikolaos van Dam, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶³ A. Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 25.

hizmet sektörüne ve özellikle de askerî okullara yönelmişlerdir.¹⁶⁴ Sünnîlerin askeriyeyle ilgi göstermemesinde, Fransız çıkarlarına hizmet etmiş olmama düşüncesinin de payı vardır.

Ortadoğu’da ordu, ülke hâkimiyeti için çok önemlidir. Alevîlerin orduda çoğunluk haline gelmeleri, ülke yönetiminde nüfuslarına ters orantılı olarak, giderek söz sahibi olma imkânını sağlamıştır. Hatta özü itibariyle mezhep, bölge ve aşiret bağlarını dışlaması gereken ve Arap milliyetçiliği ilkesi üzerine kurulan Baas Partisi bile, ülkenin bu toplumsal gerçeğinden vâreste kalamayarak, geleneksel sosyal kanallar yoluyla oluşan bir harekete dönüşmüş ve mezhebî mücadelenin bir alanı haline gelmiştir. Askeriyede güçlenen Alevîler, Baas Partisi’nin hâkimiyetini de ele almakta gecikmemişlerdir. Böylece azınlık konumundaki Alevîler, bir anda ülkeye hem askerî hem de siyasî olarak hükmeder hale gelmişlerdir.

1955’te İstihbarat Dairesi Başkanı Albay Abdülhamid Sarrac, astsubayların % 65’inin Alevî mezhebine mensup olduğunu öğrenince şaşkına dönmüştü.¹⁶⁵ Her ne kadar ordunun daha üst kademelerinde bu yıllarda, sayıca Sünnîler kadar yer tutmasalar da, zamanla üst kademelerde de önemli bir yer işgal etmeye başlamışlardır.

1963 yılında Baas’ın iktidarı tekeline almasından sonra ise, Alevî mezhebine mensup askerlerin giderek ordu içinde yükseldiği veya yapılan tasfiyelerle uzaklaştırılan subayların yerine Alevî subayların tayin edildiği görülür. Bir rapora göre, 8 Mart 1963 darbesinden hemen sonra gerçekleştirilen tasfiyelerde görevden alınan 700 kadar subayın yarısının yerine Alevîlerin yerleştirildiği belirtiliyor.¹⁶⁶

Darbe sırasında, Baas Askerî Komitesi’nin 14 üyesinden beşi Alevî idi. Üstelik Askerî Komite’nin liderliği de üç Alevînin, Muhammed Umran, Salah Cedit ve Hafız Esed’in elindeydi.¹⁶⁷ Salah Cedit, Ağustos 1963-Eylül 1965 arasında, Suriye Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı yaptı. Esed, Suriye Hava Kuvvetleri Komutanı’ydı. Umran ise Şam’ın güneyinde konuşlandırılan ve uzun süre Baas askerî teşkilâtının

¹⁶⁴ Cengiz Çandar, *Ortadoğu Çıkmazı*, Seçkin Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 114-115.

¹⁶⁵ Nikolaos van Dam, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁶⁶ Bkz. Ronald R. Macintyre, *The Arab Ba’th Socialist Party*, Doktora Tezi, Australian National University, 1969, s. 247-248.

¹⁶⁷ Nikolaos van Dam, *a.g.e.*, s. 66.

belkemiğini oluşturan 70. Tugay'ın komutanlığını yapıyordu. Askerî Komite'nin bu üç Alevî lideri, bu konumları nedeniyle, 8 Mart 1963 sonrasında Suriye Silahlı Kuvvetleri'nde meydana gelen "Baasçı" dönüşümde en etkin rolü oynadılar.¹⁶⁸

1965'te Hava Kuvvetleri Komutanı, 1966'da da Savunma Bakanı olan Hafız Esed, 13 Kasım 1970'te gerçekleştirdiği askerî darbeyle, 1946'dan beri gelenek haline gelmiş darbeler zincirinin son halkasını oluşturmuş oluyordu. Kendisini önce başbakan, bir yıl sonra da gerçekleştirdiği göstermelik halk oylamasıyla devlet başkanı ilan etti.

Hafız Esed'in yönetimi tamamıyla eline alması ve 24 yıllık darbelerle dolu çalkantılı döneme bir son vermiş olması, ülkeye yanıltıcı bir "istikrar" getirdi. Ama bu istikrar, ülkenin çoğunluğunun bastırılması ve sindirilmesi ile oluşan büyük bir gerilim pahasına sağlanabilmişti. Zira Hafız Esed'in devlet başkanı olması, aynı zamanda nüfusun çoğunluğunu oluşturan Sünnîlerin hezimetini anlamına geliyordu. Bu durumu içine sindiremeyen Sünnîler, özellikle *Müslüman Kardeşler* örgütünün Suriye kolu olarak yoğun bir faaliyet içine girdiler.

Suriye mezhepler arası bir iç savaşın eşiğine gelmişti. Bu savaş, aslında küçük ölçekli olarak ordu içinde ve idarî kadrolarda tüm şiddetiyle yaşanıyordu. Suriye'nin 1976'da Lübnan'a müdahalesinin ardından, Suriye'de Baas Partisi'nin siyasî liderlerine karşı bir dizi suikast ve saldırı gerçekleşti. Bu olayların, Lübnan'a müdahaleye karşı ülke içinde artan muhalefetten mi, Bağdat ve Şam'da iktidarda bulunan Baas yönetimleri arasındaki çekişmeden mi, yoksa "mezhepler arası bölünmeleri" kışkırtma girişimlerinden mi kaynaklandığı o dönemde kesin olarak anlaşılamadı. Kesin olan bir şey varsa o da, öldürülenlerin hemen hepsinin Alevî olmasıydı. Öldürülen ileri gelen Alevîler arasında garnizon komutanı, tugay komutanı, emniyet genel müdürü ve rektör gibi makam sahipleri bulunuyordu.¹⁶⁹ Örgütün manifestosu niteliğindeki, *en-Nezâr* dergisinde yayınlanmış yazı, Suriye'deki mezhep temelli mücadeleyi gözler önüne sermesi açısından önemlidir:

"Üç yıl önce, 8 Şubat 1976'da, Allah adına ilk kurşun sıkılarak (Hama'daki güvenlik birimlerinin başı Muhammed Ghurrah'a yönelik suikast kastediliyor) kapıları açılan örgütlü

¹⁶⁸ Nikolaos van Dam, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁶⁹ Nikolaos van Dam, *a.g.e.*, s. 125.

Cihad meyvelerini vermeye başladı. Bu ilk kurşun, zulüm ve terör yüzünden uzun süredir çekilen acıların bir sonucuydu. Suriye hapishaneleri (Sünnî) Müslümanlar ile doluydu. Baskı ve tiranlığın zebanileri mahallelere, okullara ve üniversitelere saldırdılar. Temel haklar ve özgürlükler ayaklar altında çiğnendi.

Zulmün (Sünnî) Müslümanlar ve özellikle de İslâm dini üzerinde yoğunlaşmaya başlamasıyla sıkıntılar doruğa çıktı. Camiler harab edildi, din âlimleri tutuklandı, eğitici programlar yasaklandı, İslâm Hukuku (Şeriat) okulları kapatıldı, ateist ve bölücü bilgiler yayımlandı, Parti içinde mezhebe dayalı hâkimiyet giderek arttı, silahlı kuvvetlerin psikolojik ve askerî açıdan zayıflatılması planlandı, ülke parça parça Yahudilere (İsrail'e) teslim edildi, (Alevî) mezhepçi Parti'nin askerî kanadının, düzenli ordunun yerini almasına göz yumuldu, ülkenin zenginlikleri, yolsuzluk, kaçakçılık, kuşku uyandıran eylemler yoluyla yağmalandı, ezici çoğunluğun zararına, bir avuç insan kanun dışı yollardan zengin edildi.

Suriye'nin modern tarihinde, Hafız Esed ve onun kanun tanımaz çetesinin yönetimi altında bugün tanık olunan derecede despotizme, entelektüel ve idarî ahlaksızlığa tanık olunmadı. Bu nedenle gaflet uykusundan uyandırılıp, hırs ve onur harekete geçirilmeli ve şöyle haykırılmalıdır: 'Allah uludur, Haydi Cihad'a'".¹⁷⁰

Alevî/Nusayrî kökenli devlet başkanı ve azınlık yönetimine karşı isyan, Sünnî Müslüman muhalif gruplar arasında, örgütlü mücadeleye dönüştü. Bu gruplar, "İslâm karşıtı" ve "imansız" olarak gördükleri Alevî mezhebine ve bu mezhebin mensuplarının ağırlıkta olduğu Suriye rejimine düşmanlık ve kin duyuyorlardı. Yönetime karşı bir "cihat" faaliyeti başlatmışlardı. Özellikle bu "cihat" faaliyetini Müslüman Kardeşler teşkilâtından daha radikal olan ve kendilerine Mücahitler (*Mücâhidîn*) adını veren bir grup yürütüyordu. Alevî mezhebine mensup, üst düzey yetkililere yönelik suikastları da bu örgüt üstleniyordu.¹⁷¹

Rejime yönelik en büyük saldırılardan biri de, 16 Haziran 1979'da Halep Topçu Okulu'na yönelik gerçekleştirildi. Çoğu Alevî olmak üzere 32 öğrenci öldü, 54 kişi yaralandı. Bu olay rejim için bardağı taşıran olay oldu. Suriye İçişleri Bakanı olaydan bir hafta sonra yaptığı açıklamada, Müslüman Kardeşler'i cinayetin arkasında

¹⁷⁰ Nikolaos van Dam, *a.g.e.*, s. 149.

¹⁷¹ Nikolaos van Dam, *a.g.e.*, s. 148.

olmakla suçladı. Bundan sonra *Müslüman Kardeşler* örgütünün ve diğer İslâmî yapıların kökünü kazımak üzere harekete geçmiştir.¹⁷²

Esed rejimi göreve gelmesinden bu yana ülkeyi sıkıyönetim halinde yönetmiş, karnesini insan hakkı ihlalleri, katliamlar ve işkencelerle doldurmuştur. Bunların en bilinenleri; 1980 Tedmur Hapishanesi Katliamı (Palmira Katliamı) (1.000’e yakın tutuklu infaz edildi), Çarşı Katliamı, Sermed Köyü Katliamı, Hanunu Katliamı, er-Raggah Katliamı ve 1982 Hama Katliamı’dır (30 bine yakın insan katledildi, şehir yerle bir edildi). İran’ın Hama Katliamı’na sessiz kalmış olması, İslâm dünyasının İran’a bakışında olumsuz etki yaratmıştır. İran’ın ve Lübnan’daki vekili Hizbullah’ın, 2011 yılında patlak veren krizde bu kez oğul Esed’e destek vermesi, Arap dünyasında, İran’ın Hama’daki tutumunu sürdürdüğü şeklinde yorumlanmıştır.¹⁷³ İran’ın içten içe mezhep çatışmasına sürüklenen Suriye’de Alevî/Nusayrî cephesine yakın durması, İran’ın Suriye’de Şiîlik üzerinden siyaset geliştirdiği suçlamalarına maruz kalmasına sebep olmuştur.¹⁷⁴

8 Temmuz 1980’de çıkartılan ve içeriğinde, “Müslüman Kardeşler grubuna ait herkes ölüm cezası suçlusu sayılacaktır” maddesi bulunan 49 numaralı yasa ile tam bir kıyım gerçekleştirildi.¹⁷⁵ Rejimin paranoyak bir hal alması sonucu, örgüt bağlantısı iddia edilerek, dindar olmaktan başka suçu olmayan binlerce insan potansiyel şüpheli muamelesiyle keyfî olarak tutuklandı, yıllarca işkence altında cezaevlerinde kaldı. Birçoğu işkence altında ya da idam edilerek öldürüldü. Ülkede akıbeti hakkında bilgi alınamayan sayısız kayıp vakası bulunmaktadır.

¹⁷² Nikolaos van Dam, *a.g.e.*, s. 150-153.

¹⁷³ Üsame Şahade, “Hasan Nasrallah Yestensih Mevâkıf el-Humeynî min Hama ve’l-Muhayyemât’il-Filistîniyye”, el-Gad Haber Sitesi, 9 Mart 2012, <http://www.alghad.com/articles/621240> (E.T.: 12.04.2014).

¹⁷⁴ Hama olayları ve İran’ın tutumu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kathrin Nina Wiedl, “The Hama Massacre – Reasons, Supporters of the Rebellion, Consequences”, Beer Sheva: 25.9.2006, Ben-Gurion University of the Negev MA Program for Middle East Studies.

¹⁷⁵ R. Hrair Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, çev. Muhammet Karahanoğlu, İlke Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 158.

2.4. LÜBNAN DENKLEMİNDE İRAN-SURİYE VE HİZBULLAH-EMEL

“Küçük Ortadoğu” olarak görülen Lübnan, Ortadoğu siyasetinin nabzının attığı yerdir. Ortadoğulu tüm bölgesel aktörler, orta ölçekli devletler, hatta figüran devletçikler bir yana, bölgesel siyasette oyuncu haline gelmiş hareketler de bir şekilde Lübnan ile ilişkilidir. Çünkü Lübnan, yalnızca bir Ortadoğu ülkesi olmasının ötesinde, bölgesel siyasî denklemlerin ve mücadelelerin bir nevi oyun alanıdır.

Lübnan, Ortadoğu’da Batı ve Ortadoğu uygarlıklarının doğduğu bölge olarak gösterilen *Bereketli Hilal*’in, Akdeniz boyunca uzanan bir parçasıdır. Tarihte Fenike uygarlığına beşiklik etmiş olan Lübnan, XX. yüzyılın başlarına kadar *Bilâdu’ş-Şâm* olarak bilinen ve günümüzdeki Suriye, Lübnan, Filistin, İsrail ve Ürdün’ü içine alan bölgede bulunmaktadır. Evvelce *Bilâdu’ş-Şâm* ismi, siyasî olmaktan ziyade coğrafi bir anlamla kullanılırken, modern ulus devlet döneminde, emperyal emeller besleyen Suriye’nin “Büyük Suriye” ideolojisinin doğal sınırlarını da ifade etme özelliğini kazanmış oldu.¹⁷⁶

1516 yılında Yavuz Sultan Selim’in bölgeyi fethetmesiyle Osmanlı idaresine giren Lübnan, 400 yıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kaldıktan sonra, 1920’de Osmanlı’nın I. Dünya Savaşı’nda parçalanmasını müteakiben, bölgede Suriye ve Lübnan’ı kapsayan Fransız mandası idaresine girmiştir. Ardından, Fransa’nın bölgede uyguladığı “böl ve yönet” siyaseti gereği, yüzyıllarca aynı yönetim birimi altında kaldığı Suriye’den ayrılmıştır. Tüm etnik ve dinsel farklılıkları ayrı devletçiklere bölen Fransız siyaseti, Lübnan’da özellikle Marunî Hristiyanları öne çıkaran, Batı müttefiki küçük bir Hristiyan devlet oluşumu tasarlamıştır.¹⁷⁷ Bu tasarım, ileride Batı’nın Ortadoğu’ya “armağanı” İsrail devletinin çok işine yarayacak, İsraillilerin Filistinlilere karşı güvenilir bir müttefik kazanmalarını sağlayacaktır.

¹⁷⁶ Thomas Collelo (Ed.), *Syria a Country Study*, United States Government Secretary of the Army, Washington D.C. 1988, s. 4.

¹⁷⁷ Z. Tuba Kor, *Ortadoğu’nun Aynası Lübnan*, İHH Yayınları, İstanbul 2009, s. 35.

Lübnan, Suriye’den beş yıl önce, 1941 yılında bağımsızlığını ilan etmiş, 1943’te de tanınma elde etmeyi başarmıştır. Suriye’den önce bağımsızlığını tanıtmayı başaran Lübnan’ın bu erken adımı, daha sonra Suriye’nin bölgeyle ilgili iddiasını önlemiştir. Bu erken adımda, bölgeyi Hristiyan merkezli bir yapılanma olarak görmek isteyen Batı’nın öngörüsünün payı olmadığı düşünülemez.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Lübnan olağanüstü kozmopolit yapısının da doğal bir sonucu olarak, Ortadoğu siyasetinde kilit bir role sahiptir. Ortadoğu’da egemenlik arayan tüm ülke, güç ve hareketler, Lübnan’da kolaylıkla bir karşılık bulabilmekte, hassas dengeler üzerinden girift bir güç mücadelesi veren Lübnanlı unsurlar, mücadelelerini destekleyecek her türlü dış unsura teşne durumunda kalmaktadır.

Batı’nın kültürel aidiyet açısından kendine yakın bulduğu Hristiyan unsurlar, yine Batı’nın “yaramaz çocuğu” İsrail Devleti ile iyi ilişkiler geliştirme yoluna giderken, Müslüman nüfusun yarısını oluşturan Şiîler İran ve müttefikleri Suriye ile yakınlaşmak durumunda kalmışlardır. Sünnîler arasında İslâmcılık çok güçlü olmadığı ve seküler dünya görüşü yaygın olduğu için her ne kadar ciddi bir Sünnî cephe oluşmamışsa da, özellikle Selefi kesim Suudi Arabistan gibi “anti-İran” ülkelerle doğal ittifak halindedir.

Konumuz açısından üzerinde duracağımız husus, Şiîler arasındaki örgütsel yapılanmalar ve İran-Suriye ittifak ilişkisinin Lübnan üzerindeki yansımalarıdır. Çalışmada sıklıkla ifade edildiği gibi, Lübnan Şiî dünyası için özel bir öneme sahiptir.

Hakkı Uygur, “Kim Bu Hizbullah?” adlı makalesinde Lübnan’daki Şiî varlığını ve İran’ın Şiîleştirilmesine etkisini şu cümlelerle belirtmektedir:

“Lübnan’daki Şiî varlığı bu mezhebin tarihi kadar eski olmakla birlikte özellikle Cebel Âmil bölgesinde yaşayan Lübnan Şiîleri tarih boyunca siyasî bir güç haline gelememişler ve dış dünyayla fazla bir ilişkide bulunmamayı tercih etmişlerdir. Ancak daha sonra Safevîler’in resmî Şiîleştirme politikaları için yardım istediği Şiî âlimlerin birçoğu Körfez

Şiîleri gibi bu çağrıya olumlu cevap vermiş ve Kerekî gibi isimler İran'ın Şiîleştirilmesinde ve İran-Lübnan ilişkilerinin yeni bir safhaya girmesinde önemli rol oynamışlardır".¹⁷⁸

Buradan da anlaşıldığı gibi, İran-Lübnan siyasî ilişkilerinin tarihi Safevîler'e kadar uzanmaktadır.¹⁷⁹ Safevîlerle birlikte başlayan bu etkileşim, karşılıklı olma özelliğini kaybetmemiş; XX. yüzyılda bu kez, İran'dan çıkan ama Lübnan asıllı olan bir Âyetullah olan Musa Sadr'ın Lübnan'a giderek, Şiî toplumunu örgütlemesiyle tekrarlanmıştır.

Lübnan'ın bölgesel siyasetin göbeğinde yer alan yapısı, ülke içinde varlık gösteren tüm siyasî oluşumların engin bir siyasal tecrübe elde etmelerini sağlamıştır. Bu Lübnan'ın karmaşık ve hassas dengeleri içinde insanların hayatta ve ayakta kalabilmeleri için bir zorunluluktur. Ülkede bir müddet yaşayan tecrübeli gazeteci Cengiz Çandar'ın deyimiyle, Lübnan'da sokaktan çevireceğiniz herhangi biri, belki sıradan bir ülkenin başbakanından daha parlak bir siyasal analiz yapabilecek düzeyde olacaktır.¹⁸⁰

Lübnan hiçbir siyasî meseleyi basitlikle ve yalınlıkla geçiştirmez. Burada en küçük siyasî durum, hatta varlık bilinci, yeryüzünün diğer yerlerinden kat be kat daha yoğun bir giriftlikle kâimdir. Lübnan'ın bu kendine özgü ve kolay anlaşılmaz yapısı, güç mücadelelerinin ve siyasî çekişmelerin sınır tanımayan bir olağanüstülükle vuku bulmasını beraberinde getirir.

Benzer bir durum, iki sadık müttefik olan İran ve Suriye'nin Lübnan üzerindeki varlık kriziyle kendisini göstermiştir. İki ülkenin pürüzsüz ittifakı, ilk ciddi yarasını bu topraklarda almıştır. Musa Sadr'ın öncülüğünü yaptığı Emel Hareketi, zaman geçtikçe Lübnan'ın gerçek sahibi olduğu iddiasındaki Suriye'nin güdümüne girmeye başlamıştır. Suriye, her ne kadar İran'ın sadık bir bölgesel müttefiki olsa da, "kendi çöplüğü" olarak gördüğü Lübnan'da İran'ın kendisini aşan bir nüfuza sahip olmasını içine

¹⁷⁸ Hakkı Uygur, "Kim Bu Hizbullah?", *Anlayış Dergisi*, Eylül 2006. <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=40&makaleid=5201> (E.T.: 02.03.2014).

¹⁷⁹ "Ez Cebel Âmil-i Lübnan Tâ Şeyh'ul-İslâm-ı Pâyitaht-ı Safevî", 29 Mordad 1392, <http://www.khabaronline.ir/detail/309246/culture/religion> (E.T.: 13.03.2014).; Tâife min Ulemâ-i Cebel Âmil fî Lübnân Hâcerû ilâ İran İbbân el-Ahd'is-Safevî", Şebeke-i İmâm Rızâ sitesi, <http://www.imamreza.net/arb/imamreza.php?id=3234> (E.T.: 13.03.2014).

¹⁸⁰ Cengiz Çandar, *Ortadoğu Çıkmazı*, Seçkin Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 221.

sindirememiştir. Emel Hareketi içerisinde nüfuz arayışı içine girmesi, bu kaygıyla olmuştur. Suriye'nin Lübnan'da iç savaş boyunca ve sonrasında 2005'e kadar fiili egemenlik kurması, uluslararası ilişkiler literatürüne *Pax Syriana* ismiyle geçmiştir.¹⁸¹

Suriye'nin kendisiyle haklı bir rekabet içine girdiğini gören İran, müttefikinin bu çabalarını mümkün olduğu kadar siyasî olgunlukla karşılarsa da, bir noktadan sonra Şiî hareket üzerindeki hâkimiyetini paylaşmak istememiştir. Bu iradenin bir yansıması olarak, 1982 yılında İmam Humeynî'nin emriyle, İsrail'in Lübnan'ı işgaline karşı mücadele vermek üzere Hizbullah örgütü doğmuştur.¹⁸²

Bununla birlikte, İsrail 1982 yılında Lübnan'ı işgal ederek, burnunun ucuna kadar geldiği Suriye'yi tehdit edince (ki Suriye Lübnan'ı da kendi parçası olarak görmektedir), İran Suriye'ye tam destek vermiş, özellikle 1983-85 yılları arasında işgalci İsrail'in ülkeden çıkarılması için Şiî nüfusu seferber etmiştir.¹⁸³ 1984 yılında İran ve Suriye, İran'ın Lübnanlı milisleri silahlandırması ve eğitmesi üzerine anlaşmaya varmışlardır.¹⁸⁴

Ardından İsrail'e karşı mücadelenin ilk yıllarında ertelenen iç hesaplaşma, İsrail'in de yavaş yavaş geri çekilmeye başlamasıyla boy göstermiştir. Lübnan, iç savaşın ortasında, 1985-88 yılları arasında, *Hizbullah* ile *Emel* örgütleri üzerinden İran ve Suriye'nin güç çekişmesine sahne olmuştur.

Anlaşmazlıkların temelinde, kuşkusuz Suriye'nin kendi parçası olarak gördüğü Lübnan'da egemenliğini bir başka güçle paylaşmama düşüncesi vardır. Ama somut olarak sorunların ortaya çıkması diğer bazı sebeplere de dayanmaktadır. Örneğin, Suriye'nin etkisiyle artık bir ölçüde laik unsurlardan oluşan bir hareket haline gelen Emel'in Lübnan vizyonu, teokratik İran'ın ülkedeki aynası konumundaki Hizbullah'ın Lübnan vizyonu arasında çok büyük bir fark ortaya çıkmıştır. Yine

¹⁸¹ “Pax Syriana” ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Rola el-Husseini, *Pax Syriana – Elite Politics in Postwar Lebanon*, Syracuse University Press, New York 2012.

¹⁸² “Târihçe-yi Şeklgîri-yi Hizbullah”, Câmi-yi Ferhengi-yi Mezhebî Şehîd Âvini sitesi, http://www.aviny.com/occasion/Sayer/Hezbollah/87/Moghavemat_Eslami/PishAzJang/tarikhcheh.aspx (E.T.: 21.03.2014).

¹⁸³ İran-Hizbullah ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Komisyon, *Dangerous But Not Omnipotent – Exploring the Reach and Limitations of Iranian Power in the Middle East*, RAND Corporation, Pittsburgh 2009, s. 86-103.

¹⁸⁴ Komisyon, *Dangerous But Not Omnipotent – Exploring the Reach and Limitations of Iranian Power in the Middle East*, RAND Corporation, Pittsburgh 2009, s. 87.

Filistinli mülteciler konusunda sert bir tutum içinde bulunan ve 1985-87 yılları arasında Filistin mülteci kamplarını kuşatma altına alan Emel'in, destekçisi Suriye'den de bu konuda arka bulması, Filistinliler konusunda hassas olan ve sorunun barışçıl yolla çözülmesi taraftarı olan İran'ın hoşuna gitmemiştir.

Ama üç yıl süren bu karşılıklı gerilim ortamı, iki ülkenin de büyük bir siyasî olgunluk göstermesiyle aşılmış, bilakis bu gerginlik dönemi, ittifakın sınırlarını gören iki müttefikin akıllıca hareket etmesi sonucu, ileriye yönelik olarak çok daha sağlam bir müttefiklik ilişkisi geliştirmelerinin önünü açmıştır.¹⁸⁵

Günümüzde ise Hizbullah örgütü ile Suriye rejiminin ilişkileri son derece iyidir. Suriye-Hizbullah ilişkilerinde karşılıklı bağımlılık faktörü çok önemlidir. Zira Hizbullah İran'dan aldığı askerî teçhizatı Suriye üzerinden sağlarken ne kadar Suriye'ye bağımlıysa, Suriye rejimi de İran ile olan müttefiklik ilişkisini ve Sünnî çoğunluğa karşı azınlık hâkimiyetine dayalı sisteminin sürdürülebilirliğini garanti edebilmek için, Lübnanlı Şîî gruplarla, dolayısıyla Hizbullah'la sorunsuz ilişkilere o kadar bağımlı durumdadır.¹⁸⁶

Suriye'deki iç savaşta bütün gücüyle rejime destek veren Hizbullah, bu konuda üzerine düşen "samimiyet testini" başarıyla geçmiştir. Bu aynı zamanda, rejimin muhtemel bir galibiyeti sonrası Hizbullah'ın Suriye'de nüfuz artırımını getireceğinden bir nevi siyasî yatırım olarak da görülebilir. Başarısızlık durumunda ise, Hizbullah da faturanın ödenmesinde Suriye rejimine destek çıkmak zorunda kalacaktır.

¹⁸⁵ Jubin M. Goodarzi, *Syria and Iran – Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*, Tauris Academic Studies, New York 2006, s. 286.

¹⁸⁶ Rola el-Husseini, "Hezbollah and the Axis of Refusal: Hamas, Iran and Syria", *Third World Quarterly*, Cilt 31, Sayı 5, s. 811.

2.5. İRAN - IRAK SAVAŞI VE SURİYE

İran-Irak Savaşı, iki açıdan büyük önem taşır. İlk olarak bu savaş, Ortadoğu’da giderek emperyal bir kimliğe bürünen ve özellikle İngiliz jandarmasının bölgeden çekilmesinden sonra Körfez’in tek hâkimi olma yolunda ilerleyen Irak’ın büyük oranda sınırlarını ortaya koymuş ve Irak’ın emperyal vizyonunun ciddi şekilde yara almasını sağlamıştır.¹⁸⁷ Yine bu savaş, İran’da mollaların bir oldubittiyle devrimi ele geçirmelerinin ve tüm muhalifleri bastırmalarının oluşturduğu muazzam iç çalkantıların kamufle edilmesini ve belki de “İslâm Devrimi”nin yaşamasını garanti altına almıştır.

İran’da devrim sonrası dönem, belki devrim öncesi dönemden daha zorlu olmuştur. Çok geniş yelpazeden ve siyasî düşünceden birçok halk kesiminin bir araya gelmesiyle başarılan devrim, kısa süre sonra Humeyni’nin büyük karizmasından aldıkları güçle mollaların devrimi sahiplenme ve diğer grupları diskalifiye etme mücadelesine dönüşmüştür.

Bu mücadele kolay olmamış, başta sol akımlar olmak üzere muhalif grupların sindirilmesi büyük bedeller gerektirmiştir. Devrim kadroları bu amansız mücadele esnasında cumhurbaşkanını ve başbakanını bile suikastlara kurban vermiştir. Yeni rejimin eski tüm rejim unsurlarını berhava etmesi, aynı zamanda rejim açısından büyük bir zafiyeti de beraberinde getirmiştir. Ülkenin en temel millî güvenlik meseleleri korunmasız bir hale gelmiştir. Cumhurbaşkanı ve başbakanın düzenlenen bir suikastla aynı anda ortadan kaldırılabilmiş olması, bunun en bariz göstergesidir.

Bu gibi terör eylemleriyle iyice kararlı hale gelen yeni rejim, içeride tam bir sıkıyönetim ilan etmekten başka çıkar yol bulamamıştır. Bu demir yumruk politikası kuşkusuz, toplum nezdinde ve iç politikada olağanüstü bir gerilim oluşmasına yol açmıştır. İçeride bunalan her rejim gibi, İran’ın da Irak’la devrimin ikinci yılında bir savaşa girmiş olması, işte bu açıdan yeni rejime adeta can simidi vazifesi görmüştür. İç siyasî çatışmalar içinde kıvranan ve giderek yıpranan rejim, bu topyekûn millî savaşı iyi değerlendirmiş, millî kahramanlık öğeleri ve vatanperverlik duyguları harekete

¹⁸⁷ İran ve Irak’ın jeopolitik özellikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. İzzetullah İzzetî, *Tahlîlî ber Jeopolitik-i İrân ve Irak*, Defter-i Mutâlaât-i Siyâsî ve Beynelmilel, Tahran 1384.

geçirilerek, iç siyasî buhran izale edilmeye çalışılmıştır. Bu aslında çok da zorlama olmayan, gayet tabii ve kendiliğinden bir durumdur.

İran-Irak Savaşı'nın bu çalışma açısından önemi ise, savaşın İran-Suriye bölgesel ittifakının en önemli dönüm noktalarından biri olma özelliğidir. İran Devrimi öncesi ve sonrası Suriye rejimi ile devrimcilerin ilişkilerine ve Hafız Esed'in devrim sonrası yeni rejime yönelik olumlu açıklamalarına daha önce değinilmişti. Ama İran-Irak Savaşı, işte bu retorik ve sembolik ilişkinin ilk ciddi sınavı ve müttefiklik ilişkisinin fiilî miladı niteliğinde olmuştur.

Bayram Sinkaya, “İran-Suriye İlişkileri ve Suriye’de Halk İsyanı” adlı makalesinde, İran-Irak Savaşı’nda Suriye’nin rolünü ve İran’a desteğini şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Eylül 1980’de Irak-İran savaşının patlak vermesi Suriye ile İran arasındaki dostluğun güçlenmesini sağlamıştır. İran’a karşı Irak’a destek veren birçok Arap ülkesinin aksine Suriye yönetimi açıkça İran’a destek vermiştir. Irak’ın Suriye üzerinden petrol ihracatı yapmasını sağlayan boru hattını kapatmış, Doğu Bloku menşeli silahların İran’a transfer edilmesinde yardımcı olmuştur. İran’a verilen bu desteğin altında, İran karşısında muzaffer bir Irak’ın Suriye’yi de tehdit edeceği kaygısı ile İran’dan temin etmesi muhtemel çıkarları etkili olmuştur. Bu yardımları karşılığında Suriye, İran’dan bir kısmı karşılıksız olmak üzere ucuz petrol ve kayda değer maddî yardım almıştır”.¹⁸⁸

Suriye’nin Irak’ın petrol ihracatı yapmasını sağlayan boru hattını kapatmasıyla, Irak’ın günlük birkaç milyon varil olan petrol sevkiyatı, 600 bin varile düşmüştür.¹⁸⁹ İran rejiminin kilit adamlarından biri olan, eski Devrim Muhafızları Ordusu Bakanı Muhsin Refikdûst, geçmişe ilişkin Fars Haber Ajansı’na yaptığı bir değerlendirmesinde, mukaddes savunma yılları olarak nitelendirdiği İran-Irak Savaşı’nda Suriye’nin İran’ı himaye ettiğine şahit olduğunu ifade ederek, “Savaş boyunca Hafız Esed ile yaptığım görüşmelerde o bizi hep açıktan destekledi. Savaş zamanında 11 ayrı ülkeden esir vardı. 30’dan fazla ülkeden de ganimet elde etmiştik. Ama Suriyeli ve Libyalı esirimiz hiç olmadı” demiştir. Suriye’nin İran’ı iki sebepten ötürü desteklediğini söyleyen Refikdûst,

¹⁸⁸ Bayram Sinkaya, “İran-Suriye İlişkileri ve Suriye’de Halk İsyanı”, *Ortadoğu Analiz*, Eylül 2011, Cilt 3, Sayı 33, s. 39-40.

¹⁸⁹ Stephen C. Pelletiere, Douglas V., II Johnson, *Lessons Learned - The Iran-Iraq War*, Diane Pub Co., Pennsylvania 1991, s. 74.

“Birinci sebep birbirine yüzde yüz muhalif iki farklı Baas Partisi’nin varlığıydı. Bunlardan biri Suriye’de diğeri Bağdat’ta hâkimdi. Hafız Esed Suriye Baas Partisi’nin lideriydi ve Bağdat Baas Partisi’ne şiddetle muhalifti. Birbirleriyle çatışır, tartışırlardı. Saddam’a muhalif olması çok doğaldı. İkinci sebep ise Hafız Esed’in şahsî özellikleriydi” şeklinde konuşmuştur. Bununla da yetinmeyen eski Devrim Muhafızları Ordusu Bakanı, Hafız Esed ile ilgili bir anısını şu cümlelerle ifade etmiştir: “Savaşın önce bir gün Hafız Esed’in yanına gittim. İmam (Âyetullah Humeynî) hakkında şunları söyledi: ‘Son yüzyıllarda dünyaya İmam Humeynî gibi bir şahsiyet gelmemiştir. İmam, dostlarının âşık olduğu, düşmanlarının ise saygı duyduğu bir şahsiyet’. O, İmam Humeynî’nin hükümet ettiği ülkeyi himaye etmesi gerektiğine inanıyordu”.¹⁹⁰ Aslında başlı başına bu röportaj bile, İran-Suriye ilişkilerinin tarihsel ve aktüel boyutunu gözler önüne sermektedir.

Devrimci kadronun öncülerinden Dr. Mustafa Çamrân, savaşın başında Hafız Esed’e yazdığı bir mektupta, silah ve mühimmat isteğini dile getirmiştir. Buna karşılık Suriye İran’a yaklaşık bin adet RPG ve muhtelif silahlar göndermiştir.¹⁹¹ Aynı şekilde, eski Devrim Muhafızları Ordusu Bakanı Muhsin Refikdûst’un ordunun lojistik sorumlusu olduğu dönemde doğrudan Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed ile görüşmesi ve hemen her isteğine olumlu karşılık almış olması dikkat çekicidir. Suriye Ordusu, İran Devrim Muhafızları Ordusu Füze Birliği’ne eğitim vermiştir. Libya’dan temin edilen füzeleri, Suriye Ordusu’nca eğitilmiş İran askerleri ateşlemişlerdir.¹⁹²

Şam yönetimi, havaalanında İran için bir depo tahsis ederek, İran’a gidecek silahların bu depodan koordine edilmesini sağlamıştır. Doğu Bloku ülkelerinin dahi İran’a silah satmaktan çekindiği dönemlerde, Suriye İran’ın kendi adına silah alımı yapmasına müsaade etmiştir. Suriye adına alınan ve gemilere yüklenen silahlar, İran

¹⁹⁰ Fars Haber Ajansı, Muhsin Refikdûst Röportajı, 10 Ağustos 2012, <http://turkish.farsnews.com/newstext.aspx?nn=9104253625> (E.T.: 14.04.2014).

¹⁹¹ “Macerâ-yi Nâme-i Şehid Çamrân be Hâfız Esed”, IRINN Haber Kanalı Sitesi, 1 Âzar 1392, <http://www.irinn.ir/news/34599/> (E.T.: 14.04.2014).

¹⁹² Detaylı bilgi için bkz. Muhsin Refikdûst, *Berâyi Târih Mî-gûyem*, İntişârât-ı Sure-i Mehr, Tahran 2013.

limanlarına gönderilmiştir.¹⁹³ İran, 1985 yılında Suriye ve Kuzey Kore aracılığıyla Sovyetler'den en az 130 adet scud füzesi temin etmiştir.¹⁹⁴

“Askerî İşbirliği” adlı bölümde de değinildiği gibi, Suriye'nin savaş sırasında İran'a yönelik hayatî önemdeki yardımları, savaşın seyrini de etkilemiştir. Refikdûst anılarını paylaştığı röportajda bu hususta çarpıcı bir örnek vermektedir:

“Suriye bir defasında bize bir yardımda bulundu. Bu yardım belki nicelik açısından önemsizdi ama zamansal açıdan çok önemliydi. Fav Operasyonu başlamadan önce, biz Çin'den 40-50 bin parçadan oluşan bir mühimmat alımı yapmıştık. Mühimmatı taşıyan gemi bilinmeyen sebeplerden dolayı gecikti. Mühimmatımızın dört beş kalemi tükenmişti. Mühimmat 48 saat içinde elimize ulaşmazsa Fav'ı kaybedecektik. O gece Suriye'yi aradım. Telefon görüşmesinden birkaç saat sonra Şam'a art arda on uçuş gerçekleştirdik ve mühimmatın ihtiyacımız olan bin parçasını İran'a getirdik. Bu, bizim on günlük ihtiyacımızı karşıladı. Sonrasında gemi ulaştı ve sorun tamamen çözüldü. Suriye'nin sağladığı mühimmatın maliyeti 10-20 milyon dolar civarındaydı ama zaman açısından Fav'ı elimizde tutmamızı sağladı”.¹⁹⁵

Hâşimî Rafsancânî, İslâm Cumhuriyeti Partisi kurucusu ve devrimin ilk yıllarının etkin bir ismi olarak kaleme aldığı 1981 yılı hatıratında, Suriye'nin savaşta İran'a destek vermesinin önemini şu sözlerle anlatmaktadır:

“Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı'yla beraber toplantı yaptık ve Suriye Heyeti'yle yapılacak anlaşmanın maddelerini belirledik. İsrail ile olan cihadına katkı olarak bir milyon ton bedava petrol vermeyi ve kalan dokuz milyon tona yakın petrolü uygun fiyatla satmayı, ayrıca kendilerinden mal almayı düşünüyoruz. Akşam yemeğini birlikte yedik. Bugünlerde Suriye Heyeti ülkede ve dünyada olumlu etki yapıyor. Irak'la savaşımızda devrimci bir Arap ülkesinin bizim yanımızda olması, savaşın Arap-Acem savaşı olduğu fikrinin yerleşmesini engelliyor. Ayrıca Irak petrolünün Suriye üzerinden Akdeniz limanlarına ulaşmasının engellenmesi ve aynı şekilde Irak'ın, Suriye'nin Akdeniz limanlarından mahrum olması savaşta bize faydalı oluyor”.¹⁹⁶

¹⁹³ “Nâ-goftehâ-yi Refikdûst ez Revâbit-i İrân ve Suriye der Devrân-i Defâ-i Mukaddes...”, Ruznâme-i Cumhûri-yi İslâmî, 12.05.1391,

http://www.jomhourieslami.com/1391/13910512/13910512_03_jomhori_İslâmî_akhbar_dakheli_0029.html (E.T.: 14.04.2014).

¹⁹⁴ Kaveh Farrokh, *Iran at War*, Osprey Publishing, Oxford 2011, s. 382.

¹⁹⁵ “Komek-i Esed Berâyi Celûgirî ez Sukût-i Hatt-ı Fav / Be Nâm-i Suriye Teslihât Mî-harîdîm”, Habergozâri-yi Fars, 11.05.1391, <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13910509000704> (E.T.: 14.04.2014).

¹⁹⁶ Hâşimî Rafsancânî, *Hatıralar*, çev. Hakkı Uygur, Pınar Yayınları, İstanbul 2006, s. 421-422.

2.6. HUMEYNÎ SONRASINDAN 11 EYLÜL'E KADAR İRAN VE SURIYE İLİŞKİLERİ (1989-2001)

60'lı yıllarla birlikte İran toplumsal ve siyasî hayatında kilit aktörlerden biri haline gelen Âyetullah Ruhullah Humeynî, 1979 İran Devrimi'nden sonra edindiği tartışmasız otorite kimliği ile XX. yüzyılın en karizmatik liderlerinden biri haline gelmişti. Humeynî'nin "İslâm Devrimi"yle özdeşleşen şahsiyeti o denli kutsanmıştı ki, o artık yalnızca bir kurucu baba değil, aynı zamanda İran'ı ve İslâmî söylemle yoğrulmuş emperyal ülküyü ayakta tutan ve yaşatan ruh haline gelmişti.

Şiîlikte önemli bir yer tutan kişi kültü, özellikle 12 imam ve 14 masum üzerinden sembolleştirilir. Fakat kült haline getirilen kişi sayısı bununla sınırlı değildir. Bir imamın kardeşi veya yeğeni olmak bile çok üstün bir nitelik olarak görülür ve o kişiye kutsiyet atfeder.

İmam Humeynî, ortaya koyduğu *velâyet-i fakîh* nazariyesi ile Şiî dünyası için yepyeni bir açılım sağladı. On İkinci İmam'ın mehdi olarak yeryüzünde tekrar zuhur etmesini bekleyen Şiî düşüncesi (intizâr nazariyesi), siyasî otoriteyi ikincil planda tutan bir yapıya sahipti. Ulemâ, Safevî döneminden bu yana yönetimde etkinlik kazanmayı deneyimlemiş ve hiç bir zaman siyasî nitelikli beyanda bulunmaktan kaçınmamışsa da, doğrudan iktidar talebini içselleştirmemişti.

Humeynî'nin Ak Devrim'e karşı İran'da başlattığı mücadele ve sonrasında sürgünde geçirdiği yıllar, kendisinin devrimci bir söylemle Şiî teolojisini uyumlaştırmaya çalışmasını beraberinde getirmiştir. Ulemânın mutlak iktidarını kafaya koyan Humeynî, bu noktada bir anlamda Şiî teolojisinde bulunan açıkları kapatma ihtiyacı hissetmiştir. İntizâr nazariyesinin ulemâyı bağlayıcı özelliğini gören Humeynî, Kayıp İmam'ın yokluğunda ona vekâlet edecek bir otoritenin bulunması gerektiği içtihadında bulundu. Velâyet-i fakîh adını verdiği bu vekâlet sistemi, tabiri caizse Kayıp İmam'la kesilen imâmetin devamı anlamına geliyordu. Humeynî'nin bu içtihadına benzer tarzda bir girişim, yüzyıllar önce Safevî Devleti'nin Şiîliği siyasî unsur olarak kullanma politikasının bir tezahürü olarak Necef'ten getirilen, Cebel Âmil asıllı âlim

Ali Kerekî'den gelmişti. Humeynî'nin velâyet-i fakîh nazariyesinin temellerini, Ali Kerekî'nin erken dönem içtihadlarına dayandırdığı söylenir.

Elbette Humeynî dâhil hiç kimse, bunun imâmetin devamı anlamına geldiğini ifade etmeye cüret edemezdi. Fakat bu nazariyenin pratik olarak uygulanmasının başka hiçbir anlamı yoktu. Yüzyıllar önce kesilen imâmet, hem de hiç olmadığı kadar güçlü bir siyasî otoriteyle fiilen hayat buluyordu. Zira 12 imam, ilk imam kabul edilen Hz. Ali'nin de otoritesinin hayli sarsıntıda olması ve zaten ondan sonraki imamların siyasî otoriteyi hiç elde etmemiş olmaları dolayısıyla aslında siyaseten varlık gösterememişlerdi. Hatta birçoğunun böyle bir iddiası da olmamıştı. Bu anlamda siyasî Şîlik bir anlamda, 12 imama sonradan yüklenen farazî vasıflarla geliştirilen bir doktrin olmuştur. Siyasî Şîlik gerçek anlamda ilk siyasal deneyimini, Safevî dönemiyle elde etmiştir.¹⁹⁷

Her ne kadar İmam Humeynî, bu şekilde algılanmamasına yönelik ifadelerde bulunmuşsa da, Şîlikteki kişi kültürünün baskın karakteri ve kutsiyet atfetme kültürü, Humeynî'nin giderek ruhânî bir hüviyete bürünmesini beraberinde getirdi. 1989 yılında öldüğünde, yalnızca bir devrim lideri, bir kurucu baba, bir ulus önderi değil, aynı zamanda adeta Şîa'yı yeniden diriltiren bir ruhânî imam da hayatını kaybetmiş oluyordu.

Humeynî'nin bu kutsal şahsiyeti bir yana, bir de İran'ın gerçekleri vardı. Her “kurucu baba”nın olduğu gibi Humeynî'nin de devrimden sonra hayatta kaldığı her yıl, aslında ülkenin rasyonalist bir politika belirlemesinin ve artık kendi kaderini çizmesinin önünde bir engel niteliğine sahipti. Kurtarıcıların belli bir noktadan sonra kaybettiriciler haline gelmesi, her devrimin ve her ülkenin ortak kaderidir. Zira giderek kutsiyet kazanan bu şahısların oluşturduğu kişi kültü, ülke yönetiminin gerçekçi ve mantıklı bir şekilde ele alınmasını güçleştirirken, ülkenin de devrim sonrası yeniden girmesi gereken raya bir türlü girememesini ve kurumsallaşmasını bir türlü tamamlayamamasını getirir. Buna bir de Şîî teolojisinin getirdiği kişi kültü ve Humeynî'nin Şîa'da devrim

¹⁹⁷ Ethem Ruhi Fırlı, “Şîiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişkisi”, *Avrasya Dosyası*, 2007, Cilt 13, Sayı 3, s. 198.

niteliğinde olan velâyet-i fakîh nazariyesini bizzat kendisinde hayata geçirmiş olması eklenirse, durumun vahameti daha iyi anlaşılabilir.¹⁹⁸

Bu durum, ziyadesiyle İran-Irak Savaşı'nda görülmüştür. Sekiz yıl süren ve neredeyse Humeynî'nin devrim sonrası hayatının tümünü kapsayan savaş, bazı askerî çevrelerin de etkisi olmakla birlikte, büyük oranda Humeynî'nin kişisel inadı yüzünden bitirilememiştir. En sonunda savaş, rasyonalist ve pragmatist Rafsancânî'nin kendisini ortaya koyarak aldığı büyük inisiyatifle son bulmuştur. Bu anlamda savaşın sona erdirilmesinde nihaî karar Humeynî'ye ait olmakla birlikte, bunu kendisini ortaya koyarak sağlayan ve siyasî sorumluluğu üstlenen kişi Rafsancânî olmuştur. Humeynî ise kendisi için ateşkesi kabul etmenin zehir dolu kâseyi içmekle eşdeğer olduğunu belirterek, sonunda kerhen de olsa ikna olmuştur.¹⁹⁹

Humeynî, vefatından önce yerine geçmek üzere Âyetullah Muntazarî'yi hazırlıyordu. Büyük güven duyduğu ve vekil olarak atadığı Muntazarî'ye devletle ilgili önemli sorumluluklar verdi. Fakat Muntazarî'nin bazı aykırı fikirleri ve Humeynî'de hayat bulan siyasî Şîliğin doktriner yapısından uzak tavrı, liderlik karizmasına sahip olmadığı iddialarıyla birleşince haleflikten çekilmeye zorlandı.²⁰⁰ Bunun üzerine rejim, son derece siyasî bir tutumla, Âyetullah unvanı dahi olmayan Cumhurbaşkanı Ali Hamaney'i, Humeynî'nin halefi olarak *Rehber* (dinî lider) seçti. Ali Hamaney'in en önemli özelliği, 1981 yılıyla birlikte İslâmcıların kurduğu "ikinci cumhuriyet" in öncü isimlerinden biri olması ve Humeynî rejiminin doktriner yapısına yüzde yüz sadık bir isim olmasıydı.

Bununla birlikte Humeynî ve Irak Savaşı sonrası bilançoğu göğüslemenin ve kurumsallaşmanın siyasal sorumluluğunun faturası, tıpkı savaşın sona erdirilmesinde olduğu gibi bir kez daha Rafsancânî'ye kesilmişti. Rehber olarak atanan Hamaney'in yerine cumhurbaşkanı seçilen Hâşimî Rafsancânî, aslen bir din adamı (Hüccet'ül-İslâm)

¹⁹⁸ Âyetullah Ruhullah Humeynî, *Velâyet-i Fakîh - İslâm Devleti*, İmam Humeynî'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi, Tahran, yıl belirtilmemiş, s. 62.

¹⁹⁹ "Hâşimî Rafsancânî: İmâm Fermûd Câm-i Zehr Berâyem Şîrîn Şode-est", *Târîh-i İrânî*, 5 Mehr 1392, <http://tarikhirani.ir/fa/news/20/bodyView/3585/> (E.T.: 12.04.2014).

²⁰⁰ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2011, s. 252-253.

olmasına rağmen, daha çok siyasî pragmatizmi, dikkate değer serveti ve işadamlarına özgü keskin zekâsıyla öne çıkmıştı.²⁰¹

“Modern sağ blok” iktidarı olarak adlandırılabilir bu yeni dönem, Rafsancânî’nin pragmatik zekâsına dayalı pratik uygulamalarıyla, savaşın yıkıcı etkilerinin giderilmeye çalışıldığı ve İran’ın kalkınma hamlesiyle yeniden imarının sağlandığı yıllar oldu. Serbest piyasadan ve girişimci çözümlerden yana olan Rafsancânî, bir teknokratlar hükümeti kurarak ülkenin reel sorunlarına çözüm getirme telaşı içinde oldu. Öyle ki, 1990’ların başında Meclis’teki molla üyelerin sayısı ciddi bir azalma kaydederek % 25 civarına gerilemişti.²⁰² Batı’yla ilişkilerde gerilimi düşürmeye çalışan Rafsancânî, özelleştirme politikasıyla da ekonomiye can vermeye çalıştı. Rafsancânî dönemi aynı zamanda, sosyal adalet ve fikir özgürlüğü talepleriyle, devrim sonrası reformcu kanadın ortaya çıktığı ve şekillendiği yıllar olma özelliğine de sahiptir.

Rafsancânî döneminde ortaya çıkan reformist kanat, 1997 yılında % 70’e yakın bir oyla reformist aday Hüccet’ül-İslâm Muhammed Hatemî’yi cumhurbaşkanı seçtirerek büyük bir zafer kazanmıştır. “Modern sol blok” olarak isimlendirilen bu yeni iktidarın sloganları, ‘ifadede özgürlük’, ‘diyalogda mantık’ ve ‘davranışta yasal sınır’ olmuştur.²⁰³

Hatemî’nin, İslâm felsefesinin yanında Batı felsefesine de hâkim olan âlim sıfatı, söylem bazında çokça karşılığını görmüştür. Dış politikada sıfır sorun, medeniyetler arası diyalog, Batı ile gerilimden uzak ilişkiler, Avrupa ülkeleriyle yakınlaşma, serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşması, iç politikada siyasî katılımın artırılması, sivil toplumun güçlendirilmesi, hukukun üstünlüğünün teminat altına alınması gibi söylemlerinin yanı sıra; İslâmî demokrasinin pratiğe geçirilmesi yolundaki yaklaşımları, özellikle değişim peşindeki genç kuşak için heyecan verici olmuştur.²⁰⁴ Bu dönemde farklı reformcu gruplar bir araya gelerek, bir “üçüncü cumhuriyet”in sınırlarını zorlamak istemişlerdir.

²⁰¹ Gene R. Garthwaite, *a.g.e.*, s. 253.

²⁰² Gene R. Garthwaite, *a.g.e.*, s. 254.

²⁰³ Abdullah Yegin, *a.g.e.*, s. 40.

²⁰⁴ Gene R. Garthwaite, *a.g.e.*, s. 256-257.

Ancak Hatemî'nin dinî kimliği, köklü bir sistem reformu noktasında kendisini fazlasıyla çekimser kılmıştır. Zaten rejimin Rehberlik makamını her şeyden üstte tutan yapısı dolayısıyla, reformistlerin isteseler de çok fazla bir şey yapabilmeleri söz konusu değildir. Hatemî'nin söylemsel reformistliği, reel olarak karşılığını pek göremeyince, değişim özlemi içindeki geniş halk kesiminde yerini derin bir hayal kırıklığına bırakmıştır. İran uzmanı Garthwaite'in ifadesiyle, Hatemî bir Gorbaçov olmadığını ve olamayacağını ispatlamakta geç kalmamıştır.²⁰⁵ Bununla birlikte Hatemî dönemi, kurumsallaşma dönemi olarak bilinmektedir. Rafsancânî ile başlayan kurumsallaşma, Hatemî döneminde güçlenerek devam etmiştir.

Dört artı dört olmak üzere sekiz yıllık Hatemî dönemini bıçak gibi ikiye ayıran esas gelişme ise, seçimler değil, 11 Eylül 2001 terör saldırılarıdır. Bu tarihten sonra, Hatemî'nin söylem bazında da olsa geliştirmeye çalıştığı, Batı dünyası ile iyi ilişkiler ve medeniyetler arası diyalog yaklaşımı temelinden sarsılmıştır. Zira ABD'nin Bush liderliğindeki *Neo-con* (yeni muhafazakâr) yönetimi, İran'ı terörü destekleyen “Şer Ekseni” ülkeleri arasında saymıştır.

²⁰⁵ Gene R. Garthwaite, *a.g.e.*, s. 257.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

11 EYLÜL'DEN ARAP BAHARI'NA KADAR İRAN VE SURİYE (2001-2010)

3.1. 11 EYLÜL'DEN ARAP BAHARI'NA İRAN - SURİYE İLİŞKİLERİ (2001-2010)

11 Eylül, etkileri tüm dünyada az veya çok hissedilmekle birlikte, Ortadoğu için adeta bir milat niteliğinde olmuştur. 11 Eylül terör saldırıları, ABD'de tam anlamıyla bir şok etkisi yarattı. Neredeyse bütün dünyada, yerel ölçekte dahi siyaset belirleme kapasitesine sahip, son derece muktedir bir süper güç konumundaki ABD; denizaşırı coğrafi konumunun da avantajıyla tüm sorunlu bölgelerde müdahil olmasına karşın, kendi evinde tam bir güvenlik içindeydi. 11 Eylül, bu psikolojik üstünlüğü yerle bir etti.

Terörün sıcak yüzüyle, ilk kez kendi evinde ve bu denli sarsıcı bir şekilde karşılan ABD, “terörle savaş” adıyla başlayacağı küresel mücadelesinde son derece pervasız davranacağının sinyallerini gecikmeden verdi. 2002 yılında yayınlanan Birleşik Devletler Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi, Neo-con (yeni muhafazakâr) ABD yönetiminin benimseyeceği yeni dünya siyasetinin de ilanı anlamına geliyordu. Bush Doktrini ve Ön Alıcı Güç Kullanımı Stratejisi, liberal bir evrenselcilik anlayışını, müdahaleci güç kullanımı yoluyla sağlamayı vaat ediyordu.

“Radikal İslâm”ın bir numaralı terör kaynağı olarak görüldüğü bu yeni doktrinde, 11 Eylül şokunu üzerinden atmakta zorlanan ABD kamuoyunun da desteğini

sağlamak zor olmadı. ABD'nin diplomasinin imkânlarını sonuna kadar zorlayarak ve gerektiğinde asılsız kanıtlar ileri sürmekten geri durmayarak giriştiği bu “pro-aktif” dönem, İslâm Dünyası için tam bir felaket anlamına geliyordu.

2001 Ekimi'nde Afganistan'a giren ve *Tâliban* yönetimine son veren ABD öncülüğündeki NATO kuvvetleri, Yakın Asya'nın tüm siyasî dengelerini de yerle bir ediyordu. Afganistan'da Tâliban rejiminin düşmesinden en fazla stratejik çıkar elde eden ülke ise, bu ülke ile 945 km ortak sınıra sahip olan İran olmuştur.

İlginç bir gerçektir ki ABD, 11 Eylül'den sonra geliştirdiği küresel terörle savaş doktrini çerçevesinde, “Şer Eksenî”nin bir parçası olarak nitelendirdiği İran ile Afganistan'da işbirliği yapmıştır. Afganistan müdahalesi sonrası manzaranın İran'ın lehine bir durum oluşturması, 11 Eylül'den sonra bir yandan imajı gittikçe olumsuzlanan İran'ın, bir yandan da reel olarak bölgede istikrarlı bir şekilde kazançlı çıkan aktör konumuna yükselmesinin ilk işareti olmuştur. Engin devlet deneyimi ve bütünlüklü yönetim yapısı dolayısıyla İran, 11 Eylül sonrası genel olarak kaybetme sürecine giren İslâm dünyasının, belki de tek kazanan üyesi olmuştur. Ama kuşkusuz bu kazanım beraberinde, İslâm dünyasının geri kalanından müthiş bir kopmayı ve ayrışmayı da beraberinde getirmiştir. Bunun etkileri Irak'ın işgalinde görülmekle beraber, en bariz yansıması 2011 Suriye ayaklanması sonrası karşımıza çıkacaktır.

Gerekçelendirilmesi itibariyle başından sonuna tam bir skandal olan 2003 yılındaki Irak işgali ise, önümüzdeki bölümde detaylı olarak değinileceği gibi, bölgede Pandora'nın kutusunun açıldığı, hatta bir daha kapatılamayacak şekilde kırıldığı bir dönüm noktası olmuştur. Yüz yıl önce Avrupalı güçlerin Ortadoğu siyasetinin temeli olan, etnik ve mezhebî temeldeki ayrışmaların körüklenmesi ve günlük siyasetin bu dengeler üzerinden şekillendirilmesi, işgal sonrası ABD'nin de politikası haline gelmiş, zaten son derece hassas dengeler üzerine kurulu Irak'ın bu kırılğan yapısı, hoyratça hırpalanmıştır. On yıllardır özellikle Şiîlerin ve Kürtlerin Saddam diktasına karşı biriktirdiği öfke körüklenmiş, ülkenin devrim sonrası istikrarlı bir barış ortamına kavuşmasının adeta bilinçli olarak önüne geçilmiştir.

İran destekli Şîî milislerle Suud gibi radikal “anti-Şîî” ülkelerin desteklediği Selefi grupların karşılıklı mücadelesi, Irak’ı bir cehenneme çevirmiş, günümüze dek sürecek olan kaos ortamı boy göstermiştir. İslâm dünyası mezhep savaşlarıyla bir kez daha yüzleşmiş, Ortadoğu belki de bir daha geri dönüşü olmayacak bir mezhepsel bazlı şiddet sarmalının içine girmiştir.

Öte yandan 11 Eylül’le birlikte bütün dünyada İslâmî hareketler ağır bir darbe almış, salt İslâmcı ideolojiyi benimseyen bir yapıda olmak, “küresel terörle savaş” doktrini çerçevesinde hedef haline gelmenin yeterli sebebi olmuştur. Arap yardım kuruluşlarının dahi faaliyet göstermesi ciddi ölçüde kısıtlanırken, Batı medyasının çarpıtıcı haberleri dolayısıyla “İslâm fobisi” yaygın bir fenomen haline gelmiştir.

Yeni Irak denkleminde İran ve Suriye’nin çelişkili politikalara sahip olması, iki ülkenin sadakatli ittifakında 1985-88 Lübnan krizine benzer küçük bir dalgalanma yaşanmasına sebep olmuştur. Ama nihaî kertede, Irak’ın işgali sonrası oluşan konjonktür, fiilî olarak en çok İran-Suriye bölgesel ittifakının yararına şekillenmiştir. İran ve Suriye ortalarında kalan Irak boşluğunu, Irak’ın parçalı yapısı sebebiyle tamamıyla olmasa da, Şîî hâkimiyetindeki yeni Irak hükümetiyle kapatarak, lojistik bir hat oluşturma imkânı kazanmıştır. Bunun ilk meyveleri Lübnan’a yapılan ikmalde görölse de, en hayatî bir şekilde 2011 halk ayaklanması sonrası çıkan iç savaşta, İran’ın Irak üzerinden Suriye’ye ulaştırdığı askerî yardımlarda karşımıza çıkacaktır.

3.1.1. Hatemî’nin İkinci Dönemi (2001-2005)

11 Eylül olayı yaşandığında İran’da reformist lider Muhammed Hatemî cumhurbaşkanı idi. Üstelik birinci dört yıllık dönemi bitmiş ve Haziran ayında yapılan seçimlerde % 77 gibi yüksek bir oy alarak ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmişti.

Hatemî’nin, İslâmî düşüncüyü demokrasi ilkeleriyle bağdaştırmaya çalışan, İran rejiminin genel tutumundan ayrı olarak son derece yenilikçi ve açılımcı bir lider olması bir yana; Batı felsefesine aşina ilmi kariyeri ve Huntington’ın *Medeniyetler Çatışması* tezine karşılık, her platformda ısrarla medeniyetler arası diyalog tezini savunan biri

olması, İran-Batı ilişkilerine dair bir umut ışığı ortaya çıkarmıştı.²⁰⁶ Oysa 11 Eylül'ün yarattığı yeni küresel konjonktür, dünya siyasetinde medeniyetler arası diyalog tezinin gözden düştüğü ve Medeniyetler Çatışması tezinin revaç bulduğu bir yöne doğru gitmekteydi.

11 Eylül sonrası ABD'nin İran'ı "Şer Eksenî"ne dâhil etmesi, İran'ın uluslararası camiada yalnızlaştırılma politikasına büyük katkı sağlamıştır. 79 Devrimi sonrası dışlanan ve ambargoya maruz kalan İran, 11 Eylül'ü müteakiben ABD öncülüğündeki küresel cadı avının, söylem bazında en büyük kurbanlarından biri olmuştur. Ama ilginç bir şekilde, 11 Eylül sonrası söylem bazında yara alan İran, ABD'nin müdahaleci dış politika anlayışından, bölgesinde en büyük stratejik çıkar sağlayan ülke olmuştur.

2001 yılının sonunda gelen Afganistan müdahalesi, İran'ın can düşmanı Tâliban yönetiminin devrilmesiyle sonuçlanmış, İran bu sonuçtan memnuniyetini gizlememiştir.²⁰⁷ İran'ın ikinci en uzun kara sınırına sahip olduğu ülke olan Afganistan, İran için büyük öneme sahiptir. Hatırlanacağı gibi, XIX. yüzyıla damgasını vuran ve İngiliz-Rus rekabetini gözler önüne seren *Büyük Oyun*, Afganistan merkezli olmak üzere İran'ı da içine alan bu bölgede cereyan etmişti. İngiltere'nin en önemli sömürgesi Hindistan'a yönelik Rus yaklaşmasını önlemek amacıyla Afganistan'a verdiği önem, İran coğrafyasından ayrı olmamıştır. Tarihî Büyük Oyun, I. ve II. Dünya Savaşları'nda kılıf değiştirerek devam etmiş, İngilizler ve Ruslar (Sovyetler) her iki savaşta da İran'ı işgal etmişlerdir. Büyük Oyun'un içinde bir figüran olarak rol alan İran, Büyük Oyun'un kurallarını iyi öğrenmiş, Afganistan coğrafyasına yönelik siyaset geliştirmenin şifrelerini çözmüştür.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan üzerindeki son "Büyük Oyun"u 1989 yılında fiyaskoyla sonuçlanırken, yeni "Büyük Oyuncu" ABD bu raundu almış gibi görünmüştür. Oysa Sovyetler'e karşı desteklenen cihat grupları, daha sonra ABD'nin başına bela olacaktır. Afgan Cihadı'nın küresel cihat söylemine ve örgütlenmesine

²⁰⁶ "Safevî: Hâşimî, Hatemî ve Ruhânî Se Sitâre-i İrân der Revâbit-i Beynelmîlel Hestend", İntihâb, 24 Tir 1392, <http://www.entekhab.ir/fa/news/120986/> (E.T.: 17.03.2014).

²⁰⁷ "Annan Yeşkuru İrân li-Devrihâ fî Afganistân", BBC Online, 26.01.2002, http://news.bbc.co.uk/1/hi/arabic/news/newsid_1783000/1783917.stm (E.T.: 17.03.2014).

zemin hazırladığı bir gerçektir. Bu “bereketli” zemin, yıllar sonra ABD’nin can düşmanı haline gelen el-Kaide’nin yeşermesini sağlamıştır. Dün silahlandırılan ve Sovyetler’e karşı desteklenen mücahitlere, bu kez, 2002 yılında müdahale edilme gereği duyulmuştur. Dün Sovyetler’in “Büyük Oyun”undan kazançlı çıkan İran, bu kez ABD’nin “Büyük Oyun”undan kazançlı çıkmasını bilmiştir. Afganistan’ın dinamiklerini çok iyi bilmesi, soğukkanlı hareket edebilmesini ve nihaî kertede kazanan taraf olmasını sağlamaktadır.

11 Eylül sonrası ilk ABD (öncülüğündeki NATO) müdahalesinin, ABD için somut bir kazanım getirip getirmediği tartışmalıdır. Birçoklarına göre Afganistan, ABD için bataklıktan öte bir şey olmamıştır. Bununla birlikte, bu müdahalenin İran için kazanım sağladığı tartışmasız bir gerçektir. “Sünnî radikali” *Tâliban* hareketinin devrilmesi, İran açısından Afganistan coğrafyasındaki dış politika kazanımı olduğu gibi, bu yakın radikal hareketin, içerideki radikal Sünnî yapılanmaları besleme tehlikesinin bertaraf olması anlamında da, iç politik bir kazanım olmuştur.

Bir sonraki bölümde genişçe üzerinde durulacağı gibi, ABD’nin Irak’ı işgali de nihaî olarak İran’ın çıkarına olmuştur. Bugün gelinen noktada, ABD Irak’ta kendisi açısından tam bir kaosla karşı karşıyadır. Binlerce askerini kaybetmesinin ötesinde, Amerikan kamuoyu için ciddi bir umutsuzluk ve güvensizlik kaynağı olmuştur. Amerikan kamuoyu, Irak bataklığının acı tecrübesinden sonra, kesinlikle dış müdahale istemeyen bir yapıya bürünmüştür. ABD’nin Saddam’ın devrilmesinden ve Irak’ın yıllarca işgal edilmesinden nihaî olarak ne elde ettiği, pek çok stratejik analistin kolay cevaplayabileceği bir soru değildir.

Oysa İran açısından durum çok daha parlaktır. Ezelî düşmanı Saddam’dan ve Baas rejiminden kurtulan İran, ülkede çoğunluk konumundaki Şîîlerin yönetimde etkin olduğu yeni bir komşu kazanmıştır. Yıllarca yatırım yaptığı ve desteklediği Şîî gruplar, İran açısından paha biçilemez enstrümanlar haline gelmiştir. Öyle ki, Irak’ın bu yeni konjonktürü ana akım Arap ülkelerini ciddi anlamda tedirgin etmiş, Ürdün Kralı Abdullah’ın 2004 yılında *Şîî Hilali* kavramını icad etmesine yol açmıştır.

3.1.2. Ahmedinejâd'ın Göreve Gelmesi (2005)

2005 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini, Tahran Belediye Başkanlığı döneminde uzlaşmaz kişiliğini ispatlamış olan ve popülist bir seçim kampanyası yürüten Mahmud Ahmedinejâd kazanmıştır. Ahmedinejâd, geleneksel sağ bloğun temsilcisidir. Rejimin “altın çağı” olarak gördüğü 1981-89 Humeynî döneminde ya da bir diğer ifadeyle liberallerin ezildiği “ikinci cumhuriyet” döneminde yaşayan bir siyasî akla sahiptir. Son derece sert söylemlerle ön plana çıkan yeni cumhurbaşkanı, aristokrasiye karşı çıkma, sade yaşam standartlarına sahip olma, yolsuzluk ve yoksullukla mücadele gibi popülist tezlerle seçmen karşısına çıkmış, yönetimi esnasında ise hep, dış politikada uzlaşmaz tavrı ve sert çıkışlarıyla gündeme gelmiştir.

Nükleer meselesindeki dik duruşu içeride olumlu bir milliyetçi hava estirse de, popülist söylemlerinin ülkeye reel bir getirisinin olmadığı görülmüş ve İran'ın dünyada giderek yalnızlaşma trendine katkı sağlayan tutumu dolayısıyla, geniş halk kitlelerinde kısa sürede yaygın bir antipati oluşturmuş, çatışmacı kişiliği 2009 yılındaki olaylı cumhurbaşkanlığı seçimlerinin zeminini hazırlamıştır. Halk bir yandan ağır ambargoların yol açtığı ciddi ekonomik sıkıntılarla baş etmeye çalışırken, bir yandan da Ahmedinejâd'ın gerçeklerden kopuk retorikine maruz kalmaktan son derece rahatsızlık duymaya başlamıştır.²⁰⁸

Ahmedinejâd'ın ikinci dönemi, meşruiyeti açısından son derece tartışmalı bir seçim kriziyle gelmiştir. 2009 yılında olaylı geçen ve onlarca kişinin sokak gösterilerinde yaşamını yitirdiği seçimler, Ruhânî'nin cumhurbaşkanı olacağı 2013 yılına kadar ülkenin olağanüstü bir gerilim ortamına sürüklenmesini beraberinde getirmiştir. Bir yandan da ekonomik durum, savaş yıllarından bu yana en kötü günlerini yaşamaktadır.

Ahmedinejâd'ın sınır tanımayan çatışması kişiliği, en sonunda Rehber Hamaney ile de arasının açılmasını sağlamıştır. Devlet kademesinde ortaya çıkan bu anlaşmazlık, İran gibi bütünlüklü ve tecrübeli bir devlet geleneğine sahip ülkede, kabul edilemez bir zafiyet olarak görülmüştür. Sonunda kimsenin sahip çıkmadığı bir adam

²⁰⁸ “Rey be Rûhanî Redd-i Tondrevihâ-yi Ahmedinejâd Bûd”, Diplomasi-yi Irânî, 30 Hordad 1392, <http://www.irdiplomacy.ir/fa/page/1917462/> (E.T.: 18.04.2014).

haline gelen Ahmedinejâd, devrim sonrası İran şartlarında halkın ve sistemin aynı anda dışladığı bir adam olmak gibi başarılması zor bir iş yaparak, sessizce İran sahnesinden çekilmiştir.²⁰⁹

Öte yandan Ahmedinejâd dönemi, Suriye ile ittifakın güçlü bir şekilde devam ettirildiği yıllar olmuştur. Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esed, göreve geldikten sonra Ahmedinejâd'ı ziyaret eden ilk devlet başkanı olurken, görüşme sonrası yaptığı açıklamada, İran ve Suriye'ye yönelik ortak tehditlerin, iki ülkenin her zamankinden daha fazla birlikte hareket etmesini gerektirdiğini söyleyerek, İran-Suriye ilişkilerinin önemine işaret etmiştir.²¹⁰

Buna mukabil Ahmedinejâd, Ocak 2006'da Şam'a yaptığı ziyarette Esed ve Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ın yanı sıra, Hamas, İslâmî Cihad ve diğer Filistin direniş örgütlerinin temsilcileriyle bir araya gelmiş ve "Direniş Eksenini"ni teyid etmiştir.²¹¹ ABD ise her zaman Suriye'yi İran ile olan ittifakından ayırma çabası içinde olmuştur. Eski ABD Dışişleri Bakanı James Baker, "Suriye rejimi İran gibi ideolojik bir rejim olmayıp, son derece seküler ve pragmatik bir kimliğe sahiptir. Batı, Suriye'yi kazanmanın bir yolunu bulmalıdır" diyerek bu hissiyatı dile getirmiştir.²¹²

Bu yönde bir girişim olarak ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın 2010 yılındaki, "Suriye'yi kendisini İran'dan uzaklaştırmış olarak görmek istedikleri" şeklindeki yorumu, İran-Suriye cephesinde alaycı bir üslupla karşılanmıştır. Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esed, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejâd ve Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ı ağırladığı Şam'daki bir zirve sonrası yaptığı açıklamada; Clinton'ın bu yöndeki açıklamalarını soran gazetecilere, duyduklarını ya tercüman hatası ya da yanlış anlamaya bağlayan alaylı bir üslupla, bu soruyu İran ile Suriye'nin karşılıklı vizeleri kaldırma anlaşması imzaladıklarını söyleyerek cevaplamayı tercih etmiştir. Ahmedinejâd ise buna ilaveten, "Clinton, bizim aramızdaki mesafeyi

²⁰⁹ Ahmedinejâd'ın döneminin sona erdiği 2013 Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrası, *Endişe-i Pûyâ* dergisinin manşeti: "Popülist Refî" (Popülist Gitti) şeklinde olmuştur.

²¹⁰ "Iran: Syrian President Bashar Al-Assad Welcomed in Tehran by New President", ITN Source, 7 Ağustos 2005, <http://www.itnsource.com/shotlist/RTV/2005/08/07/508070014/?s=hizbollah> (E.T.: 23.03.2014).

²¹¹ Bayram Sinkaya, "İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı", *Ortadoğu Analiz*, Eylül 2011 - Cilt 3 - Sayı 33, s. 42.

²¹² Tony Badran, "Syriana", Tablet Magazine, 22 Haziran 2010, <http://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/36751/syriana> (E.T.: 23.03.2014).

korumamız gerektiğini söylüyor. Ben de diyorum ki İran ile Suriye arasında herhangi bir mesafe yoktur. Biz aynı hedeflere, aynı çıkarlara ve aynı düşmanlara sahibiz. Bizim işbirliği halkımız günden güne genişleyerek büyümektedir” demiştir.²¹³

11 Eylül sonrası dönemde gelen Irak işgaliyle, İran-Suriye ittifakının faktörlerinden biri olan “ortak düşman Irak” olgusu ortadan kalktığı için, ittifakın öneminin azalacağına dair spekülasyonlar ise geçerlilik kazanmamıştır. Batı’da bu gelişmeden umutlanan kimi siyasetçi ve uzmanlarca, Saddam’ın devrilmesinin ardından İsrail’in Golan tepelerini iade etmesi sağlanarak Suriye ile yakınlaşma düşüncesi, İran ile Suriye’nin “Katolik nikâhını” bozma girişimi olarak ortaya atılmıştır. Obama bile başkan olmadan önce bu fikri savunan açıklamalar yapmıştır.

Obama’nın Başkan olmasından sonra Suriye ile angajman siyaseti izlenmesi yolunda bazı girişimler göze çarpmıştır. Dört yıl aradan sonra ilk defa Suriye’ye ABD büyükelçisi atanmış ve üst düzey yetkililer Şam’ı ziyaret etmiştir. Bu yönde bir destek de BM Ortadoğu Özel Temsilcisi Michael Williams’tan gelmiştir. Williams, Şam’a yaptığı bir geziden sonra, barış yolunun kurulması yönünde mesafe alınması durumunda, Suriye’nin, İran, Hizbullah ve Hamas konularındaki tutumunda bazı değişiklikler görülebileceği izlenimi edindiğini ifade etmiştir.

İsrail’in Gazze’ye saldırısı ve ardından Türkiye’nin arabuluculuğundaki İsrail-Suriye barış görüşmelerinin çökmesi, başarısız angajman siyasetinin sonunu ilan etmiştir.²¹⁴ Bütün bunların üstüne 2010 yılında Şam’daki Esed-Ahmedinejâd-Nasrallah üçlü zirvesi gelince de, İran-Suriye bölgesel ittifakının ya da kendi tabirleriyle “Direniş Eksenini”nin angajman siyasetine yönelik güçlü mesajı ve net tavrı ortaya konmuştur.

²¹³ “Stay Out of Middle East Affairs, Ahmadinejad Tells Washington”, Arab News, 26 Şubat 2010, <http://www.arabnews.com/node/338108> (E.T.: 21.03.2014).

²¹⁴ Bayram Sinkaya, a.g.m., s. 43.

3.2. HİZBULLAH'IN YÜKSELİŞİ (2000-2011)

Lübnan'ın Şîî dünyasında sahip olduğu yer ve öneme daha önce uzunca değinilmişti. Safevîler'in 1501'de İran'da yönetimi ele geçirmesinin ardından Şîîliği yayma politikasında, Lübnan'ın Cebel Âmil bölgesinden ulemâ devşirmesi, İran-Lübnan ilişkilerinin başlangıcı olarak görülür. Bu “kutsal” alışveriş, o günden bu yana İran Şîîleri ile Lübnan Şîîlerinin duygusal bir bağ kurmasına sebep olmuştur.

Lübnan'ın tarihsel yönü bir yana, daha önce de değinildiği gibi, İmam Musa Sadr'ın İran Devrimi'nden çok önce Lübnan'da tesis etmeyi başardığı büyük çaplı Şîî teşkilâtlanması, İran devrim kadrolarına heyecan getirmenin de ötesinde, çoğu zaman bu kadrolara ev sahipliği yapmıştır. Sadr'ın ektiği tohumlar verimli olmuş, ilk olarak kurulan Emel örgütünün ardından, bu örgütten ayrılan bir kısım Şîî milisi, 1982 yılında Hizbullah'ı kurmuşlardır.²¹⁵

Hizbullah'ın kuruluş gerekçesi olarak, 1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgali gösterilir. Bu doğrudur, ama hikâye bu kadar basit değildir. Hizbullah'ın Emel örgütünden ayrı bir yapılanma olarak kurulması, bizzat İran dinî lideri Âyetullah Humeynî'nin talimatıyla olmuştur. Özellikle İmam Musa Sadr'ın 1978 yılında Libya'da kaybolmasından sonra, Emel örgütünün bazı yeni kadroları, Suriye rejimi ile çok yakın ilişkiler içine girdiler. Bu yakınlaşma giderek örgütün Suriye rejiminin bir uzantısı gibi algılanmasına yol açmaya başlamıştı. Bu durumdan rahatsız olan ve doğrudan İmam Humeynî'nin nüfuzu altında bulunan eski kadrolar, İran'a giderek Humeynî ile görüşmelerde bulundular.²¹⁶ Humeynî de, Devrim Muhafızları Ordusu'nun önemli bazı isimlerini, Lübnan'da kendilerine *Hizbullah* adını veren bu yeni oluşumu eğitmek ve teşkilâtlandırmakla görevlendirerek Lübnan'a gönderdi.²¹⁷

Hatta, halen İran'ın Savunma Bakanı olan Hüseyin Dehgan da Lübnan'a gelen ilk Devrim Muhafızları komutanıydı. Dehgan, Lübnan'ın doğusundaki Baalbek

²¹⁵ Hizbullah-İran ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Komisyon, *Dangerous But Not Omnipotent – Exploring the Reach and Limitations of Iranian Power in the Middle East*, RAND Corporation, Pittsburgh 2009, s. 86-103.

²¹⁶ “Târihçe-i Şeklgîri-yi Hizbullah”, Câmi-yi Ferhengi-yi Mezhebî Şehîd Âvini sitesi, http://www.aviny.com/occasion/Sayer/Hezbollah/87/Moghavemat_Eslami/PishAzJang/tarikhcheh.aspx (E.T.: 11.04.2014).

²¹⁷ Ray Takeyh, *Guardians of the Revolution*, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 47.

şehrinde üs tuttu. Devrim Muhafızları Ordusu, Lübnan'da birkaç ay içinde kendilerini örnek alan küçük bir ordu kurmayı başarmıştı.²¹⁸

Bu yeni örgüt daha sonra, Beyrut'taki Amerikan deniz piyadeleri karargâhına ve Fransız paraşütçülerinin komuta merkezine düzenlenen saldırıların arkasında yer almakla suçlandı. Hizbullah bugüne dek bu saldırıların sorumluluğunu reddetse de, Sur'da düzenlenen ve iki yüzü aşkın İsrail askerinin ölümüyle sonuçlanan bir saldırı operasyonunu açıkça üstlenmiştir.²¹⁹

Hizbullah, zamanla o denli büyümüştür ki, siyasî kanadı ülke yönetiminde karar verici aktörlerden biri haline gelirken, siyasî kanadını da teyit eder nitelikteki askerî kanadı, Lübnan Ordusu'nun yerini alacak düzeye gelmiştir. "Mikro Ortadoğu" ve "Ortadoğu'nun aynası" olarak tanımlanan Lübnan'da, 18 farklı etnisite ve mezhebin bulunduğu değinmiştik. Lübnan bu 18 farklı din-mezhep ve etnik sınıfın meydana getirdiği demografik yapısıyla, bütün bu unsurların ülke içindeki güç dengesinden de öte, bölgesel bazlı güç çekişmelerinin birebir yansıdığı bir özelliğe sahiptir.

Müslümanlar, % 60 ile nüfusun çoğunluğunu oluşturmakla birlikte, Şîî-Sünnî ayrışmasından dolayı, fiilî olarak Müslüman hâkimiyeti tesis edilememektedir. Şîî ve Sünnîlerin oranı da hemen hemen yarı yarıyadır. Ama bu noktada, Şîîlerin Sünnîlere göre çok daha teşkilâtlı ve benliğine bağlı olduğu bariz bir şekilde görülmektedir. Özellikle İmam Musa Sadr'ın 60'lı ve 70'li yıllarda büyük çabalar harcayarak oluşturduğu teşkilâtlanma, Şîîlerin sosyal, siyasî, ekonomik ve askerî gücünün temellerini atmıştı. İran'ın Suriye Büyükelçisi iken, Hizbullah örgütüyle yakın ilişki içinde bulunan Ali Ekber Muhteşemipur, Hizbullah'ın İran ile sürekli temasını ve İran'ın direktiflerine uygun şekilde örgütlenmesini sağlamıştır.²²⁰

2000 yılında İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilmesi ise, Hizbullah'ın büyük bir zaferi olarak ilan edilmiştir. Böylece İsrail'in 22 yıllık Lübnan işgali son bulmuştur. 1978'de kısmen girdiği Lübnan'ı, 1982'de başkent Beyrut'a kadar ilerleyerek işgal eden

²¹⁸ Bahş-i Panzdehom: "Vürûd-i Sipâh-i Pasdarân-ı İnkılâb-ı İslâmî-yi İrân be Sahne-i Lübnân", Âşûrâ sitesi, <http://www.ashoora.ir/> (E.T.: 10.03.2014).

²¹⁹ "Hizbullah, İran Rehberi'nin Çocukları", Ali Hâşim'in Hatıraları, <http://www.tasnimnews.com/Home/Single/190165> (E.T.: 17.04.2014).

²²⁰ Ray Takeyh, *a.g.e.*, s. 71.

İsrail, 2000 Mayıs'ında halen işgali altında bulundurduğu Güney Lübnan'dan çekilmeyi tamamlamıştır.

Bundan sonra Hizbullah'ın bölge ve tarih sahnesine güçlü bir şekilde döneceği tarih, 2006 Temmuz olacaktır. İsrail'in, iki askerinin kaçırılması ve sekizinin öldürülmesi gerekçesiyle Lübnan'a karşı başlattığı savaş, Hizbullah tarafından İsrail de dâhil kimsenin beklemediği bir mukavemetle karşılanmıştır. Lübnan, 34 gün süren bu savaşta binin üzerinde vatandaşını kaybetmiş ve altyapısı büyük ölçüde yıkılmış olsa da, Hizbullah öncülüğünde hatırı sayılır bir direniş göstermiştir. Bu savaşta Hizbullah adeta Lübnan Ordusu gibi işlev görmüştür.

Savaşla birlikte Lübnan halkı nezdinde bir kahramana dönüşen Hizbullah ve lideri Hasan Nasrallah, tüm İslâm dünyasının da sevgi ve saygısını kazanmıştır. Bu savaş aynı zamanda, Hizbullah'ın Lübnan'ın başat aktörü olduğunu açık bir şekilde göstermiştir. Hizbullah'ın Lübnan'da bu denli güçlü hale gelmesi ve tüm İslâm dünyasında yaygın bir popülerite kazanması, İran'ı da ziyadesiyle memnun etmiştir. Çünkü bu zafer, "Direniş Eksenî"nin somut bir meyvesi olarak sunulmuştur. Hizbullah kazandığı bu müthiş popüleriteyle, İran-Suriye ittifakının ve bölgesel tezlerinin de teyit edilmesini sağlamıştır.

Ama Hizbullah'ın İslâm dünyasındaki bu parıltılı saygınlığı, 2011 Suriye ayaklanmasından sonra sergilediği tutumla yerle bir olmuştur. Muhaliflerle savaşmak üzere, Esed rejimine asker desteği veren Hizbullah ordusu²²¹, adından yola çıkılarak yapılan bir teşbihle, Sünnî dünyada "Hizbuşşeytan" olarak anılmaya başlamıştır.²²²

²²¹ "Hizbullah Lideri: Suriye'de Savaşmaya Devam", 17 Şubat 2014, BBC Türkçe Servisi, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/02/140217_hizbullah_suriye.shtml (E.T.: 18.03.2014).

²²² "el-Karadâvî Yuhâcimu Nasrallah", el-Cezîre Haber Sitesi, 1 Haziran 2013, <http://www.aljazeera.net/news/pages/fa9bc401-8ab3-49b9-8210-9014d5ad62fc> (E.T.: 18.03.2014).

3.3. IRAK'IN İŞGALİ (2003)

11 Eylül birçok açıdan bir milat niteliğindedir. Kadim Ortadoğu'da kartlar, bu olay sonrası bir kez daha karılmış, güç dengesi temelinden sarsılmıştır. ABD'nin, sonradan çok da bilinçli olmadığı anlaşılan bölgeye müdahalesi sonrası, Araplar arası, Arap-Acem arası, Şîî-Sünnî mezhebi mensupları arası ve Arap-Kürt-Türk-İran arası girift güç denklemleri bir daha eskisi gibi olamayacak şekilde değişime uğramıştır.

Ortadoğu'da en büyük milliyeti oluşturan Araplara liderlik etme yarışında, dört devlet öne çıkar. Bunlar içinde en köklü devlet tecrübesine sahip olan Mısır, gerçekten de çoğu zaman psikolojik ve fiziksel güç olarak bu liderliği önde götürmüştür. Bir diğer devlet Suudi Arabistan, Arapların çoğunun benimsediği İslâmiyet'in doğuşuna ev sahipliği yapması, Araplığın merkezi olması, maddî zenginlik gibi faktörler dolayısıyla Arapların doğal liderliğine sahip olma özgüvenini taşır.

Bir zamanların *Bilâdu's-Şâm*'ını "Büyük Suriye" idealinin doğal sınırları olarak görme eğilimindeki Suriye de, bu yarışın hep kifayetsiz muhterisi konumunda olsa da, yarıştan geri kalmamıştır. Suriye bu yarışta İsrail-Filistin faktörünün propaganda değeri kadar; ilginç bir şekilde, Arap olmayan bir unsur olan İran ile kurduğu müttefiklik ilişkisinin getirdiği stratejik üstünlüğü de kullanma çabasında olmuştur.

Dördüncü ülke de tahmin edilebileceği gibi Irak'tır. Medeniyetlerin beşiği olarak bilinen tarihî Mezopotamya topraklarına ev sahipliği yapan Irak, bu sayılan ülkeler içinde yalnızca Mısır'ın kendisiyle rekabet edebileceği tarihsel bir derinliğe sahiptir. Bu açıdan Mısır'dan üstün yanı ise Ortadoğu'nun merkezinde yer almasıdır. Zira Mısır her ne kadar Ortadoğu ülkesi sayılsa da, aslında bu denkleme zoraki olarak çekilmiş bir Kuzey Afrika ülkesidir. Irak, tarihî özgüvenini maddî güçle de desteklemiş, bölgenin en güçlü ordularından birine sahip olmuştur.

Körfez başta olmak üzere Ortadoğu'ya emperyal bir vizyonla yaklaşan Irak, İran gibi tamamıyla adanmış bir millete sahip büyük bir devlete karşı sekiz yıl savaş verebilmiş bir ülkedir. Her ne kadar gidişi ve sonucu itibarıyla Irak açısından bir başarı söz konusu olmasa da ve Irak'ın tam bir emperyal çılgınlıkla bu maceraya girmiş

olduğu bir gerçekse de, sekiz yıl boyunca yüksek maneviyatla adanmış, kalabalık İran karşısında mücadele verebilmek her bölge ülkesinin harcı bir iş değildi.

Saddam'ın rasyonaliteden uzak anlayışı, I. Körfez Savaşı'na yol açan Kuveyt'i işgalinde kendisini net bir şekilde gösterir. Saddam'ın bu çılgınlığına karşı birleşen Batı dünyası, Arap dünyası ve hatta SSCB bir araya gelerek, Irak'ı Kuveyt'ten çekilmeye mecbur etmiştir.

ABD'nin Saddam'la ilişkileri anlaşılmalıdır. İran'a karşı desteklediği Saddam'ı, Körfez Savaşı'nda vuran ABD, yine de devrilmesine razı olmamış gibidir. Herhalde Saddam'ın çılgınlığa açık yapısının, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarına şöyle ya da böyle hizmet edebileceği düşünülmüş olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, bizatihi Saddam'ın varlığı, 11 Eylül sonrası Ortadoğu'da herhangi bir yere saldırmak için bahane arayan Neo-con ABD yönetiminin gerekçe üretme noktasında işine yaramıştır denilebilir.

George W. Bush başkanlığındaki “yeni muhafazakâr” ABD yönetimi, göreve ilk geldiğinde saldırgan bir dünya politikası izleyeceğinin işaretlerini veriyordu. 11 Eylül olayının yaşanması, yeni yönetimin agresiflik katsayısını artırdı. İlk olarak 2002 yılında, uluslararası terörün yuvası olarak gösterilen Afganistan hedef seçildi. Ertesi yıl sıra Irak'a gelmişti. Irak yönetiminin 11 Eylül saldırıları ve “küresel terör”le doğrudan bağı kurulamadığı için, başka bir gerekçe bulunması gerekiyordu. Bu da, Irak'ın hiç sahip olmadığı nükleer silahlara sahip olduğu yalanından başkası olmayacaktı.

ABD öncülüğündeki Batılı koalisyon gücü ülkeleri, son derece hassas etno-kültürel dengelere sahip Irak'a, züccaciye dükkânına giren filler gibi girdiler. Mezhepçilik, kavmiyetçilik ve hizipçilik gibi, Ortadoğu'nun en acımasız gerçeklerini en yoğun şekilde barındıran ve bastırılmış şiddet kültürünü içselleştirmiş bir ülke olan Irak'ın, bu hesapsız kitapsız, izansız özensiz işgali ve rejimin çökertilmesi, adeta Pandora'nın kutusunun “kırılmasına” neden oldu. Zira bu kutu deyimdeki tabiriyle açılmakla kalmamış, bir daha onarılamayacak şekilde paramparça olmuştu.

Araştırmacı Taha Özhan, *Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu* adlı çalışma için kaleme aldığı önsözde, Irak'ın işgaliyle yüzleşilen korkunç gerçekliği, şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Ortadoğu'da olup da Irak'ta olmayan siyasî, toplumsal ve iktisadî bir dinamik bulunmuyor. Özellikle bölgemizdeki etnik, mezhebî, dinî, siyasî ve ekonomik dinamiklerin

tamamı Irak'ta mevcut. Irak adeta Ortadoğu'nun mikrokozmozunu gibi. Dolayısıyla Irak üzerinden bölgesel krizlerin derinleşmesi de sakinleşmesi de mümkün. 2003 yılında Amerikan işgali işte tam da bu dinamiklerin en ham ve en kontrolsüz şekilde hareketlenmesine yol açtı. İşgalle beraber Irak'ta siyasî ve toplumsal kimliklerin yıllar süren siyasal açıklıkla ve güvenlik arzusuyla arz-ı endam edişine şahitlik ettik. Kısa süre içerisinde 'siyasal'ın varlığına kast eden bir manzara ortaya çıktı. Böylece, siyasal ve toplumsal hayatı adeta mahkum eden yeni bir kaos süreci başladı".²²³

Bülent Aras ve Rabia Karakaya Polat, ortak yaptıkları çalışmada, 2003 Irak işgaliyle birlikte Türkiye, Suriye ve İran'ın güvenliklerinin birbiriyle bağımlı hale gelmesiyle, her bir aktörün güvenliğinin diğerleri için de önemli hale gelmesine dikkat çekmişlerdir. Yazarlara göre, bunun en önemli yansıması, Kürt milliyetçiliğinden ortak tehdit algılayan Türkiye, İran ve Suriye'nin başlattıkları işbirliği sürecidir. Toprakları içinde Kürt nüfus barındıran bu ülkelerin, Irak'ta ortaya çıkan Kürt otonomisine karşı konjonktürel bir dayanışma içine girmeleri ve Irak'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapmalarıyla kendini gösteren bu refleks, somut meyveler vermekten ziyade söylemsel bir nitelik arz etmiştir.²²⁴

Öte yandan, Irak işgali beklendiği ve Amerikalı strateji uzmanlarının da işgal öncesi sıklıkla dile getirdiği gibi, İran'ın bölgede nüfuz artırmasıyla sonuçlandı. Nüfusunun % 60'ı Şiî olan Irak'ta, İran'ın yıllardır desteklediği Şiî gruplar üzerindeki etkinliğinin bu tarz bir gerçeklik ortaya çıkarması elbette kaçınılmazdı.²²⁵

İran'ın devrim sonrası Suriye ile kurduğu kalıcı ittifak yoluyla Suriye'de, Lübnan siyasetine hâkim olmasını sağlayan Hizbullah aracılığı ile de Lübnan'da ciddi bir nüfuzu vardı. Bu iki ülke ile İran arasında boşluk olarak kalan Irak'ta, azınlık düşman Saddam'ın devrilmesi şüphesiz en çok İran'ın menfaatine bir gelişme olacaktı. Gerçekten de İran bu süreçte, üzerlerinde etkisinin bulunduğu Iraklı Şiî gruplara, Amerikan işgaline direniş göstermemeleri yönünde telkinde bulunuyordu. Bu stratejinin bir diğer ucunda ise, her zaman baskısını hissettiği ABD'yi Irak bataklığına mümkün

²²³ Komisyon, *Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA, Ankara 2013, s. 13.

²²⁴ Bülent Aras & Rabia Karakaya Polat, "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran", *Security Dialogue*, Cilt 39/5 (2008), s. 504.

²²⁵ "Nüfûz-i İrân der Irâk Rû be Efzâyeş-est", Âfitâb Haber Sitesi, 21 Mehr 1384, <http://aftabnews.ir/fa/news/18646/> (E.T.: 19.05.2014).

olduğu kadar çekerek, adeta kendisine Irak topraklarında bir stratejik derinlik oluşturma düşüncesi yatıyordu.²²⁶

Örnek vermek gerekirse, ünlü Amerikan *TIME* dergisi, Irak işgali öncesi yayınladığı bir inceleme yazısında, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in devrilmesinin, bu ülkeyi büyük ölçüde zayıflatacağını ve İran'ın bölgede etkisinin artmasına neden olacağını ileri sürmüştür. Saddam devrilirse Irak'ın bölüneceğine ve Türkiye'nin tepkisini çekecek bir Kürt bölgesi oluşacağına işaret eden dergi, işgalin en önemli sonucunun, % 60'ı Şiîlerden oluşan Irak'ta İran'ın etkisinin artması olacağını kaydetmiştir.²²⁷

Saddam rejiminin devrilmesi ile İran-Suriye ittifakına yol açan ortak düşmanlardan en önemlisi ortadan kalktığı için ittifakın öneminin azaldığı düşünülmüştür.²²⁸ Oysa İran-Suriye ittifakı Irak'ın işgaliyle zayıflamamış, bilakis önemi artmıştır. Zira Irak'ta da İran ile yakın ilişkilere sahip bir Şiî hükümetin tesis edilmesi ve Şiîlerin siyaseten güçlenmeleri, daha önce Suriye ve Lübnan hattıyla sağlanan İran-Suriye ittifakının da güçlenmesi anlamına geliyordu. Sonuç olarak, Irak'ın işgalini müteakiben Şiî çoğunluğun yönetimde söz sahibi olmasıyla, İran ve Suriye tarafından "Direniş Eksenî" olarak ifade edilen, Arap ülkelerinin ise "Şiî Hilali" adını verdikleri bölge denkleminde bir ülke daha eklenmiş oluyordu.²²⁹

²²⁶ Bkz. Yusuf Korkmaz, "'Şiî Hilali' ile 'İhvan Hilali' Korkusu Arasında Yalan Saltanatlar", İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, <http://www.ihhakademi.com/sii-hilali-ile-ihvan-hilali-korkusu-arasinda-yalan-saltanatlar/> (E.T.: 14.04.2014).

²²⁷ Tony Karon, "Why Saddam Remains a Tough Target", Time Dergisi, 30 Haziran 2002, <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,198186,00.html> (E.T.: 14.01.2014).

²²⁸ Bayram Sinkaya, a.g.m., s. 43.

²²⁹ "Şiî Hilali'nin mezhebî bir kimlik mi, yoksa dinî motifli bir jeopolitik strateji mi olduğuna dair kapsamlı bir çalışma için bkz. Jaafar Alloul, *The 'Shi'a Crescent' Theory – Sectarian Identity or Geopolitics of Religion?*, Yüksek Lisans Tezi, Universiteit Gent 2011.

3.4. BAAS'TA LİDERLİK MÜCADELESİ VE IRAK ÜZERİNDE İRAN-SURİYE ÇEKİŞMESİ

Daha önce detaylıca bahsedildiği üzere, Ortadoğu'nun tüm jeopolitik denklemlerini derinden etkileyen ve şekillendiren İran-Suriye ittifakının istikrarlı ve iyi ilişkilerinde, zaman zaman çıkarların kesişmesinden kaynaklanan anlaşmazlıklar da yaşanmıştır. İlk olarak 1985-88 yılları arasında Lübnan'da şahit olunan İran-Suriye çekişmesinin, bu tarihten sonraki en ciddi sınavı, 2003 Amerikan işgali sonrası Irak topraklarında verilmiştir. İki ülkenin de Irak üzerinde uzun yıllara dayanan hesapları, Amerikan işgali sonrası aniden beliren yeni Irak realitesinde iki ülkeyi de hızla yeni konjonktüre uygun konumlar belirlemeye itmiş ve bu çalkantılı dönem İran ile Suriye'nin birbirlerinin aleyhine adımlar atmasını beraberinde getirmiştir.

Irak ve Suriye'nin kıran kırana sürdürdükleri Baas liderliği mücadelesinde Irak'ın saf dışı kalması, Suriye'nin iştahını kabartmış ve Irak Baas'ı üzerinde hâkimiyet kurma yoluyla Irak'ta etkinliğini artırma hesapları yapmasına yol açmıştır. Suriye'nin bu hesabı Amerikan işgaline direnme yolunu seçmeyi gerektiriyordu. Bu kapsamda Suriye, el-Kaide dâhil direnişçi gruplara destek vermekten çekinmemiştir.²³⁰

Oysa işgali nüfuz mücadelesinde önemli bir fırsat olarak gören Şîi çoğunluk, Suriye'nin ve Irak Baas kalıntılarının tam aksine işgale sessiz kalmayı uygun görüyordu. Şîi çoğunluğun hamisi konumundaki İran da bu gerçeği çok iyi görerek, çok dengeli bir Irak politikası geliştirmeye çalışıyordu. Söylem bazında işgale karşı bir tavır sergilemekle birlikte, arazi gerçekliğinde Şîilerin temayülüne göre konum alan İran, Suriye'nin direnişi destekleme çabalarından rahatsızlık duyuyordu. Özellikle Suriye'nin el-Kaide gibi İran'ın can düşmanı bir örgütü desteklemesi, İran'ın hiç hoşuna gitmeyen bir durum olmuştur.

İranlı yetkililer bu dönemde, Suriye'yi Baas direnişine verdiği destek dolayısıyla çeşitli kereler uyarılmışlar, ancak istedikleri sonucu alamamışlardır. Baas direnişinin göreceli olarak güç kaybetmesi ve Irak'ta Selefi/cihatçı grupların saha

²³⁰ Thomas Joscelyn, "Slain Syrian Official Supported al-Qaeda in Iraq", The Long War Journal, 24 Temmuz 2012, http://www.longwarjournal.org/archives/2012/07/slain_syrian_officia.php# (E.T.: 13.03.2014).

hâkimiyetini ele geçirmesi de, Suriye'nin "direniş" destekleme pozisyonunda bir değişiklik meydana getirmemiş, Suriye bu dönemde Körfez ülkeleri ve kısmen de Türkiye tarafından desteklenen muhalif grupların, en önemli lojistik destek merkezine dönüşmüştür.

Buna mukabil İran, özellikle Caferî Hükümeti'nin kurulmasının ardından tüm gücüyle merkezî hükümeti desteklemeye başlamış, iki ülkenin karşıt kutuplarda yer alması Şam-Tahran arasında soğuk rüzgârların esmeye başlamasına neden olmuştur. İranlı yetkililer yönetim karşıtı eylemlerin birçoğunun Şam tarafından desteklendiği yönündeki kanılarını açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. Özellikle Âyetullah Muhammed Bakır el-Hekim'in Kerbela'da öldürülmesinden Suriye istihbaratını sorumlu tutmuş, ancak ikili ilişkilerin tamamen bozulmasına da izin vermemiştir. Bununla birlikte eş zamanlı olarak Beşşar Esed liderliğindeki Suriye'nin Türkiye ile hızlı bir yakınlık içine girmesi, Tahran'daki endişeleri iyice artırmış ve stratejik bir müttefikin kaybedilmeye yüz tuttuğu yönündeki yorumlar, özellikle muhafazakâr İran basınında görülmeye başlamıştır. Ancak Irak üzerinde görülen bu siyasî farklılaşma da, tıpkı 80'li yıllarda Lübnan'da olduğu gibi bölgesel ölçekte kalmış, İran-Suriye bölgesel ittifakının bozulmasına yol açmamıştır. Bunda, iki ülkenin de ittifaka verdiği büyük önemin ve tecrübeye dayalı soğukkanlılığın getirdiği siyasî olgunluğun payı büyüktür.

3.5. HARÎRÎ SUİKASTI (2005)

Lübnan kâğıt üstünde müstakıl bir devlet olmakla birlikte, kısa tarihi boyunca asla kendi başına bırakılmamıştır. Suriye, Lübnan'ın tarihsel olarak kendi toprağı olduğu iddiasındadır. Özellikle Hafız Esed dönemiyle birlikte Lübnan, “Büyük Suriye” ideolojisinin en kolay lokması ve doğal parçası olarak görülmeye başlanmıştır. Kuşkusuz bunda, Lübnan'ın olağanüstü girift ve parçalı etnik, dinî ve mezhebî yapısının rolü büyüktür.

Bu çok parçalı yapıyı iyi değerlendiren Suriye, 1975 yılında Filistin gerillaları ile Lübnan'daki Hristiyanlar arasında patlak veren gerilim sonucu başlayan iç savaşı ve 1 Haziran 1976'da dönemin Marunî Hristiyan asıllı Lübnan Devlet Başkanı Süleyman Farance'nin resmî talebini bahane ederek Lübnan'a girmiştir. İç savaşta Filistinlilere karşı Marunî Hristiyanlara destek olmaktan çekinmeyen Suriye yönetimi, 2005 yılındaki Harîrî Suikastı'na kadar Lübnan'daki askerî varlığını sürdürmüştür.

Suriye'nin Lübnan üzerindeki hâkimiyeti öyle boyutlara ulaşmıştır ki, Suriye'de İçişleri Bakanı olmadan önce, 1982-2003 yılları arasında Lübnan'da Suriye Askerî İstihbaratı'nın komutanı olarak görev yapan Gazi Kenan'ın onayı olmaksızın, ülkede cumhurbaşkanı bile seçilemiyordu. Gazi Kenan Lübnan'da, Suriye adına tam bir “King Maker” haline gelmişti. Gazi Kenan, Hafız Esed ile aynı kasabada, Lâzkiye'ye bağlı Kardaha'da dünyaya gelmişti. Tanınmış bir Nusayrî ailenin çocuğı olan Kenan, 1970'ten sonra ülkenin yönetimini tamamıyla eline geçiren Hafız Esed'in en güvendiğı adamlarından biri haline gelmişti. Esed ile akraba olduğu iddiaları ise doğrulanamamıştır. Esed'in devlet başkanı olmasından sonra ordu bünyesinde hızla yükselen Kenan, 1982 yılına kadar Humus'taki Suriye istihbaratının şefi olarak görev yapmıştı. 1982'de ise artık neredeyse Suriye'nin bir vilayeti haline gelen Lübnan'a istihbarat komutanı olarak atandı. Kenan, bu göreviyle Ortadoğı siyasetinin kilit adamlarından biri haline geldi. “Esed Hanedanlığı”nın kara kutularından biri olan Kenan, 21 yıl bu görevde kaldıktan sonra, 2004 yılında Suriye'ye İçişleri Bakanı olarak

geri döndü.²³¹ Adeta “Lübnan Genel Valisi” olarak geçen yıllardan sonra, Suriye İçişleri Bakanı olarak atanması, Suriye’nin Lübnan’ı tamamen kendi toprağı ve içişi olarak gördüğünün de mesaj içerikli bir tezahürü sayılabilir.

“Mikro Ortadoğı” olarak tabir edilebilecek hususiyetleri olan Lübnan, barındırdığı dinî/mezhebî zenginlik dolayısıyla Ortadoğı’nun aynası niteliğindedir. Ortadoğı genelinde yaşanan bütün güç çekişmeleri, siyasî hesaplaşmalar ve kültürel/kimliksel mücadeleler, minyatür halde Lübnan’da bulunmakta ve günlük olarak yaşanmaktadır. 18 farklı din/mezhep ve etnik sınıfın oluşturduğu Lübnan nüfusu, bu küçük ölçekli ülkede sürekli olarak bu çatışma havasını soluyarak yaşarlar. Çatışma soğuk ya da sıcak olarak yaşanabilir, ama hiç bitmez.

1958 yılında kendini gösteren, ancak ABD’nin Beyrut’a asker çıkarmasıyla önü alınan iç savaş, 1975’te ülkenin büyük bir yıkıma uğrayacağı, 200 bin civarında insanın hayatını kaybedeceği 15 yıllık bir faciayla geri döndü. Ülke iç savaş boyunca, İsrail, Suriye kuvvetleri ve Filistinli gerillalar tarafından işgal edildi. Ama bu işgallerin en hakikisi ve ülkeyi boyunduruk altına alanı, zaten kuruluşundan beri kendi toprağı olarak gördüğü ve “Büyük Suriye”nin parçası olarak düşündüğü Suriye tarafından gerçekleştirildi. Bu işgal, Lübnan için bir dönüm noktası olan Harîrî Suikastı’ndan sonra, uluslararası toplumun yoğun baskıları sonucu ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı 2005 yılına kadar fiilen sürdürüldü. Ama fiilen biten işgal, Suriye’nin Lübnan üzerindeki otoritesinin sona ermesi anlamına gelmiyordu. Hassas Ortadoğı dengeleri ve güç mücadeleleri üzerinden Lübnan’da kalıcı yer edinen Suriye’nin bu etkisinin, kolay kolay bitirilebileceğı ise pek mümkün görünmüyor.

Hassas mezhebî dengeler dolayısıyla, 1932 yılından beri nüfus sayımı yapılmayan ülkenin 2009 yılı itibarıyla nüfusu 4.224.000 olarak tahmin edilmiştir. Bu rakamın üstüne Suriye Krizi’nden sonra bu ülkeye sığınmak zorunda kalan bir milyondan fazla Suriyeliyi de eklersek, beş buçuk milyonu aşan bir sayıya ulaşabiliriz. Nüfusun % 95’i Arap olması açısından etnik olarak homojen olmakla birlikte, dinî ve mezhebî açıdan son derece heterojendir. Nüfusun % 4’ünü Ermeni azınlığın oluşturduğu

²³¹ Yasin Atlioğlu, “Gazi Kenan Neden İntihar Etti?”, TASAM, 13.10.2005, http://tasam.org/tr-TR/Icerik/325/gazi_kenan_neden_intihar_etti (E.T.: 29.04.2014).

ülkede, halkın yaklaşık % 60'ını Müslümanlar, % 39'unu Hristiyanlar, % 1'den biraz fazlasını da Yahudi ve Bahaî gibi azınlıklar oluşturur.²³²

Müslümanlar dinî olarak bakıldığında çoğunluk gibi görünseler de, Şîî ve Sünnî mezhepleri arasında yaklaşık olarak aynı oranda ikiye ayrılmaktadırlar. Ayrıca bu ikisinden ayrı olmak üzere, Dürzîler de bu grupta sayılmaktadır. Hristiyanlar da Marunî Katolik, Rum Katolik, Rum Ortodoks, Ermeni Ortodoks, Ermeni Katolik, Süryanî Katolik, Süryanî Ortodoks, Keldanî, Protestan, Nasturî ve Kıptî olmak üzere çok parçalı bir yapıya sahiptir.

Nüfusun bu çok parçalı ve birbirine nihaî anlamda hâkim olmasını engelleyecek şekilde, yakın oranlarda bölünmüşlüğü, ülkenin sosyo-kültürel ve siyasî olarak istikrara kavuşmasını adeta imkânsız kılmaktadır. Yine bu parçalı yapı, gerek Ortadoğu içindeki, gerek bölge dışındaki aktörlerin, ülkeyi rahatlıkla oyun alanı haline çevirmelerine de olanak tanımaktadır.

İran, Hizbullah aracılığıyla ülkede sağladığı hâkimiyeti Şîî nüfusa borçludur. Benzer şekilde Suriye rejimi, Emel örgütü aracılığıyla ve yine dolaylı olarak Hizbullah aracılığıyla ülkede nüfuz alanını genişletirken Şîî unsurlardan beslenmiştir.²³³ Buna mukabil, Şîî etkisini sınırlamak peşindeki Selefi yapılar vesilesiyle Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri nüfuz mücadelesi verebilmektedirler. Hristiyan nüfus ise, Batı'nın ve İsrail'in her zaman potansiyel müttefik olarak gördüğü bir unsur olmuştur.

1975 yılında iç savaşın patlak vermesinde, bu paramparça sosyolojik yapının, bölgesel denklemlerle çarpışmasının doğal sonucu görülmektedir. İsrail Devleti kurulduktan sonra Filistin topraklarının giderek işgal edilmesi sonucu yurtlarından edilen Filistinliler, civar ülkelere dağıldılar. Bu ülkelere biri de Lübnan'dı. Filistinlilerin Lübnan'da ciddi bir nüfus oluşturmaya başlaması, özellikle Hristiyan unsurları rahatsız ediyordu. Zira Filistinli mülteciler 1976-90 yılları arasında nüfusun % 35'ini oluşturuyordu. Silahlı FKÖ gerillaları Lübnan'da üslenmeye başlamışlardı. Yurdundan edilmiş Filistinliler, *Bilâdu's-Şâm*'ın parçası olan bu toprakları psikolojik

²³² Z. Tuba Kor, *a.g.e.*, s. 9.

²³³ "Lübnân: Dervâze-i Nüfûz-i İrân be Hâvermiyâne-i Cedîd", *Diplomasi-yi İrânî*, 10 Ordibehest 1390, <http://irdiplomacy.ir/fa/page/12294/> (E.T.: 10.02.2014).

olarak kendi toprakları gibi görmeye yatkındılar. Ama bu yatkınlık, işgal gerçeğinin şartlarıyla da birleşince hâkimiyet krizleri oluşmasına yol açıyordu. Bu da, her grubun farklı aktörlerle ittifak ilişkisi kurmaya mecbur olmasını ve millî bir Lübnanlılık bilincinden ziyade, kimliksel bir güdüyle hareket etmesini gerektiriyordu.

Lübnan İç Savaşı, ilk bakışta anlaşılması çok güç dengeler barındırmaktadır. Bütün grupların birbirine girdiği, savaş süresince müttefik ve düşmanların zaman zaman yer değiştirdiği son derece karakteristik bir yapıya sahiptir. Savaşla ilgili bilinmesi gereken en önemli şeyse, bu iç savaşın yalnızca Lübnan İç Savaşı değil, aynı zamanda bir “Ortadoğu iç savaşı” olduğudur.

Lübnan siyasî suikastlar açısından tarihî bir geleneğe sahiptir. 1977’de Dürzî lider Kemal Canbulat, 1982’de Marunî asıllı Cumhurbaşkanı Beşir el-Cümeyyil, 1987’de Başbakan Reşid Keramî, 1989’da Marunî asıllı Cumhurbaşkanı Rene Lauwad ve 2002’de Hristiyan milis şeflerinden Elie Hobeika, Harîrî Suikastı’na benzer şekilde öldürülmüşlerdi.²³⁴

Harîrî Suikastı’nı hazırlayan süreç, İran-Suriye bölgesel ittifakıyla yakından ilgilidir. Daha önce de belirtildiği gibi, Suriye her zaman Lübnan’ı bir vilayeti gibi göregelmıştır. Fakat İran’ın da Hizbullah aracılığıyla Lübnan’da ciddi bir aktör haline gelmesi, meseleyi daha da girift hale getirmiştir. Suriye’nin İran ile çok yakın müttefiklik ilişkisi de, İran’ın Lübnan’a müdahilliğini pekiştirmiştir.

Harîrî parlak bir işadamı ve başarılı bir yöneticiydi. Lübnan’ın iç savaştan sonra ayağa kalkmasında büyük emeği geçmiştir. Bu yönüyle Lübnan’da popülaritesi olan bir kişilik olmuştur. Suudi Arabistan ile çok yakın ticarî ve sosyal münasebetlere sahip olması (Kral Fahd’ın kız kardeşiyle evlenmiştir), Harîrî ile ilgili Suriye ve İran’ın soru işaretleri edinmesine yol açmıştır. Harîrî daha önce de, 1992-98 yılları arasında başbakanlık yapmıştı. Lübnan’daki popülaritesini de, büyük oranda iç savaş sonrasına denk gelen bu dönemde, ülkenin tekrar toparlanması yolunda yaptığı çalışmalara borçluydu. 1998’den sonra iki yıllık bir aranın ardından 2000 yılında tekrar başbakan oldu.

²³⁴ Ümit Çelik, “İç Çatışmalar ve Dış Müdahaleler Arasında Lübnan”, *History Studies*, Cilt 4/1 (2012), s. 127.

Lübnan'ın Hristiyan Cumhurbaşkanı Emil Lahud, 1998 yılında bu göreve gelmişti. Görev süresi normalde altı yıldır ve 2004 yılında doluyordu. Dört yıldır kendisiyle çalışmakta olan Başbakan Harîrî ile Cumhurbaşkanı Lahud'un yıldızları hiç barışmamıştı. Zamanla çekişme haline gelen bu uyumsuzluk, uluslararası ve bölgesel konjonktüre bağlı olarak giderek şiddetlenen bir hal almıştı. Lahud, Suriye rejiminin güvenini kazanmış bir isimdi. 2004'te görev süresi dolmasına rağmen, Suriye, Lübnan'da anayasal değişiklik için baskı yaparak Lahud'un görevinin üç yıl daha uzatılmasını sağladı. Bu gelişme Harîrî'nin tepkisine yol açtı ve bu yüzden Suriye ile bozuşan Harîrî, Ekim 2004'te başbakanlıktan istifa etti.²³⁵

Bu süreçte son derece sıra dışı iddialar ortaya atıldı. Bunların en ilginç, Harîrî'nin istifa etmeden yalnızca bir ay kadar önce, 26 Ağustos 2004'te Şam'a giderek Devlet Başkanı Beşşar Esed ile görüşmesine ilişkindir. İddiaya göre bu görüşmede Esed, Harîrî'ye, Lahud'un cumhurbaşkanlığı süresinin uzatılmasına karşı çıkması halinde, Lübnan'ı onun ve Velid Canbulat'ın başına yıkacağını söyleyerek açıkça tehditte bulunmuştur. Bu görüşmeden sonra Harîrî ile görüşen Dürzî lider Velid Canbulat da bunu doğrulamaktadır. Hatta bu görüşme sonrası Harîrî'nin Esed'in adamlarınca darp edildiği ve ülkesine aksayarak döndüğü dahi ileri sürülmüştür.²³⁶

Harîrî, Suriye karşısı bu net tutumuyla artık açık bir hedef haline gelmişti. İstifasından dört ay sonra, 14 Şubat 2005'te, Beyrut'taki St. George oteli yakınlarındaki bir kavşaktan konvoyuyla geçerken, bir tonluk TNT ile havaya uçurulması sonucu hayatını kaybetti. Doğal olarak bu olayın hemen ardından tüm gözler Suriye'ye çevrildi. Bu denli büyük bir saldırıyı sıradan bir örgüt gerçekleştiremezdi. Suriye'nin bu suikastta rol oynadığını düşünen Sünnî kesim başta olmak üzere bir kısım Lübnan halkı, Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesiyle sonuçlanacak olan *Sedir Devrimi*'ni başlattı.²³⁷

Bu gelişme Batı'nın ve İsrail'in de arzuladığı bir konjonktür yarattı ve on yıllardır Suriye'yi fiilî olarak işgal eden ve yöneten Suriye'nin, Lübnan'da nüfuz kaybetmesine yol açtı. Her ne kadar halkın bir kısmının, Suriye ve Suriye yanlısı

²³⁵ Ümit Çelik, a.g.m, s. 136.

²³⁶ Özlem Tür & Veysel Ayhan, "İçsel Dinamikler ve Ulusal Aktörler Bağlamında Lübnan Krizi'nin Analizi", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 1, 2008, s. 9-10.

²³⁷ Özlem Tür & Veysel Ayhan, a.g.m., s. 11.

mevcut hükümet karşıtı yoğun gösterileri ve itirazları söz konusu idiyse de, Suriye'nin Lübnan'dan askerlerini çekmesini sağlayan asıl etmen, ABD başta olmak üzere uluslar arası toplumun Suriye'ye ve Lübnan'daki Suriye yanlılarına yoğun baskı uygulamasıdır.²³⁸ Bu kapsamda ABD, tarafını Harîrî Suikastı'nın hemen ardından belli ederek, Şam Büyükelçisi Margaret Scobey'yi geri çekmiştir. Suriye yanlısı Ömer Keramî hükümeti ise, zaten on binlerce kişinin katıldığı kitlesel gösteriler sonucu istifa etmiş bulunuyordu.²³⁹

Harîrî Suikastı Lübnan için de bir dönüm noktası olmuş, ülkedeki Suriye yanlıları ile Suriye karşıtları cepheleri bariz bir şekilde ortaya çıkmış ve kamplaşmışlardır. Aslında ülkede bu kutuplaşma yeni değildi, fakat Harîrî Suikastı ve ardından yaşanan süreç bunu çok daha görünür ve elle tutulur kılmıştır. Her iki kutbun gerçekleştirdiği dev gösterilerin tarihlerinden hareketle, Suriye yanlılarına *8 Mart İttifakı*, Suriye karşıtlarına ise *14 Mart İttifakı* adı konulmuştur. 8 Mart İttifakı'nın başını çeken güç ise Hizbullah olmuştur. Bu da Suriye'nin Hizbullah'a olan minnet borcunun artmasını beraberinde getirirken, aynı zamanda İran-Suriye ittifakını perçinlemiş ve İran'ın Suriye üzerindeki hâkimiyetini, Lübnan bağlamında biraz daha genişletmesi anlamını taşımıştır.

Bu süreçte Suriye'ye sahip çıkan başlıca ülkenin İran olması, tabii ki şaşırtıcı bir gelişme olmamıştır. Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esed, Harîrî Suikastı'ndan sadece iki gün sonra Başbakanı Naci el-Itrî'yi Tahran'a yollayarak, İran-Suriye ekseninin bütünlüğü mesajını vermiştir. İran da Suriye'nin yanında olduğunu ilan ederek, her zaman olduğu gibi Suriye rejiminin en güçlü destekçisi olduğunu göstermiştir.²⁴⁰

BM'nin Harîrî Suikastı'nı soruşturan komisyonunun başındaki isim olan Alman savcı Detlev Mehlis'in adından dolayı *Mehlis Raporu* olarak bilinen soruşturma komisyonu raporu, açıkça Suriye'yi suçlamış ve Suriye yönetiminin suikastta parmağı

²³⁸ Robin Wright, "U.S. and U.N. Step Up Pressure on Damascus", Washington Post, 16 Şubat 2005, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A26044-2005Feb15.html> (E.T.: 21.02.2014).

²³⁹ "Lübnan Hükümeti İstifa Etti", VOA Amerika'nın Sesi Haber Sitesi, 28.02.2005, <http://www.amerikaninsesi.com/content/a-17-2005-02-28-voa15-87968212/833261.html> (E.T.: 21.02.2014).

²⁴⁰ "Beşşar Esed ez Tarh-ı Teror-i Harîrî bî İttilâ' Bûde-est", Habergozâri-yi Fars, 03.12.1383, <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8312030263> (E.T.: 23.02.2014).

olduğunu ifade etmiştir.²⁴¹ Bu arada dikkat çeken bir gelişme olarak, tam da Mehlis Raporu’nun yayınlanmasının beklendiği günlerde, yıllarca Suriye’nin Lübnan’daki “işgal valisi” gibi görev yapmış olan, dönemin Suriye İçişleri Bakanı Gazi Kenan’ın intihar haberinin gelmesi, Suriye rejiminin cinayetin ipuçlarını ortadan kaldırma telaşında olduğu yorumlarına yol açmıştır.²⁴²

²⁴¹ “Report of the International Independent Investigation Commission Established Pursuant to Security Council”, UN (Birleşmiş Milletler), 2005, <http://www.un.org/news/dh/docs/mehlisreport/> (E.T.: 23.03.2014).

²⁴² Yasin Athloğlu, “Gazi Kenan Neden İntihar Etti?”, TASAM, 13.10.2005, http://tasam.org/tr-TR/Icerik/325/gazi_kenan_neden_intihar_etti (E.T.: 23.03.2014).

3.6. LÜBNAN-İSRAİL SAVAŞI (2006)

2006 yılı Temmuz’unda, İsrail’in, iki askerinin kaçırılması ve sekizinin öldürülmesi gerekçesiyle Lübnan’a yönelik başlattığı savaş, Hizbullah tarafından İsrail de dâhil kimsenin beklemediği bir mukavemetle karşılanmıştır. Lübnan, 34 gün süren bu savaşta binin üzerinde vatandaşını kaybetmiş ve altyapısı büyük ölçüde çökertilmiş olsa da, Hizbullah öncülüğünde hatırı sayılır bir direniş gösterebilmiştir. Öyle ki, bu savaşta Hizbullah adeta Lübnan Ordusu gibi işlev görmüştür.²⁴³

Bu savaştan sonra Lübnan halkının gözünde bir kahramana dönüşen Hizbullah ve lideri Hasan Nasrallah, tüm İslâm dünyasının da sevgi ve saygısını kazanmıştır. Aynı zamanda bu savaş, Hizbullah’ın Lübnan’ın başat aktörü olduğunu tescil etmiştir. Elbette Hizbullah’ın Lübnan’da bu denli güçlü hale gelmesi ve tüm İslâm dünyasında yaygın bir popülarite kazanması, en çok İran’ı ve sadık müttefiki Suriye’yi mutlu etmiştir. Zira bu parlıtlı başarı öyküsü, “Direniş Eksenı”nin en somut meyvesi olarak takdim edilme potansiyeline sahipti. Bu anlamda bu savaş, İran ve Suriye’nin Ortadoğu tezlerine ciddi anlamda dayanak teşkil etme imkânı yaratmıştır. Aynı yılın Ocak ayında Filistin’de gerçekleştirilen parlamento seçimlerine ilk kez katılan Hamas’ın sandıktan zaferle çıkması da, 2006 yılının “Direniş Eksenı” açısından bereketli bir yıl olacağının müjdesi gibiydi.²⁴⁴ Buna bir de Irak’ta İran’ın etkili olduğu, Şiîlerin kontrolünde bir hükümetin kurulması eklenince, 2004 yılından bu yana Ortadoğu’da hararetle tartışılmaya başlanan “Şiî Hilali” iddiaları tavan yapmıştır.

Hizbullah’ın iki İsrail askerini kaçırması, sekiz İsrail askerini öldürmesi ve İsrail topraklarına Katyuşya füzeleri ateşlemesi, İsrail tarafından savaş ilanı olarak yorumlanmıştır. Cevap vermekte gecikmeyen İsrail, Lübnan’a yönelik hava ve kara harekâtı başlatmış, ayrıca limanları da denizden abluka altına almıştır. Hizbullah ise, Güney Lübnan’dan İsrail’in kuzeyine yönelik füze saldırılarına ağırlık vermiştir.

²⁴³ “Âşinâyî Bâ Pîrûzî-yi Hizbullah der Ceng-i 33 Rûze Bâ İsrail”, Hemşehri Online, 25 Mordad 1387, <http://www.hamshahrionline.ir/details/60646> (E.T.: 13.03.2014).

²⁴⁴ Bayram Sinkaya, a.g.m., s. 42.

Bir ayı aşkın süren çatışmaların ardından, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı 1701 sayılı karar gereğince 14 Ağustos'ta ateşkes devreye girmiştir. 2000 yılında çekildiği Güney Lübnan topraklarını savaş sırasında tekrar işgal eden İsrail, Lübnan ordusu ve *UNIFIL* misyonu barış gücü askerlerinin bölgeye konuşlandırılmasıyla, birliklerini geri çekmiştir.

Binin üzerinde sivil Lübnanlının hayatını kaybettiği savaş, Lübnan'ı kısmen İç Savaş'ta yaşadığı yıkım günlerine geri döndürmüştür. İsrail'in sivil yerleşim yerlerine gelişigüzel hava saldırıları düzenlemesi ve ülkenin altyapısını çökertme hedefli bombalamaları, uluslararası kamuoyundan büyük tepki toplamıştır.

Lübnan Ordusu'nun İsrail'in çekildiği yerlere yığınak yaparken, yapmakta oldukları yığınağın, Hizbullah güçlerinin silahsızlandırılması anlamına gelmeyeceğini açıklaması önemlidir. Savaş sırasındaki rolüyle Lübnan'da büyük bir saygınlık kazanan ve ülkenin resmî ordusu gibi işlev gören Hizbullah'ın, bizzat Lübnan Ordusu tarafından savaştan sonra silahsızlandırılmayacağını açıklanması, Hizbullah'ın meşruiyetini artırıcı bir etki yaratmıştır. Bush başkanlığındaki ABD yönetimi ise, başından beri sıklıkla İsrail'in kendini savunma hakkı olduğundan bahsetmiş ve krizin patlak vermesindeki sorumluluğu, Hizbullah'ı destekleyen İran ve Suriye'ye yüklemiştir.²⁴⁵

Suriye, savaşın başından itibaren İsrail'i suçlayarak Hizbullah'a tam destek vermiştir. Bu savaşta Hizbullah'ı maceracı davranmakla itham eden Arap liderlerini ise çok sert şekilde eleştirerek, Hizbullah'ın direnişini desteklemeyenlerin Arap olamayacağını ifade etmiştir.²⁴⁶ Aynı şekilde İran da, savaşın tüm sorumluluğunun İsrail'e ait olduğunu belirterek, İsrail'e destek olan ABD'yi de sert bir dille eleştirmiştir. Hamaney, savaşın ardından yaptığı bir konuşmada, ABD ve İsrail'in Lübnan halkının cesaret ve sabrından habersiz olduğu için büyük bir yenilgi tatmak zorunda kaldığını ifade etmiştir.²⁴⁷

²⁴⁵ "U.S. Blames Syria, Iran for Kidnappings", The Washington Post, 12 Temmuz 2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/07/12/AR2006071201005.html> (E.T.: 07.02.2014).

²⁴⁶ "Üçüncü Yılında 2006 Temmuz Savaşı", İsrâ Haber, 12.07.2009, <http://www.israhaber.com/ucuncu-yilinda-2006-temmuz-savasi-5530-haberi.html> (E.T.: 07.02.2014).

²⁴⁷ Muhsin Yezdî Kal'e, *Teemmüli ber Mukâvemet-i 33 Rûze-i Lübnan*, Neşr-i Şâhid, Tahran 1385, s. 15.

Hizbullah büyük kayıplar verse de, başarılı gerilla taktikleriyle İsrail ordusuna önemli zayıf verilmeyi başarmıştır. Arap-İsrail Savaşları'ndan bu yana ilk kez bu kadar çok sayıda İsrail askeri ölmüştür.²⁴⁸ İsrail'in ateşkesi kabul etmesi ise, Hizbullah tarafından zafer ilanı olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak 2006 Lübnan-İsrail Savaşı, İran-Suriye-Hizbullah üçgenindeki bölgesel ittifakın ya da kendi tabirleriyle “Direniş Ekseni”nin büyük bir zaferi olarak gösterilmiş, belki de İran ve Suriye'nin savunmakta olduğu bölge tezinin en çok rağbet gördüğü zaman dilimi olmuştur. Hizbullah'ın tüm İslâm dünyasında büyük sempati kazanması, İran ve Suriye'nin de bölgedeki marjinal konumunu biraz olsun gidermesini sağlamıştır.²⁴⁹

²⁴⁸ İsrail'in 2006 Lübnan-İsrail Savaşı'ndaki sivil ve asker kayıpları için bkz. İsrail Dışişleri Bakanlığı, “Israel-Hizbullah Conflict: Victims of Rocket Attacks and IDF Casualties”, <http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/terrorism/hizbullah/pages/israel-hizbullah%20conflict-%20victims%20of%20rocket%20attacks%20and%20idf%20casualties%20july-aug%202006.aspx> (E.T.: 07.02.2014).

²⁴⁹ 2006 Lübnan-İsrail Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. Andrew Chadwick, “The 2006 Lebanon War: A Short History”, Small Wars Journal, 11 Eylül 2012, <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/the-2006-lebanon-war-a-short-history> (E.T.: 07.02.2014).

3.7. TÜRKİYE-İSRAİL STRATEJİK İŞBİRLİĞİNE KARŞI SURIYE’NİN ÇABALARI

Türkiye, 14 Mayıs 1948’te kurulan İsrail Devleti’ni ilk tanıyan devletler arasında (28 Mart 1949) yer almıştır. Ayrıca Türkiye’nin İsrail nezdindeki ilk diplomatik temsilciliği, ilk misyon şefi Seyfullah Esin’in 7 Ocak 1950’de güven mektubunu İsrail Cumhurbaşkanı Hayim Weisman’a sunmasıyla resmen elçilik olarak açılmıştır.²⁵⁰

Soğuk Savaş’ta Batı Bloğu’nda konumlanmış olan Türkiye, bölgedeki bir diğer Batı müttefiki ülke olan İsrail ile yakınlaşmayı bir mecburiyet olarak görmüştür. Fakat Türkiye, İsrail ile ilişkilerinin Arap ülkelerini küstürmeye yol açmamasına dikkat ederek, dengeli bir politika yürütme endişesiyle hareket etmeye çalışmıştır. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Sovyetlerin dağılmasıyla oluşan yeni uluslararası denklemde, Türkiye’nin uzun yıllar kendisine hem NATO’nun hem de ABD’nin önemli miktarda yardım yapmasını sağlayan “cephe ülkesi” rolünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya gelmesi, Türkiye’nin Ortadoğu’daki Batı çıkarları bağlamında kendisine yeni bir rol biçmesi sonucunu getirmiştir. Arapların da İsrail ile barışmaya başlamış olmasının getirdiği güvenle hareket eden Türkiye, bir yandan da İsrail ile stratejik işbirliğini artırarak Rum ve Ermeni lobilerine karşı Yahudi lobisinin desteğini almayı hesaplamıştır.²⁵¹

90’lı yıllara kadar inişli çıkışlı bir seyir izleyen ve diplomatik temsilciliklerin zaman zaman seviyesinin düşürülüp tekrar yükseltilmesiyle geçen Soğuk Savaş yıllarından sonra, yukarıda belirtilen stratejik nedenlerle özellikle askerî alanda oldukça iyileşen Türkiye-İsrail ilişkileri, Suriye’yi rahatsız etmiştir. Kuzey ve güneyinde yer alan iki düşmanın kendi aleyhine stratejik iş birliğine gitmesi, Suriye’yi yeni arayışlara itmiştir. Bu kapsamda Arap Birliği ve İslâm Konferansı Örgütü’nü (yeni adıyla İslam İşbirliği Teşkilâtı) harekete geçiren Suriye, Türkiye-İsrail iş birliğinin orta

²⁵⁰ T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Türkiye-İsrail Siyasî İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (E.T.: 23.04.2013).

²⁵¹ A. Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 202.

ve uzun vadede Arap çıkarları aleyhine olduğu fikrini işleyerek, Arap ve İslâm ülkeleri nezdinde Türkiye aleyhine kamuoyu oluşturmaya başarmıştır.²⁵²

Bununla da yetinmeyen Şam yönetimi, Türkiye-İsrail stratejik iş birliğini dengelemeye yönelik olarak, bu ittifakın orta vadede rahatsız edeceğini bildiği Kıbrıs Rumlarını hesaba katarak Yunanistan’la yakınlaşma politikasına yönelmiştir. Olası bir gerginlik hâlinde Suriye limanı Lâzkiye’nin Yunan savaş gemileri tarafından kullanılmasına imkân veren anlaşma ile bu ittifakı taçlandıran Suriye, Ankara’ya güçlü bir mesaj vermeyi başarmıştır.²⁵³

Daha sonra Rusya, İran ve Ermenistan’la benzeri işbirliği çabaları geliştiren Suriye, 2000’li yıllara kadar kendisine karşı oluşturulduğunu düşündüğü bu kısıpacı kırmaya yönelik politikalarını sürdürmüştür. Özellikle AK Parti iktidarından sonra Türkiye-İsrail ilişkilerinin kötüleşmeye başlamasıyla orantılı olarak, Türkiye-Suriye ilişkilerinde bu faktörün etkisinin giderek ortadan kalktığı bir evreye girilmiştir.

Suriye’nin, Türkiye-İsrail stratejik işbirliği aleyhine çabalarının, İran-Suriye bölgesel ittifakından ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Haddizatında Suriye’nin bölgesel denklemde, söylem bazında da olsa İsrail’e karşı giriştiği mücadelede, en çok İran ile olan müttefiklik ilişkisinden destek aldığı bilinmektedir.

Arap milliyetçiliğinin merkezi olmak isteyen, “Büyük Suriye” idealiyle pan-Arabist fikirleri harmanlayan Suriye Baas rejimi, bölgede bunu başarabilmesinin yegâne yolu olarak Filistin Direnişi’ne destek vermek gerektiğinin farkındadır. İsrail ile karşı karşıya gelmesine sebep olan bu siyaset, aynı zamanda ve belki de daha çok, içeride kurduğu otoriter baskı rejiminin en büyük meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır. Kendi içindeki Müslüman Kardeşler Örgütü’nü baskı altına alan ve yasaklayan Suriye rejiminin, uzun yıllar Filistin Müslüman Kardeşler’i Hamas’ı himaye etmesi, başka türlü açıklanamaz. Öte yandan kimi uzmanlar, Suriye’nin öne çıkarmaya çalıştığı pan-

²⁵² A. Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 203.

²⁵³ A. Emin Dağ, *a.g.e.*, s. 203.

Arabist söyleminin, Suriye'nin kendi çıkarlarını ve “Büyük Suriye” idealini maskelemek için kullandığı bir argüman haline getirdiğini savunmaktadırlar.²⁵⁴

²⁵⁴ Raymond Hinnebusch, *Syria – Revolution from Above*, Routledge, Oxon 2001, s. 150.

3.8. İRAN - SURİYE ASKERÎ PAKTI (2006)

“Esed Hanedanlığı”nın kurucusu Hafız Esed 2000 yılında ölünce, yerine oğlu Beşşar Esed geçmişti. Baba Esed döneminde zaten iyi olan İran ile ilişkiler, oğul Esed döneminde iyice derinleşti. Beşşar Esed döneminde İran ile Suriye’yi daha yoğun bir işbirliği halinde çalışmaya sevk eden önemli olaylar cereyan etti. 2003 Irak’ın işgali, 2005 Lübnan Sedir Devrimi ve Suriye’nin Lübnan’daki nüfuzunun yaralanması ve 2006 Lübnan-İsrail Savaşı, tam da İran-Suriye bölgesel ittifakının ilgilenmek durumunda olduğu konulardı. Aynı zamanda bu gelişmeler, Suriye’nin diğer Arap ülkeleriyle muhtemel bir yakınlaşmasının önünü tıkayan ve İran-Suriye denklemine hapsolmasını sağlayan hususlar olmuştur.

16 Haziran 2006’da İran ve Suriye Savunma Bakanları, “ortak tehdit” olarak algıladıkları İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri’ne karşı bir askerî işbirliği anlaşması imzaladılar. Aynı zamanda “Ortak Yüksek Savunma Komisyonu” kurulması da kararlaştırılmıştır. Ortak basın açıklamasında bulunan İran Savunma Bakanı Mustafa Muhammed Neccar ve Suriyeli mevkidaşı Hasan Türkmanî, görüşmelerin iki ülkenin savunma kapasitesinin artırılması ve karşılıklı desteğin güçlendirilmesi çerçevesinde olduğunu belirttiler.²⁵⁵

Türkmanî basın açıklamasında, “İşbirliğimiz stratejik bir pakta ve ortak tehditlere karşı birliğe dayanmaktadır. İsrail tehdidine karşı ortak bir cephe kurabiliriz. İranlılarla İsrail’e karşı işbirliğimiz gizli bir şey değildir ve dostlarımızla sürekli bu konuda istişarede bulunuyoruz” demiştir. Aynı şekilde Türkmanî, ABD’nin İran’a ve Suriye’ye yönelik tehditlerine de birlikte göğüs gereceklerini ifade etmiştir.

²⁵⁵ “Gostereş-i Hemkârihâ-yi Nizâmi-yi Îrân ve Suriye”, BBC Farsça Servisi, 19 İsfend 1385, http://www.bbc.co.uk/persian/iran/story/2007/03/070310_an-iran-syria.shtml (E.T.: 03.02.2014).

İran Savunma Bakanı Neccar ise, İran'ın, Suriye'nin güvenliğini kendi güvenliği olarak gördüğünü ve kendi savunma imkânlarının Suriye'nin sayılabileceğini vurgulayarak, İran'ın Suriye'ye ne denli sahip çıktığını göstermiştir.²⁵⁶

Benzer çabalar 2005 yılı boyunca da olmuş, İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Muhammed Rıza Arif ve Suriye Başbakanı Naci el-İtrî Tahran'da bir araya gelerek, iki ülkenin ortak savunma kapasitesini müzakere etmiştir.²⁵⁷

2006 İran-Suriye Askerî Paktı'ndan sonra, şu gelişmeler dikkat çekmiştir:

1. Temmuz 2007: İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejâd, Suriye'ye 1 milyar dolarlık askerî yardım sözü vermiştir.²⁵⁸
2. Ocak 2008: Kıbrıs makamları Suriye'ye silah taşıyan bir İran gemisini alıkoymuştur.²⁵⁹
3. Ekim 2009: ABD askerleri bir Alman kargo gemisiyle İran'dan Suriye'ye gitmekte olan ve 7,62 çapında silahlar taşıyan bir sevkiyatı haber almıştır. Sevkiyat ABD'nin zorlamasıyla Malta istikametine yönlendirilmiştir.²⁶⁰
4. Haziran 2010: İsrail ve ABD yetkilileri, İran'ın Suriye'ye sofistike radar sistemi sağladığını duyurmuşlardır. Yetkililere göre bu sistemin amacı, İsrail'den İran'ın nükleer tesislerine yönelik olası bir saldırının önüne geçmektir.²⁶¹
5. Aralık 2010: BM Güvenlik Konseyi Yaptırımlar Komitesi, İran'ın Suriye'ye bir konteynır T4 patlayıcı sağlaması dolayısıyla, 1747 sayılı UNSCR kararını ihlal ettiğini duyurmuştur. İtalya gümrüğünün konteynıra el koyduğu da eklenmiştir.²⁶²

²⁵⁶ "Iran and Syria Sign Pact Against 'Common Threats'", The Daily Star, 16 Haziran 2006, <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2006/Jun-16/72583-iran-and-syria-sign-pact-against-common-threats.ashx#axzz2tsRyr16V> (E.T.: 03.02.2014).

²⁵⁷ "Iran and Syria Confront US with Defence Pact", The Guardian, 17 Şubat 2005, <http://www.theguardian.com/world/2005/feb/17/usa.syria> (E.T.: 03.02.2014).

²⁵⁸ "Syria: Background and U.S. Relations", Congressional Research Service, 1 Mayıs 2008, <http://fpc.state.gov/documents/organization/105180.pdf> (E.T.: 03.02.2014).

²⁵⁹ "Syria-bound Iran Arms Violated Sanctions: UN Panel", AFP, 11 Mart 2009, <http://www.thenews.com.pk/TodaysPrintDetail.aspx?ID=166813&Cat=1&dt=3/12/2009>, (E.T.: 03.02.2014).

²⁶⁰ "Iran Used German Ship to Send Arms to Syria", Haaretz İsrail Haber Sitesi, 13 Ekim 2009, <http://www.haaretz.com/hasen/spages/1120516.html> (E.T.: 03.02.2014).

²⁶¹ "Iran Arms Syria with Radar", Wall Street Journal, 30 Haziran 2010, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703426004575338923106485984.html> (E.T.: 03.02.2014).

²⁶² Joe Vaccarello, "Security Council Told of Two Reported Arms Embargo Violations by Iran", CNN, 10 Aralık 2010, <http://www.cnn.com/2010/WORLD/meast/12/10/iran.weapons/> (E.T.: 03.02.2014).

6. Mart 2011: İsrail Donanması, Akdeniz’de Suriye’den yola çıktığı öne sürülen silah yüklü bir gemiye el koymuştur. İçeriğin, kıyıda denize fırlatılan Çin yapımı C-704 füzeleri olduğu duyurulmuştur. İran’dan getirildiği düşünülen füzelerin Suriye’den Filistinli direnişçi gruplara gönderilmekte olduğu iddia edilmiştir.²⁶³
7. Mart 2011: Türkiye Hükümeti Suriye’ye gitmekte olan bir İran kargo uçağını durdurmuştur. Hafif silahlar, otomatik tüfekler, roket fırlatıcıları ve havan yüklü uçağın kargosu, BM ambargosunu ihlal ettiği gerekçesiyle alıkonulmuştur.²⁶⁴

Suriye’de iç savaş çıktıktan sonra güçlü bir şekilde rejimin yanında konumlanan İran, iddialara göre Esed rejiminin ayakta kalabilmesi için 30 milyar dolara yakın destekte bulunmuştur. İran’ın Suriye’ye askerî yardımlarıyla ilgili zaman zaman basına yansıyan haberler de olmuştur. Henüz iç savaşın başında, hatta kitlesel gösterilerin hemen ardından, İran’ın muhaliflerle mücadelede kullanılmak üzere istihbarî nitelikte teknik araçlar göndermeye başladığı belirtilmiştir. Aynı şekilde İran’ın Suriye sahilinde kurulacak milyonlarca dolarlık yeni bir askerî üs için fon sağlayacağı açıklanmıştır.²⁶⁵

İran Devrim Muhafızları kültür ve propagandadan sorumlu Bakan Yardımcısı Muhammed Ali Assoudi, ABD’nin Suriye’ye saldırması durumunda, İran’ın Suriye’nin müttefikleriyle birlikte harekete geçeceğini açıklamış, bunun ABD için büyük bir fiyaskoyla sonuçlanacağı tehdidinde bulunmuştur.²⁶⁶ Suriye’de iç savaş başladıktan sonra İran’ın Suriye rejimine yönelik askerî yardımlarının milyarlarca dolar değerinde olduğu iddia edilmektedir. Aynı şekilde İran’ın Suriye’ye muhaliflere karşı savaşmak üzere binlerce asker sevk ettiği de iddialar arasındadır.²⁶⁷

²⁶³ Richard Boudreaux, “Israel Seizes Ship Carrying Arms”, Wall Street Journal, 15 Mart 2011, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704662604576202304167554880.html?KEYWORDS=Israel+Seize+Ship+Carrying+Arms> (E.T.: 03.02.2014).

²⁶⁴ “Turkey Seizes Cargo of Iranian Plane”, Fox News, 23 Mart 2011, <http://www.foxnews.com/world/2011/03/23/turkey-seizes-cargo-iranian-plane/> (E.T.: 03.02.2014).

²⁶⁵ “Iran Agrees to Fund Syrian Military Base”, The Telegraph, 12 Ağustos 2011, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/8699077/Iran-agrees-to-fund-Syrian-military-base.html> (E.T.: 03.02.2014).

²⁶⁶ “Iran Would Take Action if US Attacked Syria: Official”, <http://www.reuters.com/article/2012/09/01/us-syria-crisis-iran-idUSBRE88007120120901> (E.T.: 03.02.2014).

²⁶⁷ “İran’dan Suriye’ye Dört Bin Asker Kararı”, Habertürk Haber Sitesi, 17 Haziran 2013, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/852834-irandan-suriyeye-4-bin-asker-karari> (E.T.: 03.02.2014).

Son olarak yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhânî, yemin törenine katılmak üzere ülkesine gelen Suriye Başbakanı Vâil el-Halkî'ye, İran-Suriye ittifakının güçlü kalmaya devam edeceği mesajını vermiştir. Bu mesajın, Ruhânî'nin seçilmesiyle, Suriye politikasında değişiklik olabileceği yolunda yorumlarda bulunulması üzerine özellikle verildiği düşünülmektedir. Hiçbir ülkenin, iki ülkenin sağlam, stratejik ve tarihî ilişkilere dayalı dostluğunu bozamayacağını vurgulandığı açıklamada ayrıca, Suriye-İran ilişkilerinin ortak kader anlayışı üzerine kurulduğu belirtilmiştir.²⁶⁸

²⁶⁸ "Syria Alliance Will 'Stay Strong'", Gulfnews, 4 Ağustos 2013, <http://gulfnews.com/news/region/iran/syria-alliance-will-stay-strong-1.1216608> (E.T.: 03.02.2014).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN - SURİYE İTTİFAKININ ARAP BAHARI SÜRECİNE YANSIMASI

4.1. ARAP BAHARI VE İRAN

2010 yılının Kasım ayında, Tunus'un Sidibusaïd şehrinde genç bir işportacı olan, üniversite mezunu ve işsiz Muhammed Buazizi, bir bayan polis memurundan tokat yemesi üzerine cinnet geçirerek kendini ateşe vermiş ve feci şekilde hayatını kaybetmiştir. Bu olayın üzerine, ekonomik sıkıntılarla boğuşan halkın diktatör yönetime isyan etmesi ve kısa sürede olayların tüm ülkeye yayılması, Devlet Başkanı Zeynel Abidin bin Ali'nin apar topar ülkeden kaçmasıyla sonuçlanmış ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın geri dönülmez bir yola girmesini sağlamıştır. Çok geçmeden Mısır'da da benzer gösteriler düzenlenmeye başlamış, Tahrir Meydanı'nda tam bir kararlılıkla gerçekleştirilen kitlesel eylemler, Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in 18 gün gibi kısa bir sürede istifa etmesini sağlamıştır.

Daha sonra Libya'ya sıçrayan devrim ateşi, bu ülkede farklı bir seyir izlemiş, devrim ancak uzun süren bir iç savaşı takiben gerçekleşen NATO müdahalesi ile gerçekleşebilmiştir. Ardından Bahreyn'de baş gösteren hareketler, Suudi Arabistan'ın da desteklediği rejimin sert müdahalesi ile karşılaşmış ve ağır bir şekilde ezilmiştir. Yemen'de de devlet başkanının istifasını getirmeyi başaran devrim hareketi, ülkeyi iki yıllık bir geçiş sürecine sokmayı sağlamış ve hemen ardından adil seçimlerin yapılabilmesi garantisini elde etmiştir. En uzun ve kanlı devrim hareketi ise Suriye'de yaşanmaya devam etmektedir. 2014 yılı sonuna doğru verilen rakamlarda 250 bin ölünün söz konusu olduğu ülkede, üç milyondan fazla insan çevre ülkelere mülteci

olarak göç etmek zorunda kalmış, yine yüz binlerce insan ülke içinde yer değiştirmek durumunda kalmıştır.

Kıvılcımın ilk çıktığı yer olan Tunus'ta olaylar başladığında, bunun yerel nitelikli gösterilerle geçirileceği ve meselenin külleneceği düşünülmüş olmalı ki, yaklaşık bir ay boyunca *el-Cezîre* kanalından canlı canlı izlediğimiz olaylar Türk medyasında hiçbir makes bulmadı. Ta ki devrik Devlet Başkanı Bin Ali ülkesinden apar topar kaçana kadar. Tüm dünyanın gündemine bomba gibi düşen bu firar, artık Ortadoğu'da hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını güçlü bir habercisiydi.

Arap Baharı, Arap Uyanışı, Arap Devrimleri gibi adlarla anılan bu süreç, tarihî açıdan sıradan bir olay değildir. Birçok uluslararası ilişkiler analisti tarafından tarihin normalleşmesi ve doğal seyrine doğru evrilmesi olarak görülen bu isyan dalgası, I. Dünya Savaşı'yla şekillenen Ortadoğu'nun, Soğuk Savaş'la dondurulan iç dinamiklerinin harekete geçmesidir. Soğuk Savaş, tüm dünyayı etkisine alan ve iki kutuplu, keskin kalıplarla belirlenmiş uluslararası sistemde yerel dinamikleri ve halkların iradesini demir yumruklarla ezen bir ortam yaratmıştı. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması bu ortamı psikolojik olarak sona erdirmiş, iki yıl sonra da Sovyetler Birliği'nin tarihe karışmasıyla fiilen ortadan kalkmıştı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, baskı altına alınmış Doğu Avrupa halkları bir bir özgürleşme yoluna girdiler. Dünyanın o tarafında bu işler çok hızlı yürüdü ve komünist rejimlerin gölgesindeki bu ülkeler 2000'li yıllara bireysel hak ve özgürlüklerin garanti altına alındığı, hukukun üstünlüğünün sağlandığı ve demokrasinin benimsendiği rejimlerle girdiler.

Doğu Avrupa'da bunlar olurken, Ortadoğu'da sanki Soğuk Savaş sona ermemiş gibiydi. Ortadoğu rejimlerinin acımasız yöntemleri ve akıl almaz baskıları insanları sindirmiş görünüyordu. Demokrasi, insan hakları, bireysel hak ve özgürlükler bölge insanı için lüks olarak görülüyordu. Filistin davası ve İsrail faktörü de, Arap diktatörlerce iç kamuoyunu manipüle etmek amacıyla ustaca kullanılıyordu. Örneğin Suriye rejimi, kendi muhalifleri olan Suriye *İhvan-ı Müslimîn* (Müslüman Kardeşler) teşkilâtına nefes aldırılmazken, aynı ekolden gelen Filistinli Hamas direniş örgütüne ev

sahipliği yapabiliyordu. Millî birlik ve bütünlüğü sağlamak için, “yakın İsrail tehdidi”, birçok Arap diktatörlük rejiminin can simidi haline gelmişti.

Ortadoğu’da hâkim Soğuk Savaş düzeni, 20 yıllık bir gecikmeyle halklar tarafından yıkılmak isteniyordu. Bunu ilk başaran, küçük Kuzey Afrika ülkesi Tunus oldu. Ardından Arap dünyasının kalbi Mısır, 18 gün gibi kısa bir sürede devrimi gerçekleştirmeye muktedir oldu. Fakat Mısır’da daha sonra çok acı bir demokrasi süreci yaşanacaktı. İhvan’ın başarısız geçiş dönemi siyaseti ve ardından gelen askerî darbe, ülkeyi kısa zamanda eski günlerine geri döndürdü.

Arap Baharı ve İran açısından konuya yaklaşıldığında, ilk olarak görülmesi gereken husus, İran’ın Arap Baharı’na takaddüm etmesidir. 2009 yılındaki tartışmalı cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecinde yaşanan protesto gösterileri, onlarca kişinin öldüğü küçük çaplı bir iç karışıklığa yol açmıştı. 1979 Devrimi sonrası rejim, en ciddi sınavı bu süreçte vermişti. “Yeşil Hareket” olarak ünlenen ve kitleselleşen isyan dalgasının yarattığı gerilim, ancak 2013 yılında reformistlerin adayı Hasan Ruhânî’nin cumhurbaşkanı olmasıyla yatışmaya başladı.

Bu olaylardan sadece bir yıl sonra Kuzey Afrika’da isyan dalgası başladığında ise, İran’ın tutumu kendi halkı açısından hayli ironik oldu. İran, Tunus ve Mısır’daki halk hareketlenmesini takdir ve memnuniyetle karşılıyor, bu devrim hareketlerini 1979 İran Devrimi’yle aynı paralelde değerlendiriyordu.²⁶⁹ “Arap Baharı” yerine “İslâmî Uyanış” terimini kullanan İran, Tunus ve Mısır’daki halk devrimlerini, Batı yanlısı ve laik yönetimlerin devrilmesi açısından “İslâmî” bir eylem olarak görmüştür. Libya’da NATO müdahalesini emperyalistlerin emellerini gerçekleştirme vesilesi olarak görmekle birlikte, Kaddafi’nin devrilmesine dair olumsuz görüş bildirmemiştir.

Devrim dalgasının Suriye’ye sıçraması ise, bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacağı üzere, İran’ın daha önceki İslâmî uyanış söylemiyle çelişki arz eder şekilde, Suriye devrim hareketinin bir Batı komplosundan ibaret olduğu ve rejim muhaliflerinin emperyalist ve Siyonistlerin ajanı olduğu söylemine dönmüştür. Daha

²⁶⁹ Kayhan Barzegar, “Iran’s Interests and Values and the ‘Arab Spring’”, Belfer Center, 20 Nisan 2011, http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/20954/irans_interests_and_values_and_the_arab_spring.html (E.T.:14.05.2014).

önceki devrimlerde laik rejimlerin yıkılması yönünde son derece olumlu ve memnuniyet bildiren görüşlerde bulunan İran, Ortadoğu'nun en laik rejimine sahip Suriye'de bu ilkesini unutmuş gibidir. İran'ın Suriye'deki tutumunun sebepleri, sonraki bölümlerde detaylı olarak ele alınacaktır.²⁷⁰

İran Rehberi Ali Hamaney, Humeynî'nin vefat yıldönümü dolayısıyla yaptığı konuşmada, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşanmakta olan halk hareketlerinin İran Devrimi ve Humeynî'nin öğretilerinden esin aldığını kaydetmiştir. Suriye'deki olayların ise ABD ve İsrail'in beslediği paralı militanların işi olduğunu ima ederek, “Her nerede Amerika ve Siyonistler bir ülkeyi işgal etmek ve bir rejimi devirmek üzere sahneye çıkarsa biz karşı tarafta yer alırız” demiştir.²⁷¹

Mısır'da yapılan demokratik ve özgür seçimlerle cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Mursi, Tahran'da üst düzey bir protokolle karşılanmıştır. Bununla birlikte, bu gezi esnasında, Mursi'nin yaptığı bir konuşmanın İran Devlet Televizyonu tarafından kasten çarpıtılması, İran'ın Arap Baharı politikasının çelişkili yönlerini tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

26-31 Ağustos 2012 tarihleri arasında Tahran'da düzenlenen Bağlantısızlar Hareketi zirvesine katılan Mursi yaptığı konuşmada, “Zalim Suriye rejiminin karşısında, Suriye halkının yanındayız” demiş, bu sözler üzerine Suriye heyeti toplantıyı terk etmişti. İran televizyonu, Mısır liderinin “Suriye ve Filistin halkı, özgürlüğe ve adalete ulaşmak için mücadele ediyor” ifadesini “Filistin ve Bahreyn halkı” olarak çevirirken, Mursi'nin “Her türlü zulüm ve baskıya maruz kalan Suriye halkını destekliyoruz” cümlesi, “Her türlü komploya karşı Suriye yönetimini destekliyoruz” şeklinde çevrilmiştir.²⁷²

Suriye'de rejimin bekası yönünde siyaset geliştiren İran, Bahreyn'de Şii çoğunluğun ayaklanmasını memnuniyetle karşılamış, öteden beri kendi parçası gibi

²⁷⁰ İran'ın Arap Baharı sürecindeki Suriye politikası hakkında detaylı bilgi için bkz. Bayram Sinkaya, “Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası”, *SETA Analiz*, Sayı 53, Nisan 2012.

²⁷¹ Bayram Sinkaya, a.g.m., s. 44.

²⁷² “İran Televizyonundan Çeviri Skandalı!”, *Milliyet Gazetesi*, 02.09.2012, <http://dunya.milliyet.com.tr/iran-televizyonundan-ceviri-skandali-dunya/dunyadetay/02.09.2012/1590120/default.htm> (E.T.: 14.05.2014).

gördüğü Bahreyn'in, azınlık yönetiminden bir an önce kurtulması gerektiğini savunmuştur.²⁷³

Bahreyn, gerek yüzölçümü, gerek nüfusu itibarıyla çok küçük sayılabilecek bir ada ülkesidir. Yaklaşık 400 yıl boyunca, I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldıktan sonra, 1971'de Birleşik Krallık hâkimiyetinden çıkarak bağımsızlığına kavuşan ve "körfez devletçikleri" listesine adını yazdıran bir petrol ülkesidir.²⁷⁴ Bahreyn, 14 Şubat 2011'de, nüfusun % 60'ının Şîî olmasına karşılık başta Kral olmak üzere ülke yöneticilerinin çoğunluğunun Sünnîlerden müteşekkil olmasına tepki gösteren Şîî halkın eylemleriyle sarsılmıştır. Bölgeye yönelik Batı kaynaklı müdahalelerde askerî varlık göstermeyen Suudi Arabistan yönetimi, bu olay üzerine Bahreyn'e askerlerini yığmakta gecikmemiştir. Buna karşılık İran yönetimi her fırsatta tepkisini göstermekten çekinmemiş ve "Bahreyn'in ağabeyliğinin" kendisine ait olduğu iddiasından geri adım atmamıştır. Bahreyn'de "İran-Suudi Arabistan Soğuk Savaşı" devam etmektedir.²⁷⁵

Arap Baharı, özellikle Tunus ve Mısır aşamasında ve Bahreyn'deki ayaklanma ile birlikte, rejimin ilk yıllarında kullandığı "rejim ihracı" söyleminin on yıllar sonra karşılık bulduğu bir atmosfer olarak görülmüş ve memnuniyetle karşılanmıştır. Bu ülkelerde devrimlerden sonra kurulacak yeni yönetimlerin de, İran ile daha müspet ilişkiler kuracağı düşünülmüştür.

Ama devrim kıvılcımı Suriye'ye sıçradığında, İran'ın Müslüman halkların yönetimi ele alması konusunda çok da samimi olmadığı ortaya çıkmış, meseleye tamamıyla reelpolitik bir düzlemde yaklaştığı anlaşılmıştır. Zira ne olursa olsun Suriye rejiminin ayakta kalmasına yönelik politika geliştiren İran, stratejik çıkarları gereği,

²⁷³ Muhammed Rıza Hatemî & Ali Bağırî, "Bîdâri-yi İslâmî der Bahreyn...", *Faslnâme-i Mutâlaât-i Hâvermiyâne*, Kış Sayısı, Tahran 1391, s. 65.

²⁷⁴ Bahreyn ile ilgili geniş bir inceleme için bkz. Federal Research Division, *Bahrain*, Kessinger Publishing, Washington D.C. 2010.

²⁷⁵ Bahreyn'deki siyasi kriz ile ilgili bir saha incelemesi için bkz. Abdurrahman Babacan ve diğerleri, *2013 Bahreyn İnsan Hakları Raporu*, Mazlumder yayını, 2013.

azınlık yönetimini devirmek isteyen Suriye halkının iradesinin rağmına davranmayı tercih etmiş görünmektedir.²⁷⁶

İran'ın Suriye'de takındığı rejim yanlısı tutum ve buna mukabil ana akım Arap siyasetinin muhaliflerin yanında konumlanması, İslâm dünyasındaki Şîî-Sünnî ayrışmasını artırmış, Irak'ın işgali sonrası tüm açıklığıyla ortaya çıkan mezhep çatışmalarını daha da canlı hale getirmiştir. Gerçekteyse mezhebî gibi görünen bu çatışma ortamı, artık birer ulus devlet halini alan Ortadoğulu kadim aktörlerin, VII. yüzyıldan beri sürdürdüğü çekişmeden başka bir şey değildir.²⁷⁷

²⁷⁶ İran'ın Arap Baharı politikası hakkında detaylı bilgi için bkz. Hakkı Uygur, "İran ve Arap Baharı", *SETA Analiz*, Sayı 52, Mart 2012.

²⁷⁷ Rima Majed, "Arap İsyanlarının Sünnî-Şîî Ayrışmasına Etkisi", *AlJazeera Haber Sitesi*, 20 Aralık 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-isyanlarinin-sunni-sii-ayrismasina-etkisi> (E.T.: 12.03.2014).

4.2. ARAP BAHARI’NIN SURİYE’YE SIÇRAMASI

Kasım 2010’da Tunus’ta sürpriz bir şekilde patlak veren sokak gösterilerinin, kısa sürede bir halk devrimine dönüşmesini kimse beklemiyordu. Üstelik bu halk devrimi Tunus ile de sınırlı kalmamış, adeta domino etkisiyle, Mısır, Libya, Yemen, Bahreyn gibi ülkelere de yayılan geniş çaplı bir halk hareketine yol açmıştı. Daha sonra “Arap Baharı”, “Arap Devrimleri” ve “Arap Uyanışı” gibi isimlerle anılan bu kitlesel hareketlenmelerin, çok geçmeden Suriye’ye de sıçrayacağı aslında öngörülen bir mesele haline gelmişti. Ama aynı zamanda öngörülen başka bir şey daha vardı. O da, Suriye’nin diktatörlük ve istihbarat devleti yapısı itibarıyla bu ülkelerle ortak paydada buluşmakla birlikte, bu ülkelerden çok farklı, kendine özgü dengeleri ve karakteriydi.

Aslında Suriye bu deneyimi daha önce de yaşamıştı. 1970’li ve 80’li yıllar Müslüman Kardeşler teşkilâtının Suriye kolu ile Suriye rejimi arasındaki çatışmalarla geçti. Özellikle Sünnî çoğunluklu bir ülkede, Alevî/Nusayrî kökenli birinin devlet başkanı olmasını içine sindiremeyen teşkilât üyeleri, bu mücadelelerine Sünnî yoğunluklu şehirlerde destek bulmakta da zorluk çekmediler. Humus ve Halep’te bu çatışmalarda çok sayıda insan hayatını kaybetti, ama en kanlısı 1982 yılında Hama’da yaşandı. Teşkilâtın Hama’da başlattığı ayaklanmayı bastırma bahanesiyle şehre giren ordu güçleri, son derece acımasız ve orantısız bir saldırı gerçekleştirdi. Uluslararası Af Örgütü’ne göre ölenlerin sayısı 10 bin ilâ 25 bin arasında olmasına rağmen, gerçek rakamın bunun çok üstünde olduğuna ve ölü sayısının 40 bini bulduğuna dair ifadeler bulunmaktadır.²⁷⁸

Hama Katliamı, genelde Suriye’de Alevî/Nusayrîlerin yönetimi bir darbeye ele geçirdiği 1966, özelde de yine bu ekipten olan ve 1970 yılında yaptığı bir darbeye kendi otoritesini ilan eden Hafız Esed yönetimine karşı örgütlenen direnişin, bir anlamda nihaî olarak bastırıldığı bir dönüm noktası olmuştur. O günden bu yana,

²⁷⁸ “1982: Syria’s President Hafez al-Assad Crushes Rebellion in Hama”, The Guardian, <http://www.theguardian.com/theguardian/from-the-archive-blog/2011/aug/01/hama-syria-massacre-1982-archive> (E.T.: 12.03.2014); “Syria’s 1982 Hama Massacre Recalled: Lesson for Assad Today?”, Middle East Voices, 3 Şubat 2012, <http://middleeastvoices.voanews.com/2012/02/syrias-1982-hama-massacre-recalled-lesson-for-assad-today/> (E.T.: 12.03.2014).

muhalif tüm sesler acımasızca bastırılmış ve mutlak bir istihbarat ve polis devleti egemenliği hüküm sürmeye başlamıştır.

Bununla birlikte, Suriye rejiminin kendine özgü taktik ve stratejilerle geliştirdiği son derece profesyonel algı yönetimi ve “sui generis” bölge denklemlerinden destek alan, çarpan etkili güçleri bulunmaktaydı. 1979 İran Devrimi’nden bu yana İran ile gergef gibi işlediği mükemmel ittifak ilişkisi, İslâm dünyasında ve Arap âleminde Suriye’nin yeri ve önemi konulu muazzam propaganda faaliyeti, Arap dünyasının liderliğine kadar uzanmayı hedefleyen pan-Arabist söylem ve Filistin dostu/İsrail düşmanı tavır ve (çoğunlukla) söylem, Suriye rejimine olduğundan çok daha büyük bir bölgesel ve küresel ağırlık kazandırmaktaydı.

İşte tüm bu gerçekler ve özellikle Hama tecrübesi, bu konulara vâkıf insanlar açısından; Suriye’de “Arap Baharı” kapsamında vuku bulabilecek bir kalkışmanın, çok büyük ve sancılı neticeleri olacağını kestirme imkânı vermekteydi. Zaten bundan sonra yaşananlar, tam da bu öngörüdeki gibi cereyan etmiştir. Mart 2011’de, Der’a şehrinde duvarlara özgürlük sloganları yazan çocukların gözaltına alınması ve gözaltında işkence gördüğü iddiaları, çok geçmeden Der’a halkının ayaklanmasıyla sonuçlanmıştır.²⁷⁹ Der’a’da başlayan sokak gösterileri kısa sürede Suriye’nin diğer şehirlerine yayılmıştır. Bu ortamda aslında insanların beklediği sadece bir bahaneydi. Zaten 40 yılı aşkın bir süredir yaşamakta oldukları yoğun Baas diktasından kurtulma düşüncesi, birçoklarının çocukluğundan beri hayallerini süslemekteydi. Göstermelik seçimlerle sürekli aynı kişinin devlet başkanı seçildiği, babadan oğula miras bırakılan rejim sistemi ve akıl almaz boyutlardaki istihbarat devleti düzeni, halkı canından bezdireli on yıllar olmuştu.

Ama bundan sonraki gelişmeler çok da halkın beklentileri yönünde gelişmemiştir. Devrimler sonrası olumsuz süreçlerden bağımsız bir şekilde bakılırsa, Tunus, Mısır ve kısmen de Yemen ve Libya’da kısa sürede başarıya ulaşan halk hareketleri, Suriye’de umutsuz bir seyre yönelmiştir. 500 bin kişilik dev gösteriler,

²⁷⁹ Der’a’da Suriye rejimi tarafından işlenen insanlık suçları için bkz. “Suriye: Dera’da İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar”, Human Rights Watch, 1 Haziran 2011, <http://www.hrw.org/news/2011/06/01/suriye-dera-da-nsanl-kar-lenen-su-lar> (E.T.: 30.05.2013).

rejim tarafından şiddetle bastırılmıştır.²⁸⁰ Rejim, gösterileri bastırırken çok sayıda insan öldürmekten kaçınmamıştır. Zira rejim kendisini muhafaza etmeyi ilk günden kafaya koymuş bulunmaktaydı. Üstelik bu kafaya koyuşta, bölgesel düzlemde İran'ın ve Lübnan Hizbullahı'nın, küresel düzlemde ise Rusya'nın büyük bir güçle yanında konumlanacağını kararlı bilgisi de bulunmaktaydı.

Gösteriler yoluyla bir şey elde edemeyeceğini anlayan halk kitleleri ve muhalif ordu mensupları, 2011 yazından itibaren, *el-Ceyş'üs-Suriyyi'l-Hurr* (Özgür Suriye Ordusu) adıyla silahlı bir yapılanmaya gitmişlerdir. Suriye'de rejim ve muhalifleri arasında, asimetrik bir savaş başlamıştır. Bir yanda ordudan ayrılan az sayıdaki hafif silahlı askerler ve askerî eğitimden yoksun halk kitleleri, diğer yanda ise son derece modern askerî sistemlerle mücehhez ordu güçleri yer almaktaydı. Elbette bu, zaten gösteriler esnasında başlayan kanlı sürecin katlanarak büyümesi ve ülkenin giderek bir iç savaşın girdabına yuvarlanması anlamına gelmekteydi.

Nisan 2013 itibariyle ülkenin üçte ikisinin muhaliflerin kontrolünde olduğu iddia edilmekteydi.²⁸¹ Ülkenin ikinci büyük şehri Halep ve üçüncü büyük şehri Humus'un neredeyse tamamının kontrolü muhaliflerin eline geçmişti. Şam'ın kırsal bölümünün çoğu muhaliflerin kontrolü altında bulunmaktaydı.

Suriye rejimi 911 km'lik Türkiye-Suriye sınırının sadece Hatay Yayladağı-Samandağı bölgesinde 20-30 km'lik bir bölümü kontrol eder hale gelmişti. Suriyeli muhalifler Irak-Suriye sınırının büyük bölümünde de kontrolü sağlamıştı ve Irak'tan artık rejime sadece uçaklarla yardım gelebiliyordu. 23 Ağustos 2011'de İstanbul'da muhalif *el-Meclis'ül-Vataniyyi's-Sûrî* (Suriye Ulusal Konseyi) kuruldu. 24 Şubat 2012'de Tunus'ta *Suriye Halkının Dostları Toplantısı* yapıldı. 'Suriye Halkının Dostları' grubu daha sonra Nisan 2012'de İstanbul'da, Temmuz 2012'de Paris'te, Aralık 2012'de Fas'ta toplandı. 70 ülke muhalefetin yanında yer aldığını duyurdu. BM Güvenlik Konseyi'nde Çin ve Rusya'nın vetoları krize bir çözüm bulunmasını engelledi. Kofi Annan Şubat 2012'de BM Suriye Özel Temsilcisi oldu. Çözüm planı

²⁸⁰ "Hama'ya Dikkat Çeken Batılı Elçi Akını", Dünya Bülteni Haber Sitesi, 8 Temmuz 2011, <http://www.dunyabulteni.net/servisler/haberYazdir/166163/haber> (E.T.: 30.05.2013).

²⁸¹ "Suriye'deki İç Savaş Üçüncü Yılına Girdi", Dünya Bülteni Haber Sitesi, 15 Mart 2013, <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haberYazdir&ArticleID=251629&tip=haber> (E.T.: 30.05.2013).

yalnızca geçici bir ateşkes sağlayabildi. Bunun üzerine 2 Ağustos 2012’de istifa etti. Yerine el-Ahda el-İbrahimî getirildi. 30 Haziran 2012’de, Türkiye’nin de aralarında bulunduğu ülkeler İsviçre’de muhaliflerle rejim temsilcilerinden oluşacak geçiş hükümeti için anlaştı. Rusya önkoşul dayatılmasını reddedince, Esed’e “git” çağrısı yapılamadı.²⁸²

Kasım 2012’de Muâz el-Hatip liderliğinde *el-İ’tilâf’ül-Vatanî li’l-Muâradat’is-Sûriyye ve’l-Kuvvât’is-Sevriyye* (Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu) kuruldu. Koalisyon daha geniş temsil vaat etti. 14 Kasım 2012’de ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ve Fransa Cumhurbaşkanı Hollande, muhaliflerin Suriye halkının “tek temsilcisi” olduğunu söyledi ve muhaliflere silah yardımını gündeme getirdi.²⁸³

Mart 2013’te Koalisyon bünyesinde Suriye Geçici Hükümeti kuruldu. Kürt asıllı Gassan Hito başbakan seçildi. Suriye muhalefetine önemli bir silahlı gücü konumunda olan *Cebhet’ün-Nusra* (Nusra Cephesi) örgütü, ABD tarafından terör listesine alındı. Örgüt, Nisan 2013’te *el-Kaide* örgütü ile irtibatı olduğunu açıklamıştır.

Muâz el-Hatip önce istifa ettiğini açıklamış, sonra istifasını geri çekmiş ve hemen akabinde Suriye temsilcisi olarak Arap Birliği Zirvesi’ne katılmıştır. Arap Birliği Zirvesi’nde Suriye koltuğu muhalefete devredilmiştir. 21 Nisan 2013’te Muâz el-Hatip ikinci kez istifa etmiştir. Yerine George Sabra vekâlet etmeye başlamıştır.

Muhalefet kendi içinde tartışmalarını bitirebilmiş değildir. Liderlik ve birliktelik zaafiyeti çok belirgindir. Dışarıdaki liderlik, içeride çok fazla karşılık görmemektedir. *Licân’üt-Tensîk’il-Mahalliyye* (Yerel Koordinasyon Komiteleri) adı altındaki yapılar diaspora liderliğini pasifize etmektedir. *İhvân-ı Müslimîn* (Müslüman Kardeşler) örgütü ülkedeki en güçlü muhalif yapı olmakla birlikte, Mısır ya da Yemen’deki kadar güçlü değildir.

²⁸² Suriye’deki halk ayaklanması ve iç savaşla ilgili kronolojik bir süreç okuması için bkz. Tüm Yönleriyle Suriye İsyanı, SETA, 14 Nisan 2014, <http://setav.org.tr/tum-yonleriyle-suriye-isyani/haber/7013> (E.T.: 30.04.2014).

²⁸³ “US, France Recognize Syrian Opposition as ‘Legitimate Representative’ of the People”, The Times of Israel, 13 Kasım 2013, <http://www.timesofisrael.com/france-us-recognize-syrian-opposition-as-legitimate-representative-of-the-people/> (E.T.: 30.05.2013).

Bugün üç yılın sonunda, Suriye’de gelinen nokta hiç iç açıcı değildir. Suriye’nin yerle bir olması, 150 bine yakın insanın can vermesi, milyonlarcasının mülteci durumuna düşmesi ve ülkenin tam anlamıyla bir çöküntü yaşaması bir yana; devrim mücadelesinin büyük ölçüde umudu tüketilmiş durumdadır. Bölgesel güç mücadelesine paralel olarak uluslararası güç mücadelesinde de yalnız kalmaya mahkûm edilmiş olan Suriye muhalefeti, deyim yerindeyse yüzyıllık yalnızlığını yaşamaktadır.²⁸⁴

Arap Baharı’nın Suriye’ye sıçraması, bu çalışma açısından büyük öneme sahiptir. Zira Suriye’de yaşanan bu ayaklanma/devrim süreci ve bu süreçte İran’ın takındığı tutum, İran-Suriye ilişkilerinin boyutu ve iki ülkenin 35 yıllık mükemmel ittifakı açısından çok şey ifade etmektedir. Bu süreç, Suriye’nin İran açısından vazgeçilmezliğini ve önemini ortaya koymuştur. Ana akım Arap siyasetinin “Şîi Hilali”, İran’ınsa “Direniş Ekseni” olarak kavramsallaştırdığı bölge denkleminin ciddiyetini tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir. Bunun son derece “reel” bir bölge denklemi olduğunu herhangi bir şüpheyi yer bırakmaksızın ispat etmiştir. Ürdün ve Suudi Arabistan gibi Arap ülkelerinin, Irak işgalinden sonra dile getirmeye başladıkları kaygılarının (kendi açılarından) ne kadar haklı olduğunu ve İran-Suriye-Lübnan ekseninin “direniş” temalı bölge siyasetlerinin ne kadar sahici ve kurgulanmış denklemlere dayalı olduğu test edilme fırsatı bulmuştur.

Özellikle İran, 35 yıllık devrimci ve İslâmî uyanışçı söylemini, Tunus ve Mısır devrimlerine tatbik ederek, devrim lehinde görüş bildirmesi ve bundan da öte, bu devrimlerden kendi devrimci söyleminin haklılığına ve harekete geçiriciliğine pay çıkarırken²⁸⁵; aynı şey Suriye’de söz konusu olduğunda, bunun tam tersi yönde bir konum belirleyebilmeyi ve bunun İslâm dünyasında getireceği olumsuz imajı sırtlanabilmeyi göze almıştır. Bu aslında İran için ciddi bir maliyet anlamına geliyordu. Kuşkusuz bunun muhasebesi uzun uzadıya yapılmıştır.

İran’ın Arap Baharı çerçevesinde geliştirdiği politikalara ve ülke ülke yansımalarına geçen bölümde değinilmişti. “Suriye Devrimi”nin devreye girmesi, İran’ın Arap Baharı sürecindeki tutumunda derin bir çelişkiye yol açmakla kalmayıp,

²⁸⁴ Yusuf Korkmaz, “‘Şîi Hilali’ ile ‘İhvan Hilali’ Korkusu Arasında Yalan Saltanatlar”, İHH Akademi, Mart 2014, <http://www.ihhakademi.com/sii-hilali-ile-ihvan-hilali-korkusu-arasinda-yalan-saltanatlar/> (E.T.: 12.05.2014).

²⁸⁵ Hakkı Uygur, a.g.m., s. 4.

belki de bu devrim dalgasını kendi devrimci tecrübesiyle özdeşleştiren epik söylemiyle bölge halkları nezdinde edinebileceği olumlu algıyı ve olağanüstü kıymetteki propaganda imkânını da boşa çıkarmış oluyordu.

Bu süreçte İran, Arap Baharı'nın önceki duraklarıyla son durağı Suriye arasında bazı keskin ve kavramsal farklılıklar bulunduğu yönünde bir algı çalışması ve propaganda faaliyetine yönelmiştir. Gelecek bölümlerde de değinileceği gibi, Tunus ve Mısır devrimlerinin aksine, Suriye Devrimi'nin Batı tarafından planlanmış, "Direniş Eksenine"ne ve İslâm Dünyası'na yönelik bir komplo olduğunu ileri süren tezler dillendirilmeye başlamıştır. Tunus ve Mısır devrimlerinde, İranlı yetkililer ve basın organlarınca yoğun şekilde propagandası yapılan devrimci söylem, sıra Suriye'ye geldiğinde, yerini emperyalist ve Siyonist bir saldırıyla karşı karşıya olunduğuna dair iddialara bırakmıştır.²⁸⁶

İran'ın bu tutumu, daha önce bahsedilen bölgesel ve stratejik denklemde kendisi açısından belki de kaçınılmazdı. Fakat bu bariz çelişkinin İslâm dünyasına anlatılabilmesi de bir hayli güçtü. Bu noktada rejimin, 1979 "İslâm Devrimi" sonrasında en karışık sorunlarından biriyle karşı karşıya kaldığı söylenebilir.

Başta İranlı muhalifler olmak üzere Arap Baharı'yla ilgili görüş bildiren kimileri, Arap Baharı'nın çıkış noktasını 2009 İran ayaklanmasına dayandırıyorlar.²⁸⁷ Tartışmalı geçen cumhurbaşkanlığı seçimlerine hile karıştırıldığını iddia eden reformistler, Tahran sokaklarında geniş katılımlı protesto gösterileri düzenlemişlerdi. Gösterileri bastırmada şiddet kullanmaktan kaçınmayan güvenlik güçleri, onlarca protestocunun ölümüne yol açmıştı.²⁸⁸

2010 yılında Tunus'ta patlak veren ve hızla yayılan halk hareketleri ortaya çıktığında, doğal olarak, çok yakın bir zaman önce vuku bulan İran gösterileri akla geldi. Hatta Tunus'ta devrim hareketinin başarıya ulaşmasından sonra, İran'da özellikle

²⁸⁶ Osman Bahadır Dinçer, "Suriye Meselesinde İran'ın Tutumu", 4 Nisan 2012, USAK Stratejik Gündem, <http://www.usakgundem.com/yazar/2408/suriye-meselesinde-%C4%B0ran%E2%80%99%C4%B1n-tutumu.html> (E.T.: 22.04.2014).

²⁸⁷ Ali M. Ansari, "İran Yazı, Arap Baharı'na Karşı", AlJazeera Haber Sitesi, 25 Aralık 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-yazi-arap-baharina-karsi> (E.T.: 22.04.2014).

²⁸⁸ Abbas Milani, "The Green Movement", The Iran Primer, <http://iranprimer.usip.org/resource/green-movement> (E.T.: 22.04.2014).

sosyal ağlarda yapılan yorumlarda, bir dil nüktesi olarak “*Tûnes tûnest, İran ne-tûnest*” (Tunus başardı, İran başaramadı) cümlesinin öne çıkması, bu bağlantıya vurgu yapılmaya çalışıldığına dair bir gösterge olarak alınabilir.²⁸⁹

“Arap devrimleri” dalgasının Suriye halkını da harekete geçirmesi, elbette İran’ın 30 yılı aşkın mükemmel bir ittifak ilişkisi geliştirdiği Suriye rejiminin devrilmesiyle sonuçlanabilecek bir kalkışma anlamına geldiğinden, İran’ı ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Bu gelişme üzerine, İranlı yetkililerden ardı ardına Suriye rejiminin yanında olduklarına dair destek açıklamaları gelmeye başlamıştır. Açıklamalar büyük bir özen ve dikkatle yapılmakta ve Tunus ve Mısır devrimleriyle Suriye ayaklanmasını birbirinden ayırdığı iddia edilen vasıflarla süslenmekteydi. Açıklamaların ana teması, Siyonist ve emperyalist komplo karşısında Suriye’nin yanında bulunduğu şeklindeydi.

Rehber Ali Hamaney, İran’ın tutumunu Haziran 2011’de net bir şekilde ifade etmiştir. Hamaney, “Bizim düşümüz açık; her nerede İslâmî, halkçı ve Amerikan karşıtı bir hareket varsa onu destekleriz”, “Eğer bir yerde bir hareket Amerika ve Siyonistler tarafından kışkırtılmışsa onu desteklemeyiz. Her nerede Amerika ve Siyonistler bir ülkeyi işgal etmek ve bir rejimi devirmek üzere sahneye çıkarsa, biz karşı tarafta yer alırız” diyerek, İran İslâm Cumhuriyeti’nin Suriye ayaklanmasıyla ilgili resmî tutumunu ilan etmiş oluyordu.²⁹⁰

Örneğin, İran Yargı Gücü Başkanı Âyetullah Sadık Amulî Laricânî, Temmuz 2012’de yaptığı açıklamasında, “Dünya Siyonizmi ve emperyalist komplolara karşı Suriye’nin yanındayız” ibaresini kullanıyordu. Laricânî, Suriye Meclis Başkanı Muhammed Cihad el-Lehham ile görüşmesinde, İran İslâm Cumhuriyeti’nin, Suriye halkı ve hükümetine desteklerinden şüphe edilemeyeceğini belirterek, Suriye halkı ve hükümetinin düşman karşısındaki direnişinin övgüye değer olduğunu ifade ediyordu. Hatta daha da ileri giden Laricânî, “Biz, Suriye halkı ve hükümetinin bugün katlanmak zorunda kaldıkları bu zulmün, Filistin ve Lübnan konusunda gösterdiği direnişi yüzünden olduğunun bilincindeyiz. Bu yüzden de bu ülke ve meşru haklarını savunmayı

²⁸⁹ Bkz. “Çerâ Tûnes Tûnest Velî İran Ne-tûnest”, [newperson1.blogspot.com/2011/01/blog-post.html; http://www.balatarin.com/permlink/2011/1/14/2325557](http://www.balatarin.com/permlink/2011/1/14/2325557) (E.T.: 22.04.2014).

²⁹⁰ Bayram Sinkaya, a.g.m., s. 44.

kendimize farz olarak görüyoruz” şeklindeki beyanıyla, İran’ın meseleye bakışını açıkça dile getirmiş oluyordu.²⁹¹

Yine, İran İslâmî Şûra Meclisi milletvekilleri ortak bir bildiri yayınlayarak, Suriye halkı ve hükümetine destek verdiklerini açıklamışlardır. Bildiride, Suriye halkı ve hükümetine yabancıların müdahalesi ve zorba güçlerin maceracı oyunlarının önlenmesi istenmiştir. Batılı ülkeler ve Siyonist rejim ile gerici Arap rejimleri ve radikal grupların komplolarının son günlerdeki başarısızlıklarına işaret edilerek, “Suriye halkının”, dik duruş sergilemesi halinde bütün komploların etkisiz hale geleceği ve bunlara karşı zafer elde edileceği vurgulanmıştır. Suriye’nin, Siyonist rejim ile mücadele ve direnişe destek konusunda ön cephede yer aldığı hatırlatıldığı İslâmî Şûra Meclisi milletvekillerinin bildirisinde ayrıca, Suriye’yi hedef alan bütün komploların ve Siyonist rejime destek ve yardım amaçlı planların, son inkılâplarla bölgede yalnızlığa itilen Siyonist rejimin güvenliğini sağlamayı hedeflediği belirtilmiştir.²⁹²

Temmuz 2012’de resmî temaslar için Tahran’a giden Suriye Başbakan Yardımcısı Ömer Galavanci, İslâmî Şûra Meclisi Başkanı Ali Laricânî tarafından kabul edilmiştir. Bir heyet başkanlığında Tahran’da temaslarda bulunan Galavanci, Suriye’de yaşanan olaylar karşısında Tahran’ın izlediği tutumun, onurlu ve övgüye değer bir davranış olduğunu ifade etmiştir. Bununla yetinmeyen Galavanci, Suriye halkı ve hükümetinin, İran İslâm Cumhuriyeti’nin doğru ve haklı tutumları için teşekkür ettiğini hatırlatarak, dış güçlerin Suriye’de terör eylemlerini arttırarak krizi tırmandırma siyaseti izlediğini, ABD başkanlığındaki düşmanların, bölgedeki bazı ülkelerin yardımlarıyla bölgede Siyonist rejime karşı direniş hattını zayıflatmak istediğini, fakat Suriye halkı ve yetkililerinin, bu komplo ve siyasetleri etkisiz hale getireceğini iddia etmiştir.

İslâmî Şûra Meclisi Başkanı Ali Laricânî de bu sözlere karşılık, Suriye’nin İran İslâm Cumhuriyeti’nin dostu olduğunu belirterek, 16 aydır süren sorunlara işaretle, “İran İslâm Cumhuriyeti Suriye halkı ve hükümetini, yabancı komplolar karşısında

²⁹¹ “Suriye Bugün Ne Çekiyorsa, Filistin’i Desteklediği Yüzünden!”, Fars Haber Ajansı, 5 Temmuz 2012, <http://turkish.farsnews.com/newstext.aspx?nn=9103085106> (E.T.: 22.04.2014).

²⁹² “İlâm-ı Âmâdegî 170 Nümâyende-i Meclis Berâyi Defâ ez Suriye”, Habergozârî-yi Mehr, 13.06.1392, <http://www.mehrnews.com/detail/News/2128956> (E.T.: 22.04.2014).

destekliyor ve yabancı teröristlere ve yabancı müdahalelere karşı bu destekleri bir insanî sorumluluk olarak görmektedir” şeklinde konuşmuştur. Laricânî, Batılı ülkelerin, bölgedeki bazı ülkelerin yardımıyla Suriye aleyhine asılsız ve gerçek dışı propagandalarla baskı siyaseti izlediğini öne sürmüştür.²⁹³ İslâmî Şûra Meclisi Millî Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu Başkanı Alâeddin Burucerdî ise, Suriye yönetiminin İran İslâm Cumhuriyeti’ne güveninin tam olmasından dolayı, bu ülkenin içinde bulunduğu krizi çözme yönündeki İran’ın çabalarını olumlu karşıladığını belirtmiştir.²⁹⁴

30 yılı aşkın, bölgede önemli ölçüde belirleyici bir rol oynayan İran-Suriye ittifakı, iki ülke için çeşitli sınaama dönemeçlerinden geçmişti. Aslında her biri ciddi ve önemli olan bu badireler, iki ülkenin ustalıkla siyaset yapma başarılarından dolayı başarıyla atlatılmıştı. Bunların en önemlileri, İran-Irak Savaşı’nda Suriye’nin tam anlamıyla İran’ın yanında konumlanma tercihi, Lübnan’da Hizbullah-Emel hareketleri üzerinden yürütülen nüfuz mücadelesiyle farklılaşan çıkarlar ve Irak’ın işgali sonrası nüfuz mücadelesinde ortaya çıkan strateji ayrılıkları olmuştur.

İran-Suriye ittifakında karşılaşılan son sınaama ise, kuşkusuz 2011 yılında Suriye’de patlak veren halk ayaklanmasıdır. Yukarıda da değinildiği gibi, Suriye’de 1982 Hama olaylarından bu yana rejime yönelik en ciddi tehdit, Arap Baharı dalgasıyla gelmiştir. 2009 yılındaki tartışmalı cumhurbaşkanlığı seçimleri ortamında zor günler yaşayan İran yönetimi, 2010 sonunda ortaya çıkan ve bölge için hiç öngörülemeyen bir konjonktür oluşturan Arap devrimleri dalgasında, ciddi bir meydan okumayla karşı karşıya kalmıştı. Tüm bölge aktörleri bu yeni durum karşısında acil kararlar vermek durumundaydı. İran’ın Arap devrimleri dalgasında başlangıçta halkların taleplerinden yana olan tutumu, Suriye devrimi patlak verdiğinde tekrar ele alınmak durumunda kaldı. Ama bu değerlendirme hiç de kolay olmayacaktı. Çünkü bir yanda İran’ın on yıllardırilmekilmek işlediği “İslâm devrimi” söylemi ve buna paralel olarak Arap devrimlerine destek veren tutumu, diğer yanda ise 30 yılı aşkın bir süredir karşılıklı stratejik çıkarlara dayalı olarak Suriye rejimi ile kurulan ve İran açısından neredeyse vazgeçilmez

²⁹³ “Hoşdâr-ı Şedîd-i Laricânî be Garb ve Sahyûnisthâ der Mevrid-i Dehâlet der Suriye”, Khaber Online, 15 Mordad 1391, <http://www.khabaronline.ir/detail/233174/Politics/parliament> (E.T.: 22.04.2014).

²⁹⁴ “İclâs-ı Düstân-ı Suriye Bergôzar Mî-şevad”, 10.03.1393, <http://www.mehrnews.com/detail/News/2301774> (E.T.: 22.04.2014).

durumdaki müttefiklik ilişkisi bulunuyordu. Verilecek kararın yönü ne olursa olsun, İran açısından getirileri ve götürüleri olacaktı. Nihai karar, Suriye rejiminin yanında konumlanmak şeklinde oldu ki, bu da elbette bahsedilen müttefiklik ilişkisinin en son ve belki de en ciddi sınama aşamasının başarıyla atlatıldığı anlamına geliyordu.

İran'ın bu kritik dönemde Suriye rejiminin bu denli net bir şekilde yanında yer alan tek bölge ülkesi olması, İran'ın en zor günlerine tekabül eden İran-İrak Savaşı'nda, İran'a tek destek veren bölge ülkesinin Suriye olmasına benziyor. İran bir anlamda Suriye'ye olan minnet borcunu da ödemiş oluyor. Ama bu minnet borcu, iki eşit arasındaki bir borç ilişkisine pek benzemiyor. Zira İran jeopolitik ve jeostratejik olarak gerçek bir bölgesel güç iken, Suriye'nin bölgedeki ağırlığı büyük ölçüde İsrail-Filistin faktörü gibi sanal denge ve denklemlere dayanıyor. Üstelik bu sanal denge ve denklemleri oluştururken yaslandığı en önemli güç de, mükemmel olarak nitelendirilebilecek müttefiklik ilişkisi kurduğu İran'dır. "Şii Hilali" ya da "Direniş Ekseni" olarak isimlendirilen bölge denkleminin parçası olmayan ya da İsrail-Filistin sorunundan nemalanmayan bir Suriye'nin, Ortadoğu'da ne gibi bir ağırlığı olabilir ki? Buna bir de yer altı kaynaklarının bölge ülkelerine nazaran kıtlığı, topraklarının büyük bölümünün çöl olması ve buna rağmen yüzölçümü olarak küçük ölçekli sayılabilecek bir ülke olması eklenirse, Suriye'nin sanal ağırlığının ötesindeki gerçek ağırlığı daha net görülebilir. Buna mukabil Suriye'nin tek stratejik üstünlüğü Akdeniz'e çıkışı olmasıdır. Ama bu da, zaten bu açıdan hepsi ayrı ayrı üstünlüğe sahip İran, Türkiye, Mısır gibi bölge güçleriyle ilişkisinde ciddi bir ağırlık kazanmasını sağlayacak nitelikte değildir.

Tüm bu bahsedilen özellikler, aslında İran-Suriye ittifakında ağırlığı olan tarafın İran olduğunu göstermeye yeterlidir. Bu müttefiklik ilişkisine, Suriye'nin bölgede ağırlık kazanma ve söz sahibi olma dürtüsüyle girdiği şeklinde bakan çok sayıda analiz mevcuttur. Dolayısıyla İran'ın ciddi risk alarak halk isyanına karşı Suriye rejiminin yanında yer alması, eğer isyan bastırılır ve Suriye rejimi bu savaştan bir şekilde zaferle çıkmayı başarırsa, Suriye'nin tamamıyla İran'ın nüfuz alanına girmesi ihtimalini de barındırmaktadır. Bu durumda Suriye'nin Lübnan üzerindeki hâkimiyetine benzer bir hâkimiyeti, İran da Suriye üzerinde kurabilir.

Suriye, İran için yalnızca Suriye demek değildir.²⁹⁵ İran'ı Akdeniz'e taşıyan ve Lübnan'daki vekili Hizbullah'a ulaştıran hattı da oluşturmaktadır. Ayrıca Lübnan demek Suriye demektir. İran'ın, Lübnan'daki vekili sayılabilecek Hizbullah yoluyla Lübnan'da tutunabilmesinin ve rahat edebilmesinin tek yolu, Suriye ile iyi ilişkiler içinde olmasıdır.²⁹⁶

Diğer yandan, Irak çok parçalı yapısı sebebiyle bir kenara koyulursa, bölgedeki devlet olarak tek müttefiki Suriye rejiminin yıkılması halinde mevcut izolasyonunun daha da artacağından kaygılanan İran, Suriye rejimine destek kararını daha güçlü bir şekilde almıştır.²⁹⁷ İran, Suriye'deki ayaklanmadan sonra rejim yanında konumlanırken, bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmelerin nirengi noktasını, kuşkusuz rejimin direnci oluşturuyordu. Suriye rejiminin, geçmişte buna benzer ayaklanmaları başarıyla bastırması, İran'a cesaret veren unsurlardan biri olmuştur. Suriye'nin, Ortadoğu'nun en korkunç ve başarılı istihbarat teşkilâtlarından birine sahip olmasının da bu güvende payı büyüktür.

İran, Suriye ayaklanmasını başından itibaren bir Batı komplosu ve Siyonist projesi olarak göstermeye çalışmıştır. Bu tezi savunurken, özellikle protestoların diğer Arap ülkelerinden geç başlamasına dikkat çekmiş, diğer Arap ülkelerindeki ayaklanmaların genellikle Ocak 2011'de başlamasına karşın, Suriye'deki ayaklanmanın bundan üç ay sonra, Mart ayında başlamış olmasının, ayaklanmanın doğal olmaktan uzak, hazırlanmış bir proje olduğu savını desteklediğini iddia etmiştir.

Aynı şekilde İran, Suriye ayaklanmasının, diğer Arap ayaklanmalarının aksine, başkentten veya büyükşehirlerden değil de, kırsal bölgelerden başlamış olmasının da bunu doğruladığını ileri sürmüştür.²⁹⁸ Suriye'de muhalefetin silaha başvurması da,

²⁹⁵ Suriye'nin İran için önemi hakkında bkz. Loren White, "Is Iran Essential to Syria's Future?", Foreign Policy – The Middle East Channel, 25 Şubat 2013, http://mideastafrica.foreignpolicy.com/posts/2013/02/25/is_iran_essential_to_the_future_of_syria (E.T.: 14.05.2014).

²⁹⁶ "Iran and Syria - Rebels and Tyrants", The Economist, 23 Eylül 2013, <http://www.economist.com/blogs/democracyinamerica/2013/09/iran-and-syria> (E.T.: 14.05.2014).

²⁹⁷ Kersten Knipp, "İran'ın Suriye Macerası", DW, 8 Ağustos 2012, <http://www.dw.de/iran%C4%B1n-suriye-maceras%C4%B1/a-16150410> (E.T.: 14.05.2014).

²⁹⁸ Bayram Sinkaya, a.g.m., s. 45.

İran'ın, devrimcilerin dış güçlerin ajanı olduğu yönündeki tezinde kullandığı malzemelerden birini teşkil etmiştir.²⁹⁹

Kısacası İran, Suriye ayaklanmasını adeta kendisine karşı girişilmiş bir darbe girişimi olarak görmüş, bu ayaklanmayı kendisini bölgede zayıflatacak her türlü girişimi değerlendirmeye açık olan Suudi Arabistan öncülüğündeki ana akım Arap ülkelerinin ve Batılı ülkelerin bir fırsat olarak göreceğini de öngörerek, bölgesel nüfuzunun motor gücünü teşkil eden “Direniş Eksenî”ne yönelik ciddi bir tehdit olarak algılama ve algılatma yoluna gitmiştir. Dolayısıyla Suriye rejimini ayakta tutmak, İran'ın bir numaralı dış politika konusu haline gelmiştir.

İran'ın Suriye rejimine destek kararında siyasî etmenler ağır basmakla birlikte, ekonomik faktörün de etkin olduğunu belirten Majid Rafizadeh, İran'ın bu ülkede yıllardır yapmakta olduğu yatırımların, olası rejim değişikliğiyle tehlikeye girmesinden de endişelidir.³⁰⁰ Bununla birlikte, rejimin içeride giderek zor duruma düştüğünü gören İran, halkın meşru taleplerinin reformlar yoluyla yerine getirilmesine dair açıklamalarda da bulunmuştur. Hatta kimi zaman seçim çağrılarında dahi bulunmuştur. Bundaki temel amaç, savaştaki askerî üstünlüğün yanı sıra, diplomatik platformlarda da mücadelenin en iyi şekilde verilebilmesini sağlayacak enstrümanlardan mahrum kalınmamasını temin etmek olmuştur.

Zaman zaman İran'ın Suriye politikası sorgulanmış, sert eleştirilerde bulunulmuştur. Eski İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemî'nin siyasî müsteşarı Muhammed Şeriatî, Suriye'de yaşananların mezhep çatışmasıyla ilgisinin olmadığını ve diğer Arap ülkelerinde yaşanan devrimlerden farksız olduğunu ifade ederek, “Hatemî görevinde kalsaydı, İran'ın Suriye olaylarına ilişkin tutumu farklı olurdu” demiştir. İran eski Dışişleri Bakanı Manučeher Muttakî de, yaptığı bir konuşmada, Suriye'deki sürecin de tıpkı diğer devrim yaşayan Arap ülkelerinde olduğu gibi bir halk ayaklanması

²⁹⁹ Bayram Sinkaya, a.g.m., s. 45.

³⁰⁰ Majid Rafizadeh, “Iran's Economic Stake in Syria”, Foreign Policy, 4 Ocak 2013, http://mideastafrica.foreignpolicy.com/posts/2013/01/04/irans_economic_stake_in_syria (E.T.: 14.05.2014).

olduğunu ifade ederek, İran yönetimi tarafından Suriye rejimine kayıtsız şartsız verilen desteğin yanlış olduğunu savunmuştur.³⁰¹

Yine Lübnanlı bazı Şîî âlimler, İran'ın Arap Baharı sonrası Suriye politikasını eleştirerek, Rusya ve İran'ın çıkarları dolayısıyla Şam yönetimine destek verdiğini iddia etmişlerdir. Lübnan'da "İran'dan bağımsız Şîî taklid mercileri" olarak tanınan Lübnan Şîî Yüksek Konseyi üyeleri Âyetullah Ali Fadlallah, Muhammed Hasan el-Emin, Hani Fahs ve Şeyh Subhi Tufeylî, Suriye krizinde rejim muhaliflerini destekleyen açıklamalar yapmışlardır.³⁰²

Âyetullah Seyyid Ali Fadlallah, Lübnan Şîîlerinin azımsanamayacak bir kesiminin, Esed rejimine karşı Suriye halkını desteklediğini açıklamış, Hizbullah'ın ilk Genel Sekreteri Tufeylî ise, daha önce Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada, Suriye krizinde Beşşar Esed yönetiminin yanında saf tutulmasından dolayı Hizbullah kadrolarında görüş ayrılıkları yaşandığını aktarmış ve Suriye muhalefetine destek mesajları vermiştir.³⁰³

İran Rehberi Hamaney'in, Suriye'deki olayların ABD ve İsrail'in paralı militanlarının gerçekleştirdiği komplo denemeleri olduğunu ima eden değerlendirmelerine değinilmişti. Dönemin İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejâd da yaptığı açıklamalarda bu paralelde sözler sarfetmiştir. Batı'nın, Suriye'nin içişlerine müdahale ettiğini düşünen Ahmedinejâd, ABD başta olmak üzere Batılı ülkeleri şiddetle kınamıştır.³⁰⁴ İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ramin Mihmanperest TRT ekranlarından yaptığı açıklamada, Suriye'nin İsrail karşıtı politikalar izlediği için cezalandırıldığını ifade etmiş, Suriye yıkılırsa sıranın İran'a geleceğini iddia etmiştir.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada ise, İran askerlerinin Suriye ordusuna eğitim ve teçhizat desteği verdiği ileri sürülmüştür. Kimi görgü

³⁰¹ "Muttakî: Merdom-i Suriye be Sâhtâr-i ve Amelkerd-i Hukûmet Mu'terizend", Ferâru Siyaset, 29 Azar 1390, <http://fararu.com/fa/news/99190> (E.T.: 14.04.2014).

³⁰² "Şîî Dünyası İran'ın Suriye Politikasını Sorguluyor", Ankara Strateji Enstitüsü, 7 Kasım 2012, <http://www.ankarastateji.org/haber/sii-dunyasi-iran-in-suriye-politikasini-sorguluyor-411/> (E.T.: 14.05.2014).

³⁰³ "İran'ın Suriye politikası sorgulanıyor", Hürhaber haber sitesi, 06.11.2012, <http://www.hurhaber.com/iran-in-suriye-politikasi-sorgulaniyor/haber-491633>, (E.T.: 14.05.2014).

³⁰⁴ "Ahmedinejâd: Pâsoh-i Mâ be Hamle-i Sahyûnisthâ Peşimân Konende-est", CihanNews, 3 Şehriyur 1390, <http://www.jahannews.com/vdca0en6e49na61.k5k4.txt> (E.T.: 12.04.2014).; "Ahmedinejâd der Goftegû bâ Raşatudi: Garb Nemî-hâhed Nâ-ârâmî-yi Suriye Temâm-Şevêd", Nur News, 11 Tir 1392, <http://www.noornews.ir/fa/news/82563/> (E.T.: 12.04.2014).

tanıkları, siyah üniforma giymiş ve Arapça konuşmayan bazı yabancı askerlerin de Suriye ordusu ile birlikte göstericilere karşı savaştığını beyan etmişlerdir. İran, her fırsatta bu iddiaları yalanlasa da, İngiltere ve ABD İran'ın Suriye'ye askerî destek vermekte olduğuna kani görünmektedir. ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, yaptığı açıklamalarda, İran'ın Suriye'ye yönelik askerî yardımlarını sonlandırması gerektiğini ifade etmiştir.³⁰⁵

Zaman zaman Suriye'den gelen, üst düzey İranlı komutanların ölüm haberleri de, İran'ın Suriye'de askerî varlığının delili olarak gösterilmektedir.³⁰⁶ Reuters Haber Ajansı, Devrim Muhafızları güçlerine bağlı unsurların, Suriye ordusuna askerî eğitim ve istihbarat toplama desteğinin yanı sıra, yine aynı ordu bünyesindeki özel *Nîrû-yi Kuds* (Kudüs Gücü) birliklerinin de, iç savaşta aktif olarak görev almakta olduğunu haberleştirmiştir.³⁰⁷

İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü birlikleri komutanı Kasım Süleymânî, Uzmanlar Meclisi'nde (*Meclis-i Hubregân*) yaptığı bir konuşmada, sonuna kadar Suriye'yi (Esed rejimi) müdafaa edeceklerini ifade etmiştir.³⁰⁸ Kasım Süleymânî'nin, Irak'ta Şîf unsurların Amerikan işgali sonrası güçlenmesindeki rolü bilinmektedir. Suriye'de iç savaşın patlak vermesiyle ise, yeni görev yerinin Suriye olduğuna dikkat çekilmektedir.³⁰⁹

İran'ın BM Daimi Temsilcisi Muhammed Hazaî ise, İran'ın Suriye'deki askerî varlığını reddederek, Suriye'ye verdikleri siyasî desteğin, meşru ve yasalar çerçevesinde olduğunu belirtmiştir. İran, her fırsatta Suriye rejimine herhangi bir askerî desteğinin söz konusu olmadığını ifade etse de, İran'ın Suriye'ye asker göndermekte olduğuna dair

³⁰⁵ Recai Tebrizî, "İran'ın Suriye Politikasındaki Açmazlar", Dünya Bülteni, 20 Haziran 2011, <http://www.dunyabulteni.net/servisler/haberYazdir/164128/haber> (E.T.: 14.05.2014).

³⁰⁶ Hakan Boz, "İran'ın Suriye'deki Askerî Varlığı", 21. yy. Türkiye Enstitüsü – Suriye Krizi İzleme Merkezi, 12 Eylül 2013, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye-krizi-izleme-merkezi/2013/09/12/7207/iranin-suriyedeki-askeri-varligi> (E.T.: 14.05.2014).

³⁰⁷ Jonathan Saul ve Parisa Hafezi'nin haberi, "Iran Boosts Military Support in Syria to Bolster Assad", Reuters, 21 Şubat 2014, <http://www.reuters.com/article/2014/02/21/us-syria-crisis-iran-idUSBREA1K09U20140221> (E.T.: 14.05.2014).

³⁰⁸ "Fermânde-i Sipâh-i Kuds: Tâ Âhır ez Suriye Defâ Mî-konîm", Hemşehrî Gazetesi, 13 Şehriyûr 1392, <http://hamshahrionline.ir/details/229858> (E.T.: 29.05.2014).

³⁰⁹ Kasım Süleymânî'nin bölgedeki faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Dexter Filkins, "The Shadow Commander", The New Yorker, 30 Eylül 2013, http://www.newyorker.com/reporting/2013/09/30/130930fa_fact_filkins?currentPage=all?mbid=social_retweet (E.T.: 29.05.2014).

haberlerin arkası kesilmemiştir. Bunların en çarpıcı olanı, İran'ın bir defada Suriye'ye dört bin asker gönderme kararı aldığına yönelik olanıdır.³¹⁰

İlımlı Cumhurbaşkanı Ruhânî'nin Ağustos 2013'te göreve gelmesiyle, İran'ın Suriye politikasının değişebileceği yönündeki beklentiler ise kısa sürede boşa çıkmıştır. Bu beklentiler dolayısıyla olsa gerek, göreve gelir gelmez, İran-Suriye ittifakının güçlü bir şekilde yoluna devam edeceğine yönelik bir açıklamada bulunmuştur.³¹¹ Bununla birlikte, selefi Ahmedinejâd'tan daha ılımlı bir söylem benimseyen Ruhânî, Suriye sorununun siyasî çözümüne vurgu yaparak, İran'ın bu konuda diğer ülkelerle diyaloga açık olduğu mesajını vermiştir. Suriye'deki krize yönelik İran'ın çabalarının, sıfır toplamı bir oyun olarak görülmemesi gerektiğinin altını çizen Ruhânî, Suriye'de barış ve istikrara yönelik olarak, bölgesel ve bölge dışı aktörleri çözüm masasına davet etmiştir.³¹²

³¹⁰ Robert Fisk'in haberi, "Iran to Send 4,000 Troops to Aid President Assad Forces in Syria", The Independent, 16 Haziran 2013, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/iran-to-send-4000-troops-to-aid-president-assad-forces-in-syria-8660358.html> (E.T.: 29.05.2014).

³¹¹ "Iran's Rouhani Tells Syria PM Alliance Will Stay Strong", 4 Ağustos 2013, The Daily Star, <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2013/Aug-04/226221-irans-rouhani-tells-syria-pm-alliance-will-stay-strong.ashx#axzz33s77QLfG> (E.T.: 12.03.2014).; Ayrıca Ruhânî'nin Suriye açmazına dair bir analiz için bkz. Alireza Nader, "Rowhani's Syria Dilemma", RAND Corporation, 30 Ağustos 2013, <http://www.rand.org/blog/2013/08/rowhanis-syria-dilemma.html> (E.T.: 12.03.2014).

³¹² Hassan Rouhani, "Why Iran Seeks Constructive Engagement", Washington Post, 20 Eylül 2013, http://www.washingtonpost.com/opinions/president-of-iran-hassan-rouhani-time-to-engage/2013/09/19/4d2da564-213e-11e3-966c-9c4293c47ebe_story.html (E.T.: 12.03.2014).

4.3. “DİRENİŞ EKSENİ” SÖYLEMİ

İran, 1979 Devrimi’nden sonra dış politikada radikal bir eksen değişikliğine gitti. Şah’ın ABD ve İsrail ile iyi ilişkilerinin tersine, yeni rejim işe bu ülkelerle ilişkilere son vererek başladı. Soğuk Savaş’ın son dönemine denk gelen İran Devrimi, nevi şahsına münhasır özellikleri haizdi. Devrim, özü itibarıyla emperyalizm karşıtı ve sol bir söyleme sahipti. Devrimi tetikleyen unsurlar olarak, ulemâ ve İslâmcıların ciddi ve reddedilemez rolü olmakla birlikte, devrimin motor gücü sol hareketlerdi.

Burada dikkat çekilmesi gereken husus ise, İran’ın İslâm inancıyla sosyalist düşünceyi aynı potada sentezleyebilen farklı dinî ve kültürel yapısıdır. Dünyanın genelinde ve İslâm dünyasında, tamamıyla din dışı ve karşıtı görülen sosyalist düşünce, İran’ın otoriteyi ve statükoyu sürekli sorgulayan ve ezilmişleri, dışlanmışları kutsayan (mustaz’af) Şiî İslâm inancıyla yoğrulan kültürü sebebiyle, dindar ideologlarca kolaylıkla dinî kavramlarla bağdaştırılabiliyordu. Dolayısıyla devrim öncesi İran’da, sosyalizm ile dinin nerede başlayıp nerede bittiği kestirilemeyecek kadar birbirine girmiş vaziyetteydi. İran’da, deyim yerindeyse, devrim öncesi canlı bir “İslâmî Sosyalizm” düşüncesi bulunmaktaydı. Bu genel tabanda yeşeren sol akımların içinde, dini tamamen dışlayan marjinal yapılar olduğu gibi, tam aksine dinle sosyalist düşünceyi tamamıyla örtüştüren yapılar da yer almaktaydı. Devrimin bu sosyalist ağırlıklı rengi dolayısıyla, ilk başlarda İran Devrimi bir komünist devrim dahi sanılmıştı.

Devrimle ilgili analizlerde sıklıkla dile getirilen ve devrimin solcu-İslâmcı ittifakıyla gerçekleştirildiği yorumu, doğru olmakla birlikte yanıltıcı bir eksikliğe sahiptir. Devrimde solcuların ve İslâmcıların, birlikte ve aynı amaç doğrultusunda hareket ettikleri doğrudur. Ama İslâmcı tabir edilen kesimin önemli bir kısmı, bugün İran’ı fiilen yöneten ulemâ ve salt İslâmcılardan ziyade, bahsettiğimiz Şiî İslâm inancı kültürünün beslediği ve sosyalist düşünceyle yoğrulmuş, bu bahsedilen yeni “sosyalist İslâmcı” şeklinde tabir edilebilecek türdendir. Devrimin bu kadar hızlı ve teşkilâtlı bir şekilde başarılabilmesinde, ülkenin dinî kültürüyle barışık bu devrimci sol söylemin tesiri tartışılmazdır. Bu kadar büyük hacimli halk kitleleri, salt İslâmcı düşünceyle

mobilize edilip, bu denli büyük ve başarılı bir devrim gerçekleştirilemezdi. Devrimden sonra ise, ulemâ, devrimin doğal lideri konumuna gelen Âyetullah Humeynî'nin öncülüğünde tedricen rejime hâkim hale geldi ve İran, çoğu devrimcinin de öngörmediği şekilde bir ulemâ rejimine kavuştu.

İran Devrimi'nin bu kendine mahsus kodları, devrim sonrası yeni rejimin felsefî temellerini de etkiledi. Çift kutuplu dünyada yaşanan bu devrimin, sonuç itibariyle kutuplardan birine yaklaşmasıyla sonuçlanacağı öngörülüyordu. Bunun da, Şahlık rejiminde ABD'ye yakın duran konumlanmanın aksine, Sovyetler'e yakınlaşmayı getireceği düşünülebilirdi. Devrimin sol renginin de bu yakınlaşmayı temin edeceği varsayılabilirdi. Fakat burada da İran'ın kendine mahsus düşünce dünyası etkisini gösterdi ve yeni rejim, "ne Doğu ne Batı, yalnız İslâm" sloganıyla, bambaşka bir rotaya evrildi.

Zaten yeni rejimin, "ne Doğu ne Batı, yalnız İslâm" sloganı, büyük ölçüde yeni rejimin ABD karşıtlığının Sovyet yakınlaşmasıyla sonuçlanmayacağını beyanı niteliğindeydi. Bu ilkenin İran dış politikasında ne kadar makes bulduğuna, ya da dış politikanın ne ölçüde bu ilke üzerine kurgulandığına ilgili bölümlerde değinilmişti. Fakat genel olarak ifade etmek gerekirse, bu tür bir söylemin elbette İran dış politikasına ciddi yansımaları olması kaçınılmazdı.

Çift kutuplu dünyada, iki tarafa da angaje olmayan, kendine özgü bir dünya siyaseti izlemeyi hedefleyen yeni rejim, Ortadoğu'da birincil öncelik olarak Körfez³¹³ hâkimiyetini pekiştirecek ittifaklara yöneldi. Bu yönelişte, kendisine en uygun partner olarak Hafız Esed Suriye'sini buldu. Aslında İran'ın Körfez hâkimiyeti politikası, rejim değişikliğinin çok fazla etkilemediği bir konuydu.³¹⁴ İngiltere'nin Körfez jandarmalığının sona ermeye başladığı 60'lı yıllarla birlikte, İran tüm gücüyle bu boşluğu doldurmasının, stratejik bir seçenekten ziyade, konjonktürel bir zorunluluk olduğunun farkındaydı.³¹⁵

³¹³ İran'a göre 'Fars Körfezi', Arap ülkelerine göre 'Arap Körfezi', Türkiye'ye göre 'Basra Körfezi'.

³¹⁴ İran'ın Körfez politikası hakkında detaylı bilgi için bkz. Christin Marschall, *Iran's Persian Gulf Policy from Khomeini to Khatami*, Routledge, London 2003.; Ahmed İktidârî, *Halîc-i Fars - Deryâ-yi Por Mâcerâ-yi İrânî*, İntişârât Emir Kebir, Tahran 1389.

³¹⁵ Charles Zorgbibe, *Körfez'in Tarihi ve Jeopolitiği*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 61-67.

İran'ın Körfez'de güçlü bir nüfuz oluşturmamasının, birçok stratejik nedeni vardır. İran'ın Hazar dışında (ki Hazar kapalı bir denizdir) tek su yolu bağlantısı Körfez'dir. Körfez bu anlamda İran'ın dünyaya çıkış kapısıdır. Ayrıca Körfez, İran'ın her anlamda rakibi olan Arap dünyasıyla, Irak topraklarından sonraki en sıcak temas noktasıdır. Körfez'de zayıflayan bir İran'ın, Arapların egemen olduğu Ortadoğu'da barınması imkânsızdır. Yani Körfez hâkimiyeti, İran'ın Ortadoğu'da masaya oturabilmesinin önkoşuludur. Körfez'in zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarıysa cabasıdır. Körfez'de sağlanacak bir askerî üstünlük, dünya ölçeğinde önemi haizdir.

İran'ın Körfez hâkimiyeti politikası, her ne kadar Ortadoğu'da masaya oturmasına yetse de, tek başına etkili söz söylemesine imkân veremez. Söz söyleyebilmesini sağlayabilecek koşulları oluşturabilmesi için, Ortadoğu'nun içlerine, özellikle Levant'a doğru açılması gerekmektedir.³¹⁶ Bu noktada, İran'ın Suriye ile 35 yıllık “mükemmel” ittifakının önemi ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ittifakın, iki ülkeye de bölgede muazzam bir stratejik üstünlük sağladığı bir gerçektir. İran ve Suriye'nin bu sarsılmaz ittifakı, iki ülkeye Körfez-Levant denklemi üzerinden bir bölgesel hâkimiyet temin etmektedir. En başından beri Körfez'e tam anlamıyla hâkim olma stratejisi güden ve bunda hayli başarılı olan İran, Suriye ile sağladığı müttefiklik ilişkisi üzerinden bu hâkimiyetine Levant derinliği sağlarken; Levant'a (Lübnan üzerindeki hâkimiyeti ile birlikte) hâkim bir konumda yer alan Suriye'nin, bu tek başına çok fazla anlam ifade etmeyen üstünlüğüne Körfez derinliği sağlayansa İran olmaktadır. Bu karşılıklı kazan-kazan stratejisinin kaybeden tarafı ise, elbette iki cephede birden hâkimiyet mücadelesi zora sokulan Arap ülkeleri olmaktadır. Aslında Ortadoğu'da ana akım Arap ülkeleri tarafından “Şiî Hilali” olarak isimlendirilen, İran ve Suriye'nin ise “Direniş Eksenî” olarak kavramsallaştırdığı bölge denkleminin en basit ve kısa izahı budur.³¹⁷

“Direniş Eksenî” terimini ilk kullanan kişi, Libya'lı gazeteci ez-Zahf el-Ahmar olmuştur. ABD Başkanı George W. Bush'un, 11 Eylül sonrası saldırgan politikalarının teorik malzemelerinden biri olan “Şer Eksenî” ibaresine bir reaksiyon olarak ileri

³¹⁶ Behnam Ben Taleblu, “Iran's Levantine Strategy”, Threat Matrix, 24 Mayıs 2014, <http://www.longwarjournal.org/threat-matrix/archives/2014/05/irans-levantine-strategy.php#> (E.T.: 03.06.2014).

³¹⁷ Yusuf Korkmaz, “‘Şiî Hilali’ ile ‘İhvan Hilali’ Korkusu Arasında Yalan Saltanatlar”, İHH Akademi, Mart 2014, <http://www.ihhakademi.com/sii-hilali-ile-ihvan-hilali-korkusu-arasinda-yanan-saltanatlar/> (E.T.: 12.05.2014).

sürdüğü bu terimle el-Ahdar, “Şer Ekseni” olarak gösterilen İran, Irak ve Kuzey Kore’nin tek ortak paydasının, aslında ABD’nin hegemonik dünya görüşüne karşı bir direniş geliştirmeleri olduğunu ifade etmiştir.³¹⁸

Ardından gelen, ABD’nin Irak işgaliyle Irak Şiîlerinin önemi hızla artmaya başlamış, yıllardır ülkedeki Şiî gruplara yatırım yapan ve iyi ilişkilere sahip olan İran, ülkenin Şiî çoğunluğa sahip demografik yapısı dolayısıyla Irak’ı benimsemeye başlamıştır. İran gazeteleri, Irak Şiîlerinin birleşebilmelerinin ve güçlenebilmelerinin yolunun, işgalcilere karşı oluşturulacak bir direniş eksenini ile mümkün olabileceğini dillendirmeye başlamıştır.

Çok geçmeden bu söyleme Filistinli siyasîler de katılmış ve söylem bölgesel bazda giderek değerlenmeye ve yerleşmeye başlamıştır. 2006 yılında Filistin İçişleri Bakanı Said Saim’in el-Âlem televizyonuna verdiği bir röportajda, Suriye’deki 500 bin Filistinli mülteciye de göndermede bulunarak, Suriye’nin de Amerikalılar ve Siyonistlerce hedef alınan bir Arap İslâm ülkesi olduğunu ifade etmesi ve dolayısıyla; Suriye, İran, Hizbullah ve Hamas’ın bu baskılara karşı bir direniş eksenini teşkil ettiğini vurgulamasıyla, kavram günümüzdeki anlamına kavuşmuştur.³¹⁹

Irak işgalinden sonra, Irak’ta Şiîlerin hükümette ağırlık kazanması ile İran’ın bölgede nüfuzu artmış, Suriye ile on yıllara dayanan güçlü ittifakı ve Lübnan’da Hizbullah vasıtasıyla muhafaza ettiği ayrıcalıklı konumuna Irak’ın da dahil olmaya başlamasıyla, bir ucunun Körfez’e dayandığı bir “Şiî Hilali”nin doğmakta olduğuna dair spekülasyonlar ortaya atılmaya başlamıştır. Şiî Hilali terimini ilk kullanansa Ürdün Kralı II. Abdullah olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, aslında “Direniş Ekseni” ve “Şiî Hilali” terimleri aynı vakıya karşılık gelmektedir. Irak işgali sonrası oluşan yeni bölgesel konjonktürde İran’ın nüfuz artırımıyla sonuçlanan yeni realiteyi, İran ve müttefikleri “Direniş Ekseni” ibaresiyle “kutsallaştırmaya” çalışırken, ana akım Arap ülkeleri ise bunun bir Şiî yayılcılığı olduğuna dikkat çekmek amacıyla “Şiî Hilali” kavramsallaştırmasını benimsemişlerdir.

³¹⁸ “Collapse of US-Libyan Talks Highlighted by Revived Anti-US Rhetoric from Tripoli”, *Defense & Foreign Affairs Daily*, 12 Şubat 2002.

³¹⁹ “Interview with Said Saim, Palestinian Minister of the Interior, Discussing the Security Chaos in the Palestinian Territories, the Palestinian National Dialogue and Relations with Other Arab Countries”, *Federal News Service*, 29 Mayıs 2006.

Ortadoğu'nun en köklü devlet geleneğine sahip ülkelerinden biri olan İran, bu birikimini iyi değerlendiren politikalar üretmesiyle öne çıkar. Dünyanın içinden geçtiği farklı uluslararası düzenler, her ne kadar tüm dünya ülkeleri gibi İran'ı da özgün bölge ve dünya politikaları geliştirme noktasında sınırlandırırsa da, İran'ın karakteristik ve vizyoner politikalar üretme çabası her daim kendisini göstermiştir. Soğuk Savaş'ın en zor koşullarında bile, çift kutuplu dünya sistemine meydan okurcasına geliştirilen “ne Doğu, ne Batı” ilkesi bu karakteristiği yansıtır. Körfez’de “İngiliz jandarması” sona ererken, bu boşluğu ilk olarak gören ve bu boşluğu doldurmaya yönelik en aktif tutumu gösteren ülkenin İran olması da şaşırtıcı değildir.

Bu bağlamda, İran ile ilgili son yıllarda nükleer programından sonra en çok gündeme gelen konu olan “Şiî Hilali”/“Direniş Ekseni” gibi kavramsal nüfuz iddialarının, dinî/mezhebî çerçevelendirmelerle ele alınmasının çok yanıltıcı olacağını ifade etmek gerekir. İran, her şeyden önce bölgesel ve küresel iddiası olan bir ülke ve güçtür. Gücünün kaynağı yalnızca şu an sahip olduğu maddî imkânlar değil, bunun çok daha ötesinde sahip olduğu derin siyasî kültürü ve engin deneyimidir. Dolayısıyla İran ile ilgili analizlerde bu derinliği göz ardı eden her türlü yaklaşım, büyük bir eksiklikle malul olacaktır.

Uluslararası toplumun İran ile ilgili en çok düştüğü hata ise, İran algısını 1979 Devrimi ve günümüz yönetim sistemiyle sınırlandırma ve yalnız bu algı çerçevesinde analiz etme kolaycılığıdır. Bu kolaycılık, magazinî, popüler ve basitleştirici modern dünya algısının bir anlamda da kaçınılmaz sonucudur. İran'ı yalnızca 35 yıllık bir molla rejiminden ve bunun yansımalarından ibaret sanan algı, meseleleri “Şiî Hilali”/“Direniş Ekseni” kavramsallaştırmalarının kolaycılığıyla anlamaya mahkûmdur. Haddizatında bu kavramsallaştırmaların getirdiği kolaycılık, tam da İran'ın ve ana akım Arap siyasetinin istediği şeydir. Ana akım Arap siyaseti, meseleyi ne kadar “Şiî Hilali” basitliğiyle açıklama ve kendisine İran karşısında meşruiyet alanı açma gayretinde ise; en az bu ölçüde İran da, “Direniş Ekseni” kavramsallaştırmasının kolaycılığından, meşruiyet ve iyi niyet algısı devşirme kaygısındadır.

İran'ın tezine göre “Direniş Ekseni”, Filistin'in bağımsızlığını sağlayacak olan, İsrail'e karşı direniş hattını ifade etmektedir. İran, 1979 Devrimi'nden sonra İsrail karşıtı bir politika benimsemiş, İsrail'in yok edilmesine kadar varan söylemler ileri

sürmüştür. Lübnan’da Hizbullah örgütü, Filistin’de İslâmî Cihad ve Hamas örgütleri ve Suriye’de Esed rejimi, İran tarafından bu direniş hattının parçaları olarak görülmüştür.³²⁰ Arap Baharı devrimleri dalgasıyla Suriye’de Mart 2011’de başlayan halk ayaklanmasında, Suriye rejiminin yanında yer almayı tercih eden İran, bu tutumunu “Direniş Eksenî” teziyle açıklamaya çalışmıştır. İran’a göre Suriye’de yaşananlar, halk ayaklanması ve özgürlük talebinden daha çok, Batı karşıtı ve İsrail düşmanı rejimin çökertilmesine yönelik bir komplodur.

İran, Suriye ile kurduğu stratejik işbirliği ve bölgesel ittifakı, İsrail karşıtlığı temelinde açıklama eğilimindedir. Dışarıdan bakıldığında tuhaf görünen ve İslâm dünyasında ciddi sorgulamalara neden olan bu molla-laik ittifakı, yakın İsrail tehdidi sayesinde gerekli izahı ve meşruiyeti elde edebilmektedir. İranlı yetkililer, İsrail faktörü söz konusu olmasa, Suriye ile bu denli stratejik ilişki kurmayacaklarını ileri sürüyorlar. 2000 yılının İran-Suriye ittifakı açısından büyük önemi vardır. “Esed Hanedanlığı”nın kurucusu Hafız Esed, 2000 yılında ölmüştür. Bu yıl aynı zamanda, İsrail’in Güney Lübnan’dan çekildiği yıldır. Bu çekilme, Hizbullah’ın zaferi olarak görülmüştür. Çekilme süreci ise, Hafız Esed Haziran ayında ölmeden sadece birkaç ay önce, Nisan ayında tamamlanmıştır.

2000 yılını İran-Suriye ittifakının başarısının ispatı olarak gören İranlı yetkililer, bunun aynı zamanda İsrail-Filistin görüşmelerinin başarısızlığını da kanıtladığını ifade ediyorlar. İran’a göre bu başarılarla, 2000 yılından sonra İran-Suriye ittifakı manevî olarak güçlenmişti. İran’ın Suriye Şîlik-Nusayrîlik/Alevîlik üzerinden siyaset geliştirmediğini söyleyen yetkililer, Suriye ile ilişkilerde, Hafız Esed’in yüzde yüz İsrail karşıtı olduğuna emin olduklarına, ilişkileri geliştiren hususiyetin bu olduğuna dikkat çekiyorlar. İranlılara göre, Hafız Esed, siyasî dehasıyla İran’ın Ortadoğu’da eksen ülke olacağını görmüştü. Bu sebeple İran-Suriye ittifakının temini için büyük çaba sarf etti. Bununla birlikte, İran-Suriye ittifakı pürüzsüz değildi. Zaman zaman iki ülke farklı alanlarda karşı karşıya geliyorlardı. Örneğin Suriye, Amerikan işgali sonrası Irak’ta Şîilere karşı savaşı destekledi. el-Kaide unsurlarına dahi destek olmaktan çekinmedi. Bunda, Irak Baas’ının oluşturacağı boşluğu doldurmak isteyen Suriye’nin,

³²⁰ Michael Rubin, “The Enduring Iran-Syria-Hezbollah Axis”, American Enterprise Institute, 17 Aralık 2009, <http://www.aei.org/article/foreign-and-defense-policy/regional/middle-east-and-north-africa/the-enduring-iran-syria-hezbollah-axis/> (E.T.: 12.03.2014).

konjonktürel stratejisi etkili olmuştur. Irak ve Suriye Baas hareketleri, başından beri iki rakip oluşumdu. Baas liderliği mücadelesinde Irak'ın saf dışı kalması, Suriye'nin iştahını kabartmış ve Irak Baas'ı üzerinde hâkimiyet kurma yoluyla Irak'ta etkinliğini artırma hesapları geliştirmiştir. Amerikan işgaline direnmeyi gerektiren bu strateji, işgalde pasif bir konum alan İran ve destekçilerinin çıkarlarıyla çatışmıştır. Suriye'nin İran-Irak Savaşı'nda İran'ın yanında konumlanmasını dahi, yalnızca Irak Baası'na düşmanlığıyla açıklayanlar olmuştur. İran-Suriye ittifakının, iki ülke arasındaki ilişkilere dair ilginç anekdotları da bulunmaktadır. 1988'de Suriye'de başörtüsü yasağı uygulamaya koyulduğunda, İran Dışişleri Bakanı bunun önüne geçmiştir. Yasağın kaldırılması için Suriyeli yetkililere baskı yapan Dışişleri Bakanı, yasağın çok geçmeden yürürlükten kaldırılmasını sağlamıştır.³²¹

Londra'da yayımlanan *Rey'ul-Yevm* gazetesi yazarı İsmail Kasımî el-Hasanî, Suriye'de muhalefetin başarı şansının giderek azalması üzerine yazdığı bir yazısının başlığı olarak, “Suriye’de Direniş Ekseni Kazanıyor, Gerisi Teferruat” ibaresini uygun görmüştür. Kasımî’ye göre, ABD ile Batılı ve Arap müttefikleri, Suriye’nin liderlerine, halkına, uygarlığına, altyapısına, ekonomik kurumlarına ve toplumsal dokusuna saldırmayı tercih etmiştir. Ama bu savaş başarısız olmaya mahkûmdur. İran'ın Suriye'deki halk ayaklanmasına bakışını da ifade eden bu cümleler, Suriye'de yaşanmakta olan herşeyi Batı komplosuna indirgeyen anlayışın ötesinde, aslında “Direniş Ekseni” uğruna teferruat haline getirilen şeyler arasında, Suriye halkının demokratik hak ve özgürlük taleplerinin de olduğunu zımnen itirafı niteliğindedir.³²²

Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esed'in mektubunu, İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhânî'ye sunmak üzere Ağustos 2013'te Tahran'a giden Suriye Başbakanı Vâil el-Halkî'yi kabulünde Ruhânî, hâlihazırda Suriye'de cereyan eden olayların, bölgedeki Siyonist-Amerikan planlarını hayata geçirmeye ve “Direniş Ekseni”ni ortadan kaldırmaya yönelik başarısız girişimlerden ibaret olduğunu ifade etmiştir.³²³

Arap dünyasında İran'a yakınlığıyla bilinen ve *Şebeket'ül-Emân* adlı stratejik araştırmalar kurumunun koordinatörlüğünü de yürüten Lübnanlı siyasi analist Enis

³²¹ İranlı yetkililerle gerçekleştirilen görüşmelerden derlenmiştir.

³²² “Suriye’de Direniş Ekseni Kazanıyor, Gerisi Teferruat”, Yakın Doğu Haber, 18.02.2014, http://www.ydh.com.tr/HD12652_suriyede-direnis-ekseni-kazaniyor-gerisi-teferruat.html (E.T.: 16.04.2014).

³²³ “Ruhânî: Eyyi Kuvve fi'l-Âlem Len Tüza'zia Alâkât İrân er-Râsiha bi-Suriye”, el-Kuds el-Arabî, 4 Ağustos 2013, <http://www.alquds.co.uk/?p=69964> (E.T.: 16.04.2014).

Nakkaş, Suriye’deki devrim sürecini analiz ettiği bir röportajında, “İsrail sahaya girerse Direniş Ekseni kaçmayacak” diyerek, Direniş Ekseni tezini Suriye krizine tatbik eden görüşü desteklemiştir. Enis Nakkaş sıradan bir siyasî analist değildir. FKÖ eski lideri Yaser Arafat’ın yakın arkadaşlarından bir *el-Fetih* örgütü üyesi olması ve İran devrim kadroları ile Filistin direnişinin temsilcileri arasında aracı rolü oynaması, onu İran’ın Filistin odaklı Direniş Ekseni tezinde önemli biri haline getirmektedir.³²⁴ Direniş Ekseni tezine Arap dünyasından sahip çıkan ve özellikle Filistin cephesinden alınan bu tür destekler, kuşkusuz İran için hayatî öneme sahiptir.

İran’ın Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Başkanı Said Celilî, Ağustos 2012’de Şam’a gerçekleştirdiği destek ziyaretinde, Direniş Ekseni’nin kırılmasına müsaade etmeyeceklerini ifade ederek, İran’ın Esed rejiminin yanında olduğunu göstermiştir.³²⁵ İran Dışişleri Bakanlığı da, Suriye’de yaşanmakta olan hareketlenmeyle ilgili yaptığı açıklamada, Suriye ve İran’ı birbirine bağlayan 32 yıllık iyi ilişkilerin, iki ülke halkının ilke ve hedeflerinin birbirine yakınlığının bir meyvesi olduğunu ifade etmiştir. Dışişleri Bakanlığı açıklamasında, Suriye halkının ABD-Siyonist komplosu ve provokasyonlarını akamete uğratan bilinç ve uyanıklığı övülerek, bu bilinç ve uyanıklığın devlet ve halkın katılımıyla başlatılan kalkınma ve reform sürecine bir temel oluşturacağı ve Suriye’nin önemli ulusal tutum ve rollerini pekiştireceği ifade edilmiştir. Açıklamada Suriye’nin Filistin ve Lübnan halklarının haklarını korumada oynadığı hayatî role işaret edilerek, bu bağlamda Suriye’nin Siyonizm’e karşı mücadelede birleştirici bir öncü rol oynadığına dikkat çekilmiştir.³²⁶

Buna mukabil, meseleyi salt bir Şii/İran yayılmacılığı perspektifinden algıla(t)ma eğiliminde olan ana akım Arap siyaseti, her fırsatta “Direniş Ekseni” tezine adeta bir antitez olarak “Şii Hilali” mitini tervîc etmiştir.

Bu meyanda ilk çıkışın, 2004 yılında Ürdün Kralı II. Abdullah’tan geldiğine değinilmişti. Abdullah’ın “Şii Hilali” kavramsallaştırması kısa zamanda rağbet görmüş, gerek akademik çalışmalarda, gerekse siyasî analistlerin değerlendirmelerinde çok fazla

³²⁴ “Who is Anis Nakash?”, The Weekly Standard, 20 Ekim 2010, http://www.weeklystandard.com/blogs/who-anis-nakash_511392.html (E.T. 18.04.2014).; Enis Nakkaş Röportajı, Medya Şafak, 9 Nisan 2014, <http://medyasafak.com/haber/1422/enis-nakkaş--israil-sahaya-girerse-direnis-ekseni-kacmayacak> (E.T. 18.04.2014).

³²⁵ “Said Celili der Dimeşk: Nemî-gozârîm Mihver-i Mukâvemet Şikeste Şevd”, BBC Farsça Servisi, 7 Ağustos 2012, http://www.bbc.co.uk/persian/world/2012/08/120807_an_syria_crisis.shtml (E.T. 18.04.2014).

³²⁶ “Beyâniye-yi Vezâret-i Umûr-i Hârîce-i İrân Pîrâmûn Tahavvülât-i Suriye”, Asr-i İrân Siyasî Analiz ve Haber Sitesi, 16 Ordibeheşt 1390, <http://www.asriran.com/fa/news/164756/> (E.T. 18.04.2014).

dile getirilen bir fenomen haline gelmiştir. Zaten daha önce de belirtildiği gibi, “Şîî Hilali” ile “Direniş Ekseni” kavramları, birbirini besleyen ve tervîc eden bir yapıda olmuştur. Ortaya çıkışları da birbirlerine çok yakın dönemlerde gerçekleşmiştir. İki kavram da 11 Eylül sonrası dünyanın ürünüdür. 11 Eylül sonrası dünya İran açısından kavramsal ve pratik zenginliklerle doludur. Kuşkusuz bunun en önemli sebebi Irak’ın işgalidir.

Arif Keskin, “Şîî Jeopolitiği ve İran” adlı makalesinde, Saddam sonrası dönemin İran ve Şîîler açısından önemini şu şekilde anlatmaktadır:

“Saddam’ın devrilmesi Irak’ta siyasî rejim değişikliğinden öte bir anlam taşımaktadır. Irak’ta Şîîlerin ve Kürtlerin siyasal alanda temsilleri, yeni bir Irak kimliği doğurmuş, bu ülkeyi belirli ölçüde “Sünnî Arap devletleri” kategorisinden çıkarmıştır. Saddam’ın devrilmesi ile birlikte Şîîler bölgenin siyasî jeopolitiğine bir aktör olarak dâhil olmuşlardır. Irak’ta Şîîlerin etkinleşmesi ile birlikte, İran’ın Irak’taki etkinliği de Sünnî Arap devletleri tarafından kaygıyla izlenmeye başlanmıştır. Irak’taki değişim Basra Körfezi’nde İran’a etkinlik olanağı ve Arap Orta Doğu coğrafyasında nüfuz alanı sağlayarak, Orta Doğu hâkimiyetine giden güzergâhı belirlemiştir. Böylelikle Irak’taki değişim ile birlikte bölgedeki Şîî jeopolitiğinin yapısı yeniden tartışılmaya başlanmıştır”.³²⁷

İranlı düşünür Veli Nasr ise, Şîî kimliğini ön plana çıkaran İran siyasetini 1979 Devrimi ile başlatarak, “Şîî Hilali” tezini Irak işgalinden çok daha öncelere dayandıran bir bakışa sahiptir. Nasr’a göre, İran devrimden sonra bu politikayı ince ince işlemiş, özellikle İran-Irak Savaşı’nda oluşan Sünnî Arap bloğuna karşılık, “Şîî/devrimci İran” karakteri beslenmiştir. Ona göre, Humeynî döneminden başlamak üzere Nusayrî Suriye rejimiyle kurulan iyi ilişkiler, bu Sünnî Arap bloğunu dengeleme kaygısındadır:

“Nasr’a göre, İran Devrimi Orta Doğu’da Şîî kimliğinin ön plana çıkarılmasına ve bölgenin her yerinde Şîîlerin siyasal hak iddiasında bulunmalarına yol açmıştır. İran Devrimi Şîîlere sadece iktidar yolunu öğretmekle kalmamış; Şîî siyasî hareketleri için güçlü malî, manevî ve örgütsel destek de sağlamıştır. Şîîler, 1960’lar ve 1970’ler boyunca, bulundukları ülkelerdeki ulusal politikalara entegre olmak ve bu yöndeki mezhep engelini aşmak için Arap milliyetçiliğine ve sol ideolojilere meylenmişlerdi. Şîîlerin bu şekilde hareket etmesinde geleneksel Şîî ulemânın muhafazakârlığı ve ‘sessizliği’ de önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle, açıkça Şîî nitelikli siyasî hareketler ancak 1970’lerin sonlarında ve

³²⁷ Arif Keskin, “Şîî Jeopolitiği ve İran”, *Avrasya Dosyası*, 2007, Cilt 13, Sayı 3, s. 66.

1980’lerde (Lübnan’da EMEL, Irak’ta Dava, Afganistan’da Hizbi Vahdet, Pakistan’da Tarik-Caferî vs.) ortaya çıkmıştır”.³²⁸

Bu tür ayağı yere basan ve müstened çıkarımlar bir yana, “Şîî Hilali” argümanları, genellikle bilimsel bir temel taşıma kaygısından ziyade, Şîî yayılmacılığı korkusu kaynaklı ve tepkisel olarak ileriye sürülen görüşler niteliğindedir. Bu aslında İran’ın bölgesel politikalarını ve nüfuz mücadelesini basite indirgeyen ve hakikatin birçok yönünü görmeye engel teşkil eden bir yaklaşımdır.

Bununla birlikte, Şîî Hilali mitinin bilimsellikten uzak ve yanıltıcı etkileri olduğuna dair çok sayıda tahlil vardır. Ortadoğu politikalarını açıklamada mezhepsel dengeleri haddinden fazla önemseyen yaklaşıma yönelik ciddi ve haklı eleştirilerde de bulunulmuştur. Şîî dünyasındaki kültürel, millî, etnik ve sosyo-politik farklılıkları göz ardı ederek monolitik bir yapıymış gibi resmetmek ve Şîîlerin yalnızca mezhep temelinde bir ittifak ve siyaset üretebileceklerini öne sürmek, fazlasıyla iddialı bir bakış açısidir.

Körfez ülkelerindeki Şîîlerin ve Türkiye’deki Caferîlerin, İran’ın bazı millî politikalarına karşı olduğu bir gerçektir. Örneğin İran’ın Ermenistan ile iyi ilişkileri Türkiye Caferîlerinin tepkisini çekmiştir. İran ile Suriye arasındaki ilişkilerde, geçmişte Lübnan’da, Irak’ın işgali sırasında ise Irak’ta ortaya çıkan ciddi strateji farklılıkları da bu tezi desteklemektedir. Suriye’deki iç savaşın, “Direniş Ekseni”ni birbirine kenetlerken, aynı zamanda eksenin İslâm dünyasındaki meşruiyetini zayıflatmakta olduğunu düşünen Ortadoğu uzmanlarına göre ise, ittifakın geleceğine ilişkin soru işaretleri çoğalmaktadır.³²⁹

Hatta Batı’nın ve bölgedeki en önemli müttefiki İsrail’in, Suriye krizini İran’ı zayıflatan bir unsur olarak görmekte olduğunu ve bu açıdan gizli bir memnuniyet duymakta olduğunu iddia eden görüşler de dile getirilmiştir.³³⁰ Bu bağlamda, İran’ın Suriye iç savaşına bu denli müdahil olmasını Nazilerin Stalingrad Savaşı’na benzeten

³²⁸ Bayram Sinkaya, “Şîî Ekseni Tartışmaları ve İran”, *Avrasya Dosyası*, 2007, Cilt 13, Sayı 3, s. 40.

³²⁹ “‘Axis of Resistance’ is Fraying at the Seams, Say Mideast Experts”, The Associated Press’in haberi, 1 Kasım 2012, <http://www.timesofisrael.com/axis-of-resistance-is-fraying-at-the-seams-say-mid-east-experts/> (E.T.: 12.03.2014).

³³⁰ Seumas Milne, “The West and its Allies Cynically Bleed Syria to Weaken Iran”, The Guardian, 7 Mayıs 2013, <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/may/07/west-cynically-bleed-syria-weaken-iran> (E.T.: 12.03.2014).

Gary C. Gambill, nihaî kertede İran'ın ciddi bir kan kaybı yaşayacağını öngörmektedir.³³¹

³³¹ Gary C. Gambill, “Syria is Iran’s Stalingrad”, Middle East Forum, Haziran 2013, <http://www.meforum.org/3531/syria-iran-stalingrad> (E.T.: 12.03.2014).

4.4. HAMANEY'İN YAKLAŞIMI: ABD-İSRAİL KARŞITLIĞI

İran, Direniş Ekseni söylemini, Batı emperyalizmi ve Siyonizm karşıtlığı üzerine kurgulamıştır. Eski ABD Başkanı George W. Bush'un "Şer Ekseni" tanımlamasına İran'ı da dâhil etmesi ve 11 Eylül sonrası saldırgan politikalarının bir bir hayata geçmesi, İran'ın "Direniş Ekseni" söylemini beslemiştir. Aslen bu kavram, ilk olarak Libyalı bir gazeteci olan ez-Zahf el-Ahdar'ın bir yazısında yapmış olduğu analizde dile getirilmişti. el-Ahdar, "Şer Ekseni" diye tabir edilen ülkelerin, aslında ABD'nin hegemonik dünya görüşüne meydan okuyan "Direniş Ekseni" ülkeleri olduğunu öne sürmüştü. Bu kavram İranlı yetkililerin çok hoşuna gitti ve zamanla İran'ın özellikle Ortadoğu politikalarında Batı emperyalizmi ve Siyonizm karşıtı söylem ve siyasetine özgü bir tanım haline geldi.

Arap Baharı'nın ilk safhasında, Tunus ve Mısır'da yaşanan devrimleri kendi devrimci söylemi ve vizyonu ile mutabık gören İran, bu devrimlerle ilgili yaptığı müspet açıklamalarla halklar nezdinde itibarını artırma ve 79 Devrimi'ne atfen İslâm dünyasında öncü-devrimci bir statüye yükselmeyi ummaktaydı.³³² Bir süre sonra devrim dalgasının Suriye kıyılarına vurması ise, İran'ın hesaplarını alt üst edecekti. 30 yılı aşkın bir müttefiklik ilişkisi geliştirdiği Suriye rejiminin, her ne pahasına olursa olsun ayakta kalması gerektiğini düşünen İran, Suriye ayaklanmasıyla çok çetin bir ikileme yüzleşmek durumunda kaldı. Bir yanda, 79 Devrimi sonrası geliştirdiği, İslâmî tonlu devrimci söylem ve Tunus ve Mısır halk ayaklanmalarında takındığı bu söyleme uyumlu devrim yanlısı tutumu, diğer yanda ise Ortadoğu'daki bir numaralı müttefiki ve "Direniş Ekseni"nin en önemli unsuru olarak gördüğü Suriye bulunmaktaydı.

İran yönetimi, kararını çok geçmeden vermiş ve Suriye rejiminin yanında konumlanmıştı. Şimdi yapılması gereken, bu çelişkili durumu açıklayabilecek bir söylem geliştirmektir. Bu noktada "Direniş Ekseni" söyleminden çok şey bekleniyordu. Rehber Hamaney, İran'ın tutumunu Haziran 2011'de şu sözlerle net bir şekilde ifade etmişti: "Bizim düşümüz açık; her nerede İslâmî, halkçı ve Amerikan karşıtı bir hareket varsa onu destekleriz", "Eğer bir yerde bir hareket Amerika ve Siyonistler tarafından

³³² Hamaney başta olmak üzere İranlı yetkililerin Tunus ve Mısır devrimleriyle ilgili açıklamaları için bkz. Hakkı Uygur, "İran ve Arap Baharı", *SETA Analiz*, Sayı 52, Mart 2012, s. 15-16.

kışkırtılmışsa onu desteklemeyiz. Her nerede Amerika ve Siyonistler bir ülkeyi işgal etmek ve bir rejimi devirmek üzere sahneye çıkarsa biz karşı tarafta yer alırız”.³³³

Böylelikle İran, Suriye halk ayaklanmasını, tamamıyla bir Batı ve Siyonizm komplosuna indirgiyordu. İran’ın ise ebedî bir emperyalist ve Siyonist düşmanı olması, ancak bu kompilonun karşısında yer almasını gerektirirdi. İran, bu yaklaşımını doğrulamak amacıyla bazı argümanlar geliştirdi. Bunlardan biri, Nisan 2011’de yayınlanan bir Wikileaks belgesinde, ABD Dışişleri Bakanlığı’nın 2006 yılından itibaren Suriyeli rejim muhaliflerine gizli bir şekilde destek verdiği iddiasının ileri sürülmesidir.³³⁴ Belgeye göre, dışarıdan aldıkları destekle gerçek halk hareketini yönlendirmeye çalışan bu kimseler, Suriye’deki karışıklıktan istifade ederek, yabancı güçleri ülkeye müdahale etmek için provoke etmektedir.³³⁵

Suriye’deki gösterilerin, diğer Arap Baharı ülkelerinden yaklaşık üç ay sonra başlamış olması da, İran’ın, Suriye ayaklanmasının üzerinde çalışılmış bir Batı komplosu olduğu tezinde işlenmiştir. İranlı yetkililere göre bu gecikme, ayaklanmanın dışarıdan yürütülen bir proje olduğunu kanıtlayan bir hazırlık aşaması süreci anlamına gelmektedir. Suriye ayaklanmasının, diğer Arap ayaklanmalarının aksine, başkentten veya büyükşehirlerden değil de kırsal bölgelerden başlamış olması ve Suriye’de muhalefetin silaha başvurmuş olması da, İran’ın, devrimcilerin dış güçlerin ajanı olduğu yönündeki tezinde kullandığı argümanlar haline gelmiştir.³³⁶

³³³ Bayram Sinkaya, a.g.m., s. 44.

³³⁴ “U.S. Secretly Backed Syrian Opposition Groups, Cables Released by WikiLeaks Show”, The Washington Post, 17.04.2011, http://www.washingtonpost.com/world/us-secretly-backed-syrian-opposition-groups-cables-released-by-wikileaks-show/2011/04/14/AF1p9hwD_story.html (E.T.: 10.05.2014).

³³⁵ Bayram Sinkaya, a.g.m., s. 45.

³³⁶ Bayram Sinkaya, a.g.m., s. 45.

4.5. İRAN'IN SİYASÎ-DİNÎ KÜLTÜRÜ VE STRATEJİK ÇIKAR DENGESİ

İran'ın dış politika belirleme önceliklerinin ve karar verme mantalitesinin irdelendiği bölümlerde, ülke hariciyesinin bölgesel ve konjonktürel yaklaşımları dikkate alan ve son derece esnek bir yapıya sahip olduğu ifade edilmişti. Bu yönüyle İran dış politikası, kolay anlaşılamaz ve hüküm verilemez bir yapıya sahiptir.

İran, genel olarak tüm devlet yapılanmasında olmakla birlikte, özellikle hariciye çevresinde, binlerce yıllık yerleşik devlet geleneğinin getirdiği tecrübeyi ve oluşturduğu siyasî kültürü iyi kullanmaktadır. Şaşırtıcı olansa, bu hususun, rejimin tamamıyla çöktüğü ve yenisinin kurulduğu 79 Devrimi'nden sonra da önemini ve ağırlığını koruyabilmiş olmasıdır. Bunda, İran devlet ve toplum kültürünün eşsiz ve üzerinde önemle durulması gereken hususiyetlerinin izleri bulunmaktadır.

En büyük faktör, İran'da toplumun kendisiyle barışık olma kültürünün yaygın olmasıdır. Bir İranlı, her zaman kökleriyle ve geçmişiyle gurur duyar. Örneğin Türk toplumunda olduğu gibi, geçmişin farklı dönemlerinde kutuplaşan ve hesaplaşan bir millet bölünmüşlüğü yoktur. Günümüz rejim muhalifleri bile, asla İranlılık bilincinin yaralanmasına izin vermezler. Aynı şekilde örneğin Şah'ın azılı düşmanı olan İslâmcılar da, bu dönemde takılı kalan bir tarzda, İranlılık bilincine zarar verecek unsurları hayat felsefesi haline getirmemişlerdir. Bu hususun, örneğin Osmanlıcılık, Devrimci Atatürkçülük bağlamında, Türkiye'nin toplumsal bütünlüğüne vurulmuş bir siyasî kültür prangası olduğu tartışmasızdır. İşte İranlılar, bu gibi bir tarihî ya da güncel hesaplaşmanın, İranlılık bilincine zarar vermesine asla müsaade etmeyecek bir siyasî kültür olgunluğuna erişmişlerdir.

Yine Türkiye ile kıyaslamak gerekirse, örneğin İran'da, Türkiye'de olduğu gibi bir merkez-çevre çatışması temel siyasî belirleyen değildir. Türkiye'de özellikle Cumhuriyet sonrası siyasetin en belirgin vasıflarından biri haline gelen merkez-çevre çatışması, İran'da yaşanmamıştır. İran'ın siyasî kültür üstünlüklerinden biri de, farklı etnik unsurları çok iyi bir şekilde sistemle kaynaştırabilmesidir. Her ne kadar, farklı

etnik grupların ciddi sorunları olsa da, İran kadar çok etnisiteli bir ülkenin, farklı etnik grupları bu denli yönetim kademesiyle barıştırmış olması önemli bir üstünlüktür. Bu yönüyle İran'ın yönetim anlayışı, Osmanlı modeliyle benzerlikler içermektedir.

Bu üstünlüklerinin yanında, İran'ın en büyük zafiyeti ise, farklı mezheplerle gerilimli ilişkilere sahip olmasıdır. XVI. yüzyılda Safevîler'in Şîliği resmî mezhep haline getirmeleriyle, Sünnîlerle kavgalı bir yönetim anlayışı gelişmiştir. Zaten, Safevî hâkimiyetinden önce çoğunluğu Sünnî olan İran'ın Şîleştirilmesi, büyük oranda zor kullanılarak temin edilmiştir.

Bu gelenek, dinin İran millî kimliğinin önemli bir parçası olması hasebiyle, günümüze değin etkinliğinden bir şey kaybetmemiştir. Safevîler'in son dönemlerinden itibaren, Şî ulemânın yönetimde giderek etkin olmaya başlaması, belli dönemlerde yoğun baskı altında bulunsalar da, aslında 79 Devrimi sonrası kurulan ulemâ rejiminin temellerini atan husus olmuştur. Ulemânın bu denli canlı ve faal konumu da, İran'ın millî kimliğinde dinin yerini sağlamlaştırmıştır. İşte bu siyasî-dinî kültür, İran'ın günümüzdeki en büyük zafiyeti olan Şîlik dışı mezheplerle olan gerilimli ilişkiyi beslemiştir. Özellikle 79 Devrimi'nden sonra, anayasaya resmî din tanımı olarak "İslâm dininin On İki İmam mezhebi" ibaresinin eklenmesi, bu siyasî-dinî kültürün adının konulması anlamına gelmektedir.

Bu noktada, İran dış politikası incelemelerinde en fazla öne çıkan mesele gündeme gelmektedir. On İki İmam Şîliğini resmî mezhep olarak benimseyen İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası, ne ölçüde bu kimliğin etkisi altında kalmaktadır? İçeride Şîliğin son derece belirleyici ve hâkim unsur olduğu tartışmasızdır. Özellikle devlet yönetimi tamamıyla Şîilerin egemenliği altındadır. Bir Sünnî'nin, İran devleti ve ordusunda üst kademelere gelmesi, yazılı olmayan kanunlarla engellenmiş durumdadır. Peki, içeride bu kadar belirleyici olan Şîliğin İran dışındaki devlet politikalarında etkisi nedir? Bu soru, günümüzde İran siyaseti çalışan tüm akademisyen ve stratejisyenlerin cevabını aradığı en önemli sorudur. Soru basit olsa da, cevabı kolaylıkla verilemeyecek türdendir. Bu soruya cevap verebilmek için, iki halkalı bir düşünce sistemi kullanılmalıdır. Bu düşünce sistematüğını doğru kurabilmek içinse, İran tarihinin

kendine özgü unsurlarına dayalı İran siyasî kültürünü çok iyi çözümlemek gerekmektedir.

Sistematığın ilk ve geniş halkasını, bin yıllara dayanan İranlılık/Perslik bilinci oluşturmaktadır. Bölgede bu denli yerleşik ve kadim bir millet olmanın getirdiği kimlik bilinci, siyasî kültürü belirleyen çok önemli bir etkidir. İkinci halka, Safevîlerle başlayan Şîî hâkimiyetinin, İranlılık/Perslik ile barışık bir siyasî-dinî kültür geliştirmiş olmasıdır. Bu yeni dönemin, kadim siyasî kültürle çatışmayan yapısı, İran siyasî-dinî kültürünün gücünü aldığı en önemli unsurdur. İki halka arasında kopukluk olmaması, bu halkaların iç içe geçmiş, uyumlu bileşkenler haline gelmesini sağlamıştır.

Günümüze dek uzanan ve 79 Devrimi sonrası kurulan ulemâ rejimi de, aslında bu ikinci halkanın içinde değerlendirilebilecek bir iç halka niteliğindedir. Yani bu açıdan bakıldığında, İran siyasî-dinî kültüründe bir kopukluk olmadığı görülür. 79 Devrimi'nin ve sonrasında kurulan ulemâ rejiminin bölge ve dünya tarihi açısından son derece radikal ve olağanüstü yapısı tartışmasızdır. Bu yönüyle 79 İran Devrimi, oluşumu ve sonuçları itibariyle Fransız Devrimi ve Bolşevik Devrimi kadar tarihî öneme sahiptir.

Ancak İran siyasî-dinî kültürü perspektifiyle içeriden bir bakış yapılırsa, bu devrimin de, tıpkı birinci halkayı ikincisiyle buluşturan Safevî Devrimi gibi, siyasî kültürde bir kopukluğa sebep olmadığı, bilakis millî kimlikte ve bu kimliğin en önemli belirleyeni halindeki dinî kimlikte bir konsolidasyonu getirdiği görülebilir. Üstelik birinci halkayı ikincisine bağlayan Safevî Devrimi'nde, siyasî kültürde çok iyi bir şekilde devamlılık sağlanmakla birlikte, toplumun yeni mezhep anlayışı olan Şîîlik rayına oturtulmasında görülen dinî/kültürel kırılmanın getirdiği zayıflatıcı etki, 79 Devrimi'nde yoktur. Bilakis millî bilincin baş belirleyeni haline gelmiş dinin de teminatıyla, İran siyasî-dinî kültürü daha da güçlenmiştir.

Bahsedilen düşünce biçimi, güncel rejim tartışmaları ve yönetim anlayışlarından azade, çok daha geniş bir vizyonla ülke gerçeklerine bakabilme olanağı sağlar. İran siyasî-dinî kültüründeki bu harikulade devamlılık anlaşılmadan, İran üzerine yapılacak her tahlil, ucuz bir oryantalist çabadan öteye gidemeyecektir.

Bu geniş perspektif sağlandığında, İran'ın dış politikasında bariz bir şekilde öne çıkan bölgesel ve konjonktürel farklılaşma çok daha iyi anlaşılabilir. Orta Asya ve Kafkasya bölgelerine yönelik, tamamıyla bölgesel şartlar gereği geliştirilen ve dinî/mezhebî referanslarla bağdaşmayan politikaların, Ortadoğu'ya gelindiğinde birden dinî/mezhebî referanslar bağlamında yürütölüyor gibi görünmesi, bu perspektifle değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır.

Dış politikada bu esnekliği ve görüş genişliğini sağlayan şey, ancak bu derin siyasî kültürle anlaşılabilir. Kısacası İran'ın dış politika yapımını belirleyen faktör, engin siyasî kültürden süzülmüş, son derece siyasî esnekliğe sahip, köklü devlet geleneğinin verdiği büyük özgüvenle teyit edilmiş, stratejik çıkar öncelikli bakıştır.

4.6. SURİYE ÜZERİNDE İHTİYATLI BİR DOĞU - BATI ÇEKİŞMESİ

İran ve Suriye'nin 30 yılı aşkın müttefiklik ilişkisinin, Suriye ayaklanmasında rejime can simidi görevi görmesi, Ortadoğu'da ezelden beri İran'ın çıkarlarının karşısında konumlanan Suudi Arabistan'ı bölge siyasetinde daha etkin rol almaya sevk etmiştir. Ortadoğu'da ölçeğinin çok üstünde politikalar geliştiren ve bölgesel aktörlerle rekabete soyunan Katar da, bu süreçte Suudi Arabistan ile aynı kulvarda hareket etmekteydi. Öyle ki, Suudi Arabistan ve Katar, aynı siyasî düzlemde ve birbirini destekleyen politikalar geliştirmekle birlikte, birbirlerinden rol çalan, rekabet halinde iki oyuncu konumuna düşmüşlerdir.

Suriye rejiminin ayaklanmayı şiddetle bastırmaya çalışması ve hiçbir reform sinyali vermemesi, ayaklanmanın ardından bir müddet siyasî çözüm ve reform yolunda telkinlerde bulunan fakat bunda başarılı olamayan Türkiye'nin de, Suriye rejimi aleyhine muhaliflere destek vermesiyle sonuçlandı. Türkiye, özellikle 2005 yılından sonra Suriye ile çok iyi ikili ilişkiler geliştirmiş, ortak Bakanlar Kurulu toplantıları dahi yapılmıştı. Bununla da kalmamış, iki ülke liderlerinin aile dostluğuna kadar uzanan, son derece samimi bir yakınlaşmanın içine girilmişti.

Özellikle iki ülkenin PKK faktörü dolayısıyla savaşın eşiğine geldiği 90'lı yılların sonundan sonra, bu tarz bir yakınlaşmanın içine girmeleri, iki tarafın da arzuladığı, takdir ettiği ve maslahat gözettiği bir durumdu. Dolayısıyla Türkiye, kesinlikle bu olumlu havanın kolaylıkla dağılması taraftarı değildi. Ayaklanmanın ardından, Türkiye Dışişleri Bakanı tarafından altı ay kadar Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esed'in ikna edilmesi için gerçekleştirilen çok sayıda tur, bunun en somut göstergesi niteliğindedir. Fakat son tahlilde, Türkiye, belki yalnızca insan hakları noktasından hareketle ilkesel, belki bununla birlikte bölgesel denklemde yeni konjonktürlere göre güncellenen siyasî kararlara dayanan stratejik nedenler dolayısıyla, Suriye rejimine cephe alma durumuna gelmişti.

Türkiye'nin Suriye rejimi karşıtı tutumunda, kendisiyle paralel siyaset geliştiren ülkeler olan Suudi Arabistan ve Katar'ın, Ortadoğu'da “anti-Şii” politik

kanadı temsil eden aktörler olması, Türkiye'nin de bölge politikasında mezhep temelli hareket eden, "Sünnîci" bir yapıya büründüğü eleştirileri almasına neden oldu. Zira İran'ın ve Lübnan'daki vekili Hizbullah'ın, Suriye rejimine destek vermesinin sebebi olarak, kimilerinin "Şîî Hilali" olarak gördüğü, İran ve müttefiklerininse "Direniş Ekseni" olarak isimlendirdiği bölgesel denklemin zorunlulukları gösteriliyordu. Yani bir anlamda, bölgede mezhep faktörünün başat aktör olduğunu öne süren bir algı hâkim durumdaydı. Şüphesiz bu algının beslenmesinde, kimi Şîî grupların bu mücadeleyi açıkça Hüseyin-Yezid çekişmesiyle kıyaslayan benzetmelerle açıklamaya çalışmasının rolü büyüktür.

Tarafları güdüleyici unsurlar ne olursa olsun, aslında bölgesel siyasetin son derece reel yansımaları olduğu görülmektedir. İran'ın Suriye ile kurduğu bölgesel ittifak, on yıllar boyunca iki ülkenin yararına birçok meyve vermiştir. İki ülke de bu verimli ve kalıcı ittifakı, "Arap Baharı" dalgasına kurban vermeme iradesindedir. Türkiye'nin, İran ile iyi ilişkiler ve Suriye ile son derece iyi ilişkiler politikası geliştirdiği yıllardan sonra, Arap Baharı dalgasıyla önce Suriye'yle, dolayısıyla da İran ile ilişkilerinin bozulması, doğal olarak Suudi Arabistan ve Katar ile bölgesel siyasette yakınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Fakat daha çok ekonomik ilişkiler bağlamında şekillenen Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinin, iki ülkenin çok farklı yapıları ve anlayış farklılıkları dolayısıyla çok da öteye gitmesi mümkün olamamaktadır. Bu yalnızca konjonktürel ve tekil bir yakınlaşma niteliğindedir.

Aynı şekilde, İran-Suriye ittifakının bölgesel ve küresel çıkarlarının aleyhine olduğunu düşünen Batılı güçler ve bölgedeki izdüşümü İsrail de, en azından söylem bazında İran ve Suriye'nin karşı kutbunda konumlanmışlardır. ABD ve Rusya'nın Suriye'de karşı karşıya gelmesi ise, mücadeleye küresel bir boyut kazandırmıştır. Adeta Soğuk Savaş'ın bir yansıması niteliğindeki, Suriye üzerinde ABD-Rus siyaseti çatışması, doğal uzantılarını beraberinde getirmiştir.³³⁷

Oysa bu kez Soğuk Savaş'takinden çok farklı bir durum söz konusu olmuştur. Soğuk Savaş'ta bu mücadelenin belirleyenleri bizzat ABD ve Sovyetler olurken,

³³⁷ İran perspektifinden ABD'nin Suriye ayaklanmasına dönük stratejisi hakkında bkz. Zehra Babacânipur, "Rahbord-i Eyâlât-i Müttehide-i Amrika der Suriye ez 2011-2012", *Faslnâme-i Mutâlaât-ı Mıntıkâi, İsrailşinâsi-Amrikaşinâsi*, Bahar Sayısı, Tahrân 1392, s. 115-139.

Suriye’deki mücadelenin belirleyenleri doğrudan ABD ve Rusya değil, destekledikleri bölgesel müttefikleri olmuştur. Yani Rusya’yı bu konumlanmaya daha çok İran ve “Doğu” siyaseti çekerken, ABD’yi bu konumlanmaya çeken, Suudi Arabistan, Türkiye, İsrail ve genel anlamda “Batı” siyaseti olmuştur.³³⁸

Haddizatında her iki ülkenin de doğrudan belirleyiciler olmaktan ziyade, bu konumlanmaya “çekilen” aktörler olduğu, davranışlarında açıkça gözlenmiştir. Her iki ülke de meseleye doğrudan ve birincil önemde dâhil olmayı tercih etmemiş, çok soğukkanlı bir yaklaşım tarzı benimsemiştir. Suriye’ye yönelik bir Batı/NATO müdahalesi, defalarca gündeme gelmesine, hatta 2013 yazının sonunda ciddi şekilde karar aşamasına ulaşmasına rağmen, bu soğukkanlı tutumun ağır bastığı ve müdahaleden vazgeçildiği görülmüştür.³³⁹ ABD Başkanı Obama’nın, rejimin kimyasal silah kullanmasının kırmızı çizgileri olduğunu açıklamasına ve ardından kimyasal saldırı sonucu 1500’ü aşkın sivilin yaşamını yitirdiği Guta katliamı yaşanmış olmasına rağmen sonuç değişmemiştir. Zaten Batı müdahalesinin en somut gündeme geldiği olay da bu olmuştur.

ABD İstihbarat Topluluğu’nun “Uluslararası Tehdit Değerlendirmesi” raporunda, Suriye’de bölgesel ve mezhebî gerilimi artırmakta olan iç savaşın, Şii İran ve Sünnî Arap ülkeleri arasında bir vekâlet savaşı haline geldiğine dikkat çekilerek, bölgesel tehdit algılamasına yönelik saptamada bulunulmuştur. Bu tehlikeli tırmanış dolayısıyla ABD çıkarlarının zedeleneceği ifade edilmiştir.³⁴⁰

Öte yandan, Suriye rejimine yönelik Batı’nın askerî müdahalesi haberleri İran basınında şiddetle eleştirilmiş, müdahale gerçekleşse bile Esed’in devrilemeyeceğine olan inanç vurgulanmıştır.³⁴¹ Bununla birlikte, özellikle ılımlı lider Ruhânî’nin göreve gelmesiyle İran’ın Suriye politikasında temkinli ve ihtiyatlı bir hava hâkim olmuştur. Batı’nın olası bir müdahalesine misillemede bulunmanın ağır maliyetini hesaplayan

³³⁸ Bkz. “Himâyet-i İrân ez Suriye Tâ Kocâ İdâme Hâhed-dâst”, Rianovosti Haber Ajansı, 10.06.1392, <http://pe.rian.ru/analitic/20130901/130919431.html> (E.T.: 14.04.2014).

³³⁹ “ABD, İngiltere ve Fransa Suriye’ye Müdahale Konusunda Anlaştı”, Hürriyet, 26 Ağustos 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/24591247.asp> (E.T.: 12.03.2014).

³⁴⁰ James R. Clapper, “US Intelligence Community Worldwide Threat Assessment”, US Intelligence Community, http://www.dni.gov/files/documents/Intelligence%20Reports/2014%20WWTA%20%20SFR_SSCI_29_Jan.pdf 29 Ocak 2014, s. 12-13 (E.T.: 12.04.2014).

³⁴¹ Emir Caferî, “Ceng der Serzemîn-i Şâm”, *Terâz Dergisi*, 10. Sayı, Şehriver 1392, s. 78-80.

İran, krize siyasî çözüm bulunması yönündeki çağrılarını yoğunlaştırmıştır.³⁴² Yine de gözdağı verme geleneğinden taviz vermeyen İran, Genelkurmay Başkanı Hasan Firuzabadî aracılığıyla, Suriye’ye yönelik olası bir askerî müdahalenin İsrail rejimi için ses getirici yansımaları olacağı tehdidinde bulunmuştur.³⁴³

Gelinen noktada, Suriye üzerindeki bölgesel ve küresel güç çekişmesinin tüm taraflarının, bu meselenin, boyutunun çok ötesinde bir etkiye sahip olmasını istemeyen bir anlayışı benimsediği görülmektedir. Yani her ne kadar tüm taraflar Suriye’yi ve bölgesel denklemdaki yerini önemsese de, bu nedenle ciddi ölçekli ve sıcak bir çatışmanın içine girmenin “akıllıca” olmadığı noktasında hemfikir durumdadır. Bu çekimser siyaset de en çok, bu belirsizlik ortamından zaman kazanan Suriye rejimine ve İran-Suriye ittifakına yaramaktadır.

³⁴² Emre Çalışkan’ın haberi, “Suriye’ye Müdahale Olursa İran’ın Tavrı Ne Olur?”, BBC Türkçe Servisi, 31 Ağustos 2013, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/08/130831_suriye_iran.shtml (E.T.: 12.03.2014).

³⁴³ “Vâkoneş-i Fermânde-hâni-yi Nizâmi-yi Îrân be Hamle-i İhtimâlî be Suriye”, 17.06.1392, Habergozâri-yi Mehr, <http://www.mehrnews.com/detail/News/2131260> (E.T.: 12.03.2014).

SONUÇ

İran-Suriye bölgesel ittifakının Ortadoğu denklemindeki önemi tartışmasıdır. Bölge siyasetinin anlaşılmasındaki rolü ise hayattır. Herhangi bir uluslararası ilişkiler uzmanı, diplomat, devlet adamı, gazeteci, siyasetçi, aydın ya da sıradan bir “Ortadoğulu” veya dünyalı, girift Ortadoğu siyasî dengelerini ve güç çekişmelerini, bu ittifakın ardında yatan felsefeyi ve ortaya çıkaran nüveleri kavramadan çözümleyemez.

İnsanlık tarihi kadar eski Ortadoğu bölgesi, medeniyetlerin beşiği olarak görülen Mezopotamya topraklarına ve ‘Bereketli Hilal’e ev sahipliği yapar. Bütün semavî dinlerin ve birçok diğer inanışın ortaya çıktığı bu topraklar, insanlığın tarihsel birikimini simgeler. Kuşkusuz bu birikim felsefî ve kültürel zenginliği de beraberinde getirir. Fakat belli bir noktadan sonra bu birikimin, “birikmenin” yoğunluğundan dolayı olumsuz etkilerinin daha fazla olduğu görülür. İşte Ortadoğu’daki girift siyasal çatışmalarda, bu denli kadim bir birikimin izleri hâkimdir. Bu bölgenin siyasî kültürü, varoluşun, insanlığın, dinin, insanoğlunun en içgüdüsel güç çekişmelerinin ve en erdemli ontolojik duruşunun etkilerini aynı anda barındırır.

Bu yönüyle İran-Suriye bölgesel ittifakı, sadece iki ülke arasındaki siyasî birlikteliği ve hedef/çıkar ortaklığını değil, aynı zamanda bölgenin en kadim felsefî, fikrî ve ontolojik ayrışmalarını da içerir. Ortadoğu’da bu tür önemli ittifaklara ve siyaset biçimlerine, yalnızca güncel siyaset ve gelişmeler açısından bakan herkes kesinlikle yanılmaya mahkûmdur. Elbette bu bölgede işler çabuk değişebilmekte ve kolaylıkla dostlar düşmanlara, düşmanlar dostlara dönüşebilmektedir. Hesaplar ve denklemler sürekli değişen dengelere göre güncellenebilmektedir. Ama buranın hiç değişmeyen dengeleri de o kadar güçlüdür ki; bütün bu güvensiz, kırılgan ve değişken hengâme içinde, sabit kalmayı başarabilmektedirler.

Bu ittifakın temelleri anlaşılacak isteniyorsa, önce iki ülkenin yapısı incelenmelidir. Dikkatle bakıldığında, her iki ülkenin de bölgesindeki hâkim yapıyla ve çoğunlukla ters düştüğü görülür. Ortadoğu için bir anlamda her şey demek olan din faktörü, asla göz ardı edilmemelidir. İslâm’ın “Sünnî” yorumu tüm dünyada olduğu gibi, bu bölgede de egemendir. Bu kapsamda, “Sünnî” tanımlamasıyla ifade

edilemeyecek Suudi Arabistan gibi ülkeleri de, “anti-Şîî” ifadesiyle nitelendirmek daha yerinde olacaktır. Meseleye bu açıdan bakılırsa, İran’ın ve Suriye rejiminin heterodoks dinî anlayışlarının, ortak bir ayrışma ve çoğunluğa muhalefet kültürünün zeminini hazırladığı anlaşılabilecektir. Bu noktada düşünülmemesi için çok dikkat edilmesi gereken hata ise, birçok kolaycı analistin yaptığı gibi, ittifakın bileşenlerinin din/mezhep yorumu benzerliğinin, temel belirleyen olduğu savıdır. Bu, asla temel belirleyici faktör değildir, ama benzerlik sebebiyle uyuşmaya giden yolu ciddi anlamda kolaylaştırmıştır.

İttifakın neredeyse mükemmel uyuşmayla sonuçlanan karakterinin, birinci ortak felsefî düzlemini böylece anladıktan sonra, bir diğer aşama olan ve bu felsefî temelde yükselen, ontolojik ve siyasî düzleme yansımaya geçilebilir. Sünnî anlayış egemenliğindeki bölge merkez, heterodoks yapıdaki İran ve Suriye rejimi ise çevre unsurlar olarak değerlendirilirse, söz konusu anlama çabasına sosyolojik bir vakıa olan merkez-çevre diyalektiğinin ciddi yardımı dokunabilecektir. Tarih ve sosyoloji her fırsatta ispatlamıştır ki, merkezde bulunan yapılar çok daha kuşatıcı, sahiplenici, uzlaşmacı, yapıcı, barışçı ve muhafazakâr olurlar. Çevrede bulunan unsurlar ise merkezin bu yapısının tam tersine; yıkıcı, çatışmacı, ayrıştırıcı ve revizyonist olurlar. Bu bilimsel gerçeğin ışığında, ana akım Arap siyasetinin her türlü olumsuzluğa rağmen (Batı müdahalesi ve İsrail faktörü gibi), mümkün olduğunca yapıcı, barışçı ve tabiri caizse belayı idare edici karakterinin aksine; İran-Suriye bölgesel ittifakının çatışmacı, devrimci ve sert üslubunun kökeni çok daha iyi anlaşılabilecektir.

Bu okuma biçimi, ittifakın paradoksal yapısını da tahlil etme imkânı verir. Çokça göze batan bir paradoks olarak, ittifakın İslâmî terminolojiyi sonuna kadar kullanan ve “cihat” fikri çerçevesinde şekillenen mücadelecî yapısının, bütün Müslümanları kuşatan ve İslâm dünyasının ortak menfaatlerine uygun davranışlar geliştirmesi beklenirken; son derece kendine dönük ve Müslümanların genel menfaatinden ziyade kendi yerel çıkarlarını önceleyen karakteri, tam da bunun bir yansımasıdır. Çevre unsuru olmanın getirdiği ayrıklık psikolojisi, tüm siyaset belirleme ve tutum geliştirme süreçlerine muhakkak yansır. Bu noktada yoğun olarak kullanılan İslâmî dil ve söylem, aslında merkezi dışlayan ve merkezin konumunda asıl kendisinin

olması gerektiğini düşünen, biraz da başka türlü ifade edilemeyecek muhalif dışavurumların, ancak bu şekilde dile getirilebilmesi anlamına gelir.

Biraz geriye bakılınca, İran coğrafyasının Şifileştirilmesi sürecinin, daha da geriye gidilince Şifilik fikriyatının ortaya çıkış sürecinin, aslında tamamıyla siyasî bir davranış olarak, merkeze muhalefet eden bir çevre hareketi olduğu görülür. Çıkışı itibariyle Şifilikten neşet eden Nusayrîlik fikriyatının da kaynağı aynı olgudur.

Bütün bu altyapı anlaşıncı, İran-Suriye bölgesel ittifakının İsrail karşıtlığı üzerinden bölgede geliştirmeye çalıştığı meşruiyet ve iktidar arayışı daha iyi okunabilir. İran'ın İsrail karşıtlığının on yıllardır retorik düzlemde çok da öteye gitmemesi (Filistinli gruplara sağlanan kısmî destekler hariç) ve Suriye rejiminin İsrail'e karşı içinde bulunduğu söylem/eylem farklılığı (Golan Tepeleri'nin İsrail'e kolay bir zafer olarak verilmesi, Lübnan İç Savaşı'nda İsrail'in müttefiki Hristiyanların lehine savaşa dâhil olunması gibi), bu noktadan sonra çok daha anlamlı görünmeye başlar.

Bununla birlikte, ittifakın son derece reelpolitik boyutları da vardır. Irak Baas rejimine karşı farklı gerekçelerden kaynaklanan ortak düşmanlık, Körfez-Levant denkleminin ve jeopolitik derinliğinin her iki ülke açısından stratejik değeri ve Suriye'nin Arap dünyasının lideri olma çabasında, bir anlamda “kifayetsiz muhterisliğinin” farkına vararak umutsuzluğa kapılması sonucu farklı güç dengeleri arayışına girmesi, bunların ilk bakışta göze çarpanları olarak sayılabilir.

Yine aynı şekilde, Suriye ile Lübnan Hizbullah'ı arasındaki karşılıklı bağımlılığın iki boyutlu bir yapısı vardır. Hizbullah yaşayabilmek için ne kadar Suriye koridoruna muhtaçsa, Suriye rejimi de ayakta kalabilmek için o denli Lübnan'daki Şifî nüfuzuna ve hayat sahasına muhtaçtır. Rejim, buradan ilk etapta mezhebî bir meşruiyet desteği bulmuş, sonrasında ise etkileşim, reelpolitige dönüşen bir bağımlılık ilişkisine evrilmiştir. Bunun yanında, Suriye'nin egemen devlet refleksiyle kendi toprağı olarak gördüğü Lübnan'da, müttefiki İran'ın kendisinden daha fazla öne çıkan bir güç haline gelmesine karşı giriştiği adı konulmamış mücadelenin yansımaları görülmüştür. Ama işlerin daha çok İran'ın istediğı gibi gitmesi, Suriye'yi bu ikincil çabadan büyük oranda düşürmüştür.

İran-Suriye “çevresel” bölge ittifakının karşısında yer alan merkez ise, kuşkusuz ana akım Arap siyasetidir. Suudi Arabistan’ın şahsında en somut karşılığını bulan bu siyaset, çoğunlukla dengeleyici bir unsur olarak ABD başta olmak üzere Batı’nın ve İsrail’in de desteğini almıştır. Bu da, söz konusu dengelere dayalı bu iki karşıt siyaset biçiminin, Batı-Siyonist yanlısı ve karşıtı olarak kolayca yaftalanması ve birçok yönüyle esas dinamiklerinin örtülmesi anlamına gelmiştir. Buna mukabil, Batı’nın Ortadoğu’da akıllıca bir siyaset tarzı olarak, azınlık konumundaki Şîî varlığının güçlenmesine yönelik örtülü bir strateji izlediği de, ileri sürülen ve belli bir iç tutarlılığı olan tezler arasındadır. Bölgedeki bu siyasî denklem iyi anlaşılacak isteniyorsa, meseleyi “Şîî Hilali” ve “Direniş Eksenî” gibi etiketlerle algılamaya çalışmanın yanıltıcılığından kaçınılmalı, kendi dinamikleri bağlamında değerlendirmeye tâbi tutmalıdır.

Ortadoğu, hiçbir zaman kolay anlaşılabilir bir bölge olmamıştır. Bu bölgede ortaya çıkan siyasî denklemler ise, çok daha zor anlaşılabilir özelliğine sahiptir. Bu tür girift denklemler, güncel siyasî gelişmeler ve hesaplarla boğulmamalı; tarihî, felsefî ve kavramsal çerçevesi ile ilgili bütüncül bir perspektife sahip olunarak, yetkin bir okuma ve idrakte tahlil edilmelidir. Aksi takdirde, aktüel olaylara gerçeklikten uzak güncel yorumlar ve hakikati ıskalayan popülist söylemler üretmenin ötesine geçilemeyecek, bölgeye ilişkin yanlış ve tutarsız analizler ve politikalar üretmenin önüne geçilemeyecektir.

BİBLİYOGRAFYA

ABD Dışışleri Bakanlığı, “Syria: Background and U.S. Relations”, Congressional Research Service, 1 Mayıs 2008, <http://fpc.state.gov/documents/organization/105180.pdf> (E.T.: 03.02.2014).

Abisaab, Rula Jurdi, *Converting Persia – Religion and Power in the Safevid Empire*, I.B. Tauris, London 2004.

Abrahamian, Ervand, *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

Abrahamian, Ervand, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton University Press, Princeton 1982.

Âfitâb Haber Sitesi, “Nufûz-i İrân der Irâk Rû be Efzâyeş-est”, 21 Mehr 1384, <http://aftabnews.ir/fa/news/18646/> (E.T.: 19.05.2014).

A.K.S. Lambton, “Iran”, *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Leiden 1978, Cilt IV, s. 25-26.

Alloul, Jaafar, *The ‘Shi’a Crescent’ Theory – Sectarian Identity or Geopolitics of Religion?*, Yüksek Lisans Tezi, Universiteit Gent 2011.

Al-Qarawee, Harith Hasan, *Heightened Sectarianism in The Middle East: Causes, Dynamics And Consequences*, ISPI, Kasım 2013.

Amanat, Abbas, *Apocalyptic Islam and Iranian Shi’ism*, I.B. Tauris, London 2009.

Anadolu Ajansı, “İranlı Komutan Suriye’de Öldürüldü”, AA’nın İran’ın Mehr Haber Ajansı’na dayandırarak yaptığı haber, 4 Kasım 2013, <http://www.aa.com.tr/tr/haberler/247950--iran-devrim-muhafizlari-komutani-suriyede-olduruldu> (E.T.: 07.02.2014).

Ankara Strateji Enstitüsü, “Şiî Dünyası İran’ın Suriye Politikasını Sorguluyor”, 7 Kasım 2012, <http://www.ankarastrateji.org/haber/sii-dunyasi-iran-in-suriye-politikasini-sorguluyor-411/> (E.T.: 14.05.2014).

Ansari, Ali M, “İran Yazı, Arap Baharı’na Karşı”, AlJazeera Haber Sitesi, 25 Aralık 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-yazi-arap-baharina-karsi> (E.T.: 22.04.2014).

Anzalone, Christopher, “Zaynab’s Guardians: The Emergence of Shi’a Militias in Syria”, 23 Temmuz 2013, *CTC Sentinel*, Cilt 6, Sayı 7.

Arab News, “Stay Out of Middle East Affairs, Ahmadinejad Tells Washington”, 26 Şubat 2010, <http://www.arabnews.com/node/338108> (E.T.: 21.03.2014).

Aras, Bülent & Karakaya Polat, Rabia, “From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey’s Relations with Syria and Iran”, *Security Dialogue*, Cilt 39-5, 2008, s. 495-515.

Arıkan, Pınar, “Suriye’nin Nusayrî Yüzü ve İran”, *Ortadoğu Analiz*, Temmuz 2012, Cilt 4, Sayı 43, s. 18-29.

Armaoğlu, Fahir, *XX. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986.

Asr-i İran Siyasî Analiz ve Haber Sitesi, “Beyâniye-i Vezâret-i Umûr-i Hârîce-i İran Pîrâmûn Tahavvülât-i Suriye”, 16 Ordibeheşt 1390, <http://www.asriran.com/fa/news/164756/> (E.T. 18.04.2014).

Âşûrâ Sitesi, Bahş-i Panzdehom: Vürûd-i Sipâh-i Pâsdarân-ı İnkılâb-ı İslâmî-yi İran be Sahne-i Lübnan, <http://www.ashoora.ir/> (E.T.: 10.03.2014).

Ataman, Muhittin, *Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum*, SETA, Ankara 2012.

Atlıoğlu, Yasin, “Gazi Kenan Neden İntihar Etti?”, TASAM, 13.10.2005, http://tasam.org/tr-TR/Icerik/325/gazi_kenan_neden_intihar_etti (E.T.: 29.04.2014).

Axworthy, Michael, *A History of Iran - Empire of the Mind*, Basic Books, New York 2008.

Babacan, Abdurrahman ve diğerleri, *2013 Bahreyn İnsan Hakları Raporu*, Mazlumder yayını, 2013.

Babacânipur, Zehra, “Râhbord-i Eyâlât-i Müttehide-i Amrîka der Suriye ez 2011 tâ 2012”, *Faslnâme-i Mutâlaât-ı Mintikaî, İsraîlşinâsî-Amrîkaşinâsî*, Bahar Sayısı, Tahran 1392.

Badran, Tony, “Syriana”, Tablet Magazine, 22 Haziran 2010, <http://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/36751/syriana> (E.T.: 23.03.2014).

Baer, Robert, *See No Evil: The True Story of a Ground Soldier in the CIA’s War on Terrorism*, Three Rivers Press, New York 2001.

Bâlâterin Sosyal Medya Sitesi, “Çerâ Tûnes Tûnest Velî İran Ne-tûnest?”, newperson1.blogspot.com/2011/01/blog-post.html; <http://www.balatarin.com/permlink/2011/1/14/2325557> (E.T.: 22.04.2014).

Barzegar, Kayhan, “Iran’s Interests and Values and the ‘Arab Spring’”, Belfer Center, 20 Nisan 2011,

http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/20954/irans_interests_and_values_and_the_arab_spring.html (E.T.: 14.05.2014).

BBC Farsça Servisi, “Said Celilî der Dimeşk: Nemî-gozârîm Mihver-i Mukâvemet Şikeste-Şevêd”, 7 Ağustos 2012, http://www.bbc.co.uk/persian/world/2012/08/120807_an_syria_crisis.shtml (E.T.: 21.03.2014).

BBC Farsça Servisi, “Gostereş-i Hemkarihâ-yi Nizâmi-yi Îrân ve Suriye”, 19 İsfend 1385, http://www.bbc.co.uk/persian/iran/story/2007/03/070310_an-iran-syria.shtml (E.T.: 03.02.2014).

BBC Online, “Annan Yeşkuru Îrân li-Devrihâ fî Afganistân”, 26.01.2002, http://news.bbc.co.uk/hi/arabic/news/newsid_1783000/1783917.stm (E.T.: 17.03.2014).

BBC Türkçe Servisi, “Hizbullah Lideri: Suriye’de Savaşmaya Devam”, 17 Şubat 2014, BBC Türkçe Servisi, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/02/140217_hizbullah_suriye.shtml (E.T.: 18.03.2014).

BBC Türkçe Servisi, “Suriye’ye Müdahale Olursa İran’ın Tavrı Ne Olur?”, Emre Çalışkan’ın haberi, 31 Ağustos 2013, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/08/130831_suriye_iran.shtml (E.T.: 12.03.2014).

Beşe, Ahmet, “İngiliz ve Amerikan Kayıtlarında Nusayrîler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2010-54, s. 159-182.

Birleşmiş Milletler, “Report of the International Independent Investigation Commission Established Pursuant to Security Council”, 2005, <http://www.un.org/news/dh/docs/mehlisreport/> (E.T.: 23.03.2014).

Boudreaux, Richard, “Israel Seizes Ship Carrying Arms”, Wall Street Journal, 15 Mart 2011, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704662604576202304167554880.html?KEYWORDS=Israel+Seizes+Ship+Carrying+Arms> (E.T.: 03.02.2014).

Boz, Hakan, “İran’ın Suriye’deki Askerî Varlığı”, 21. yy. Türkiye Enstitüsü – Suriye Krizi İzleme Merkezi, 12 Eylül 2013, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye-krizi-izleme-merkezi/2013/09/12/7207/iranin-suriyedeki-askeri-varligi> (E.T.: 14.05.2014).

C.E. Bosworth & V. Perthes, “al-Sham”, *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Leiden 1997, Cilt 9, s. 271-277.

Caferî, Emir, “Ceng der Serzemîn-i Şâm”, *Terâz Dergisi*, 10. Sayı, Şehrîver 1392, s. 78-80.

Câmi-yi Ferhengi-yi Mezhebî Şehid Âvini Sitesi, “Tarihçe-i Şeklgîri-yi Hizbullah”, http://www.aviny.com/occasion/Sayer/Hezbollah/87/Moghavemat_Eslami/PishAzJang/tarihcheh.aspx (E.T.: 21.03.2014).

Chadwick, Andrew, “The 2006 Lebanon War: A Short History”, Small Wars Journal, 11 Eylül 2012, <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/the-2006-lebanon-war-a-short-history> (E.T.: 07.02.2014).

Cihan News, “Ahmedinejâd: Pâsoh-i Mâ be Hamle-i Sahyûnisthâ Peşimân Konendest”, 3 Şehriyur 1390, <http://www.jahannews.com/vdca0en6e49na61.k5k4.txt> (E.T.: 12.04.2014).

Clapper, James R, “US Intelligence Community Worldwide Threat Assessment”, US Intelligence Community, 29 Ocak 2014, http://www.dni.gov/files/documents/Intelligence%20Reports/2014%20WWTA%20%20SFR_SSCI_29_Jan.pdf (E.T.: 12.04.2014).

Collelo, Thomas (Ed.), *Syria a Country Study*, United States Government Secretary of the Army, Washington D.C. 1988.

Çandar, Cengiz, *Dünden Yarına İran*, Yalçın Yayınları, İstanbul 1981.

Çandar, Cengiz, *Ortadoğu Çıkmazı*, Seçkin Yayıncılık, İstanbul 1988.

Çelik, Ümit, “İç Çatışmalar ve Dış Müdahaleler Arasında Lübnan”, *History Studies*, Cilt 4/1, 2012, s. 125-155.

Dağ, Ahmet Emin, *Suriye Bilad-i Şam’ın Hazin Öyküsü*, İ.H.H. Yayınları, İstanbul 2013.

Dâiretü’l-Maârif’il-İslâmiyye, İntişârât-ı Cihân, Tahran, yıl belirtilmemiş, Cilt XIII.

Dam, Nikolaos van, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, çev. Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvık, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Defense & Foreign Affairs Daily, “Collapse of US-Libyan Talks Highlighted by Revived Anti-US Rhetoric from Tripoli”, 12 Şubat 2002.

Dinçer, Osman Bahadır, “Suriye Meselesinde İran’ın Tutumu”, 4 Nisan 2012, USAK Stratejik Gündem, <http://www.usakgundem.com/yazar/2408/suriye-meselesinde-%C4%B0ran%E2%80%99%C4%B1n-tutumu.html> (E.T.: 22.04.2014).

Diplomasi-yi İrânî, “Lübnân Dervâze-i Nüfûz-i İrân be Hâvermiyâne-i Cedîd”, 10 Ordibeheşt 1390, <http://irdiplomacy.ir/fa/page/12294/> (E.T.: 10.02.2014).

Diplomasi-yi İrânî, “Rey be Ruhânî Redd-i Tondrevihâ-yi Ahmedinejâd Bûd”, 30 Hordad 1392, <http://www.irdiplomacy.ir/fa/page/1917462/> (E.T.: 18.04.2014).

Dökmeciyan, R. Hrair, *Arap Dünyasında Köktencilik*, çev. Muhammet Karahanoğlu, İlke Yayıncılık, İstanbul 2003.

Dünya Bülteni Haber Sitesi, “Davutoğlu ile Zarif Davos’ta Tartıştı”, 28 Ocak 2014, <http://www.dunyabulteni.net/manset/287490/davutoglu-ile-zarif-davosta-tartisti> (E.T.: 07.02.2014).

Dünya Bülteni Haber Sitesi, “Suriye’deki İç Savaş Üçüncü Yılına Girdi”, 15 Mart 2013, <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haberYazdir&ArticleID=251629&tip=haber> (E.T.: 30.05.2013).

Dünya Bülteni Haber Sitesi, “Hama’ya Dikkat Çeken Batılı Elçi Akını”, 8 Temmuz 2011, <http://www.dunyabulteni.net/servisler/haberYazdir/166163/haber> (E.T.: 30.05.2013).

Ehl-i Beyt Haber Sitesi, “Bazdîd-i Müdîr-i Havza-yi İlmiyye-yi Zeynebiyye-yi Suriye ez Müessese”, <http://ahlolbait.com/> (E.T.: 13.04.2014).

Ehteshami, Anoushiravan & Zweiri, Mahjoob, *Iran’s Foreign Policy from Khatami to Ahmadinejad*, Ithaca Press, London 2008.

Ehteshami, Anoushiravan & Hinnebusch, Raymond A, *Syria and Iran – Middle Powers in a Penetrated Regional System*, Routledge, London 1997.

Ehteshami, Anoushiravan & Zweiri, Mahjoob, *Iran and the Rise of its Neoconservatives*, I.B. Tauris, London 2007.

el-Cezîre Haber Sitesi, “el-Karadâvî Yuhâcimu Nasrallah”, 1 Haziran 2013, <http://www.aljazeera.net/news/pages/fa9bc401-8ab3-49b9-8210-9014d5ad62fc> (E.T.: 18.03.2014).

el-Efendi, Abdulvahhab, *Nasıl Bir Devlet (Who needs an Islamic State)*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2009.

el-Husseini, Rola, “Hezbollah and the Axis of Refusal: Hamas, Iran and Syria”, *Third World Quarterly*, Cilt 31, Sayı 5.

el-Husseini, Rola, *Pax Syriana – Elite Politics in Postwar Lebanon*, Syracuse University Press, New York 2012.

el-Kuds el-Arabî, “Ruhânî: Eyyi Kuvve fi’l-Âlem Len Tûza’zia Alâkât İran er-Râsiha bi-Suriye”, 4 Ağustos 2013, <http://www.alquds.co.uk/?p=69964> (E.T.: 16.04.2014).

el-Verdî, Ali, *Lemahât İctimâiyye min Tarîh’il-Irâk’ül-Hadîs*, Dâr’ül-Varrak li’n-neşr, 2007.

Falk, Richard, “Âyetullah Humeynî: Gerçek Bir Devrimci ile Buluşma”, AlJazeera Haber Sitesi, 5 Şubat 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/ayetullah-Humeynî-gercek-bir-devrimci-ile-bulusma> (E.T.: 03.03.2014).

Farrokh, Kaveh, *Iran at War*, Osprey Publishing, Oxford 2011.

Fars Haber Ajansı, “Suriye Bugün Ne Çekiyorsa, Filistin’i Desteklediği Yüzünden!”, 5 Temmuz 2012, <http://turkish.farsnews.com/newstext.aspx?nn=9103085106> (E.T.: 22.04.2014).

Fars Haber Ajansı, Muhsin Refikdüst Röportajı, 10 Ağustos 2012, <http://turkish.farsnews.com/newstext.aspx?nn=9104253625> (E.T.: 14.04.2014).

Federal News Service, “Interview with Said Saim, Palestinian Minister of the Interior, Discussing the Security Chaos in the Palestinian Territories, the Palestinian National Dialogue and Relations with Other Arab Countries”, 29 Mayıs 2006.

Federal Research Division, *Bahrain*, Kessinger Publishing, Washington D.C. 2010.

Ferâru Siyaset Haber Sitesi, “Muttakî: Merdom-i Suriye be Sâhtâr-i ve Amelkerd-i Hukûmet Mu’terizend”, 29 Azar 1390, <http://fararu.com/fa/news/99190> (E.T.: 14.04.2014).

Ferheng Haber Sitesi, “Velâyetî: Suriye Halka-yi Talâyi-yi Zencire-i Mukâvemet-est”, 14 Ferverdin 1392, <http://www.farhangnews.ir/content/30047> (E.T.: 21.03.2014).

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İzmir 2004.

Fığlalı, Ethem Ruhi, “Şiîliğin Ortaya Çıkışı ve İran’da Din-Siyaset İlişkisi”, *Avrasya Dosyası*, 2007, Cilt 13, Sayı 3, s. 191-229.

Filkins, Dexter, “The Shadow Commander”, *The New Yorker*, 30 Eylül 2013, http://www.newyorker.com/reporting/2013/09/30/130930fa_fact_filkins?currentPage=all?mbid=social_retweet (E.T.: 29.05.2014).

Firuzâbâdî, Seyyid Celal Dehkâni & Nuri, Vahid, *Siyâset-i Hârici-yi Cumhûri-yi İslâmi-yi Îrân der Devrân-i Usûlgerâyî*, İntişârât-ı Danişgâh-i İmâm Sâdık, Tahran 1391.

Fox News, “Turkey Seizes Cargo of Iranian Plane”, 23 Mart 2011, <http://www.foxnews.com/world/2011/03/23/turkey-seizes-cargo-iranian-plane/> (E.T.: 03.02.2014).

Friedman, Yaron, *The Nuşayrî- ‘Alawîs – An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*, Brill Publications, Leiden 2009.

Fulton, Will & Holliday, Joseph & Wyer, Sam, “Iranian Strategy in Syria”, Institute for the Study of War and AEI’s Critical Threats Project, 2013.

Gambill, Gary C, “Syria is Iran’s Stalingrad”, Middle East Forum, Haziran 2013, <http://www.meforum.org/3531/syria-iran-stalingrad> (E.T.: 12.03.2014).

Garthwaite, Gene R, *İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2011.

Gelbart, Jonathan, “The Iran-Syria Axis: A Critical Investigation”, *Stanford Journal of International Relations*, Sonbahar 2010.

Goodarzi, Jubin M, “Suriye ve İran: Değişen Bölgesel Ortamda İttifak”, ORSAM <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4312> (E.T.: 12.03.2014).

Goodarzi, Jubin M, *Syria and Iran – Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*, Tauris Academic Studies, New York 2006.

Gulfnews, “Syria Alliance Will ‘Stay Strong’”, 4 Ağustos 2013, <http://gulfnews.com/news/region/iran/syria-alliance-will-stay-strong-1.1216608> (E.T.: 03.02.2014).

Gülşehri, A. & Tosun, R., *Nusayrîlik ve Suriye’de Nusayrî Zulmü*, Nizam Yayınevi, İstanbul 1982.

Haaretz Haber Sitesi, “Iran Used German Ship to Send Arms to Syria”, 13 Ekim 2009, <http://www.haaretz.com/hasen/spages/1120516.html> (E.T.: 03.02.2014).

Habergozâri-yi Fars, “Komek-i Esed Berâyi Celûgirî ez Sukût-i Hatt-ı Fav / Be Nâm-i Suriye Teslihât Mî-harîdîm”, 11.05.1391, <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13910509000704> (E.T.: 14.04.2014).

Habergozâri-yi Fars, “Beşşar Esed ez Tarh-ı Teror-i Harîrî bî-İttılâ’ Bûde-est”, 03.12.1383, <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8312030263> (E.T.: 23.02.2014).

Habergozâri-yi Mehr, “İclâs-ı Dûstân-ı Suriye Bergôzar Mî-şevd”, 10.03.1393, <http://www.mehrnews.com/detail/News/2301774> (E.T.: 22.04.2014).

Habergozâri-yi Mehr, “İ’lâm-ı Âmâdegî 170 Nümâyende-i Meclis Berâyi Defâ’ ez Suriye”, 13.06.1392, <http://www.mehrnews.com/detail/News/2128956> (E.T.: 22.04.2014).

Habergozâri-yi Mehr, “Vâkoneş-i Fermandehâni Nizâmî-yi Îrân be Hamle-i İhtimâlî be Suriye”, 17.06.1392, <http://www.mehrnews.com/detail/News/2131260> (E.T.: 12.03.2014).

Habertürk Haber Sitesi, “İran’dan Suriye’ye Dört Bin Asker Kararı”, 17 Haziran 2013, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/852834-irandan-suriyeye-4-bin-asger-karari> (E.T.: 03.02.2014).

Hatemî, Muhammed Rıza & Bağırî, Ali, “Bîdârî-yi İslâmî der Bahreyn...”, *Faslnâme-i Mutâlaât-i Hâvermiyâneh*, Kış Sayısı, Tahran 1391.

Hatt-ı İmam Haber Sitesi, “Çerâ İmâm Mûsâ Sadr Bâ Şâh Dîdâr Kerd?”, 25 İsfend 1392, <http://khateemam.com/1392/12/25/4/4216.html/> (E.T.: 13.04.2014)

Hemşehrî Gazetesi Haber Sitesi, “Fermânde-i Sipâh-i Kuds: Tâ Âhır ez Suriye Defâ’ Mî-konîm”, 13 Şehriyûr 1392, <http://hamshahrionline.ir/details/229858> (E.T.: 29.05.2014).

Hemşehrî Gazetesi Haber Sitesi, “Âşinâyî Bâ Pîrûzi-yi Hizbullah der Ceng-i 33 Rûze Bâ İsrail”, 25 Mordad 1387, <http://www.hamshahrionline.ir/details/60646> (E.T.: 13.03.2014).

Hinnebusch, Raymond, *Syria – Revolution from Above*, Routledge, London 2001.

Human Rights Watch, “Suriye: Dera’da İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar”, 1 Haziran 2011, <http://www.hrw.org/news/2011/06/01/suriye-dera-da-nsanl-kar-lenlen-su-lar> (E.T.: 30.05.2013).

Humeynî, Âyetullah Ruhullah, *Velâyet-i Fakîh – Hukûmet-i İslâmî*, İmam Humeynî’nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi, Tahran, yıl belirtilmemiş.

Hürhaber Haber Sitesi, “İran’ın Suriye Politikası Sorgulanıyor”, 06.11.2012, <http://www.hurhaber.com/iran-in-suriye-politikasi-sorgulaniyor/haber-491633> (E.T.: 14.05.2014).

Hürriyet Gazetesi Haber Sitesi, “ABD, İngiltere ve Fransa Suriye’ye Müdahale Konusunda Anlaştı”, 26 Ağustos 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/24591247.asp> (E.T.: 12.03.2014).

Hüseynî, Seyyidnîma, “Bâni-yi Emel der Vâdi-yi Mukâvemet / Nigâhi-yi İcmâlî be Devrân-i Huzûr-i Çamrân der Lübnân”, Târîh-i İrânî, 29 Hordad 1390, <http://tarikhirani.ir/Modules/files/Phtml/files.PrintVersion.Html.php?Lang=fa&TypeId=25&filesId=228> (E.T.: 13.03.2014).

IRIB Dünya Servisi – Türkiye Radyosu, “Bursa’da İmam Humeynî İçin Anma Töreni”, 9 Şubat 2014 <http://turkish.trib.ir/haberler/turkiye/item/310003-bursa%E2%80%99da-imam-Humeynî-i%C3%A7in-anma-t%C3%B6reni> (E.T.: 19.03.2014).

IRINN Haber Kanalı Sitesi, “Mâcerâ-yi Nâme-i Şehîd Çamrân be Hâfız Esed”, 1 Âzar 1392, <http://www.irinn.ir/news/34599/> (E.T.: 06.03.2014).

ITN Source, “Iran: Syrian President Bashar Al Assad Welcomed in Tehran by New President”,
7 Ağustos 2005,

<http://www.itnsource.com/shotlist/RTV/2005/08/07/508070014/?s=hizbollah> (E.T.: 23.03.2014).

İktidarî, Ahmed, *Halîc-i Fars - Deryâ-yi Por Mâcerâ-yi Îrânî*, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1389.

İntihâb Haber Sitesi, “Safevî: Hâşimî, Hatemî ve Ruhânî Se Sitâre-i İran der Revâbit-i Beynelmîlel Hestend”, 24 Tir 1392, <http://www.entekhab.ir/fa/news/120986/> (E.T.: 17.03.2014).

İsra Haber Sitesi, “Üçüncü Yılında 2006 Temmuz Savaşı”, 12.07.2009, <http://www.israhaber.com/ucuncu-yilinda-2006-temmuz-savasi-5530-haberi.html> (E.T.: 07.02.2014).

İsrail Dışişleri Bakanlığı, “Israel-Hizbullah Conflict: Victims of Rocket Attacks and IDF Casualties”, <http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/terrorism/hizbullah/pages/israel-hizbullah%20conflict-20victims%20of%20rocket%20attacks%20and%20idf%20casualties%20july-aug%202006.aspx> (E.T.: 07.02.2014).

İzzetî, İzzetullah, *Tahlîlî ber Jeopolitik-i Îrân ve Irâk*, Defter-i Mutâlaât-i Siyasî ve Beynelmîlel, Tahran 1384.

Joscelyn, Thomas, “Slain Syrian Official Supported al-Qaeda in Iraq”, *The Long War Journal*, 24 Temmuz 2012, http://www.longwarjournal.org/archives/2012/07/slain_syrian_official.php# (E.T.: 13.03.2014).

Jurdi, Rula, “Ulemâ-yi Cebel Âmil der Devlet-i Safeviyye - Nakş-ı Hâşîye-yi Muhâceret ve Tahavvül-i İctimâî” http://www.majlesekhobregan.ir/fa/publications/mags/is_gv/magazines/007/09.htm (E.T.: 21.03.2014).

Kal'e, Muhsin Yezdî, *Teemmülî ber Mukâvemet-i 33 Rûze-i Lübnân*, Neşr-i Şâhid, Tahran 1385.

Kaplan, Doğan, “Şiîliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safevîler Öncesi Arka Plan ve Safevî Dönemi Şiîleştirme Politikaları”, *Marife-Şîa Özel Sayısı*, Yıl 8, Sayı 3, Kış, Konya 2008.

Karon, Tony, “Why Saddam Remains a Tough Target”, *Time Dergisi*, 30 Haziran 2002, <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,198186,00.html> (E.T.: 14.01.2014).

Kazvinî, Hamîd, *Men ve Aga Mûsâ - Hâtûrât-ı Âyetullah Abdulcelîl Celilî*, Müessese-i Ferhengî-yi Tahkîkâtî-yi İmâm Mûsâ Sadr, Tahran 1390.

Keskin, Arif, “Şîî Jeopolitiği ve İran”, *Avrasya Dosyası*, 2007, Cilt 13, Sayı 3, s. 65-100.

Khabar Online Haber Sitesi, “Ez Cebel Âmil-i Lübnan Tâ Şeyh-ul İslâmi-yi Pâyitaht-ı Safevî”, 29 Mordad 1392, <http://www.khabaronline.ir/detail/309246/culture/religion> (E.T.: 13.03.2014).

Khabar Online Haber Sitesi, “Hoşdâr-ı Şedîd-i Laricânî be Garb ve Sahyûnisthâ der Mevrid-i Dehâlet der Suriye”, 15 Mordad 1391, <http://www.khabaronline.ir/detail/233174/Politics/parliament> (E.T.: 22.04.2014).

Kılınç, Taha, “İran: Sadece Kendisine Benzeyen Ülke”, USA Sabah Gazetesi, 2 Aralık 2013, http://www.usasabah.com/Yazarlar/taha_kilinc/2013/12/02/iran-sadece-kendisine-benzeyen-ulke (E.T.: 06.02.2014).

Kılınç, Taha, “İran’ı Anlamaya Giriş: Humeynî’ye Dair Notlar”, USA Sabah, 8 Aralık 2011, http://www.usasabah.com/Yazarlar/taha_kilinc/2011/12/15/irani-anlamaya-giris-Humeyniye-dair-notlar (E.T.: 15.02.2014).

Knipp, Kersten, “İran’ın Suriye Macerası”, DW, 8 Ağustos 2012, <http://www.dw.de/iran%C4%B1n-suriye-maceras%C4%B1/a-16150410> (E.T.: 14.05.2014).

Kor, Z. Tuba, *Ortadoğu’nun Aynası Lübnan*, İHH Yayınları, İstanbul 2009.

Korkmaz, Yusuf, “‘Şîî Hilali’ ile ‘İhvan Hilali’ Korkusu Arasında Yalan Saltanatlar”, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 20 Mart 2014, <http://www.ihhakademi.com/sii-hilali-ile-ihvan-hilali-korkusu-arasinda-yalan-saltanatlar/> (E.T.: 14.04.2014).

Lübnan’da İslâmî Hareketler, Konuşmalar, çev. Üsame Zeydoğlu, İnkılâb, İstanbul 1989.

Macintyre, Ronald R, *The Arab Ba’th Socialist Party*, Doktora Tezi, Australian National University, 1969.

Majd, Mohammad Gholi, *Great Britain & Reza Shah*, University Press of Florida, Gainesville 2001.

Majed, Rima, “Arap İsyanlarının Sünnî-Şîî Ayrışmasına Etkisi”, AlJazeera Haber Sitesi, 20 Aralık 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-isyanlarinin-sunni-sii-ayrismasina-etkisi> (E.T.: 12.03.2014).

Maltzahn, Nadia Von, *The Syria-Iran Axis: Cultural Diplomacy and International Relations in the Middle East*, I.B. Tauris, New York 2013.

Marschall, Christin, *Iran's Persian Gulf Policy from Khomeini to Khatami*, Routledge, London 2003.

Maşrik News Haber Sitesi, “Tarh-ı Şehîd Çamrân Bâ Komek-i Hâfiz Esed”, <http://www.mashregnews.ir/fa/news/159616/> (E.T.: 22.03.2014).

Medya Şafak, Enis Nakkaş Röportajı, 9 Nisan 2014, <http://medyasafak.com/haber/1422/enis-nakkas--israil-sahaya-girerse-direnis-ekseni-kacmayacak> (E.T. 18.04.2014).

Merkez-i Esnâd-i İnkılâb-i İslâmî, “Fırâr-ı Benî Sadr ve Mesud Recevî be Fransa”, <http://www.irdc.ir/fa/calendar/137/default.aspx> (E.T.: 13.04.2014).

Merkez-i Esnâd-i İnkılâb-i İslâmî, “Kıyâm-i Hûnîn-i Punzdeh Hordâd”, <http://www.irdc.ir/fa/calendar/30/default.aspx> (E.T.: 12.04.2014).

Middle East Voices, “Syria’s 1982 Hama Massacre Recalled: Lesson for Assad Today?”, 3 Şubat 2012, <http://middleeastvoices.voanews.com/2012/02/syrias-1982-hama-massacre-recalled-lesson-for-assad-today/> (E.T.: 12.03.2014).

Milne, Seumas, “The West and its Allies Cynically Bleed Syria to Weaken Iran”, The Guardian, 7 Mayıs 2013, <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/may/07/west-cynically-bleed-syria-weaken-iran> (E.T.: 12.03.2014).

Milani, Abbas, “The Green Movement”, The Iran Primer, <http://iranprimer.usip.org/resource/green-movement> (E.T.: 22.04.2014).

Milliyet Gazetesi Haber Sitesi, “İran Televizyonundan Çeviri Skandalı!”, 02.09.2012, <http://dunya.milliyet.com.tr/iran-televizyonundan-ceviri-skandali-/dunya/dunyadetay/02.09.2012/1590120/default.htm> (E.T.: 14.05.2014).

Mizan Haber Sitesi, “Hem Bazergan Liberal Siyasî Bûd, Hem Beheştî ve Mutahharî, Goftegû-yi Şehrevend-i İmrûz Bâ Doktor İbrahim Yezdî”, Sayı: 65, 7 Mihr 1387, http://www.mizankhabar.net/asnad/bayanieh/87/87_n_0707.htm (E.T.: 22.03.2014).

Moosa, Matti, *Extremist Shiites: The Ghulat Sects*, Syracuse University Press, New York 1988.

Mostyn, Trevor, & Hourani, Albert, *The Cambridge Encyclopedia of The Middle East and North Africa*, Cambridge University Press, Cambridge 1988, s. 326-339.

Nader, Alireza, “Rowhani’s Syria Dilemma”, RAND Corporation, 30 Ağustos 2013, <http://www.rand.org/blog/2013/08/rowhanis-syria-dilemma.html> (E.T.: 12.03.2014).

Naskali, Esko, “Başlangıçtan Müslümanlar Tarafından Fethine Kadar İran Tarihi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 22, s. 394-395.

Nasr, S. Hüseyin, “İran Kimliğinde Şiîliğin ve Tasavvufun Yeri”, Mesud Rezevî Fakîh’in Röportajı, Dünya Bülteni Haber Sitesi, 28.03.2011, <http://www.dunyabulteni.net/İslâmcilik-konusmalari/153212/iran-kimliginde-siiligin-ve-tasavvufun-yeri-shuseyin-nasr-2> (E.T.: 02.03.2014).

Nur News, Ahmedinejâd der Goftegû Bâ Raşatudi: Garb Nemî-hâhed Nâ-ârâmi-yi Suriye Temâm-Şeved”, 11 Tir 1392, <http://www.noornews.ir/fa/news/82563/> (E.T.: 12.04.2014).

Özcan, Mesut, “Devrim’den Günümüze İran Dış Politikası”, Anlayış Dergisi, Eylül 2004, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=16&makaleid=3742> (E.T.: 08.03.2014).

Özcan, Mustafa, “Siyasî Şîa’nın Kökenleri”, Risale Haber, 15 Eylül 2011, <http://www.risalehaber.com/siyasi-sianin-kokenleri-11246yy.htm> (E.T.: 02.03.2014).

Pelletiere, Stephen C. & Johnson, Douglas V., *Lessons Learned - The Iran-Iraq War*, Diane Pub Co., Pennsylvania 1991.

Pipes, Daniel, *Greater Syria – The History of an Ambition*, Oxford University Press, Oxford 1990.

Pipes, Daniel, “Suriye’de Azınlık İktidarı”, *Dünya ve İslâm Dergisi*, Güz 1990, Sayı 4, İstanbul.

Rafizadeh, Majid, “Iran’s Economic Stake in Syria”, *Foreign Policy*, 4 Ocak 2013, http://mideastafrica.foreignpolicy.com/posts/2013/01/04/irans_economic_stake_in_syria (E.T.: 14.05.2014).

Rafsancânî, Hâşimî, *Hatıralar*, çev. Hakkı Uygur, Pınar Yayınları, İstanbul 2006.

Refikdûst, Muhsin, *Berâyî Târîh Mî-gûyem – Hâtûrât-ı Muhsin Refikdûst*, İntişârât-ı Sûre-i Mehr, Tahran 1392.

Reuters, “Iran Would Take Action if US Attacked Syria: Official”, 1 Eylül 2012, <http://www.reuters.com/article/2012/09/01/us-syria-crisis-iran-idUSBRE88007120120901> (E.T.: 03.02.2014).

Rezevî, Kemal, “İslâhât-i Arzî ve Merciiyyet”, *Câmiaşînâsi-yi Teşeyyû*, <http://www.socio-shia.com/index.php/sociology-of-shia-fields/shia-ulama/200-eslahat-arzi-marjaia> (E.T.: 05.04.2014).

Rianovosti Haber Ajansı, “Himâyet-i İrân ez Suriye Tâ Kocâ İdâme Hâhed-dâşt”, 10.06.1392, <http://pe.rian.ru/analitic/20130901/130919431.html> (E.T.: 14.04.2014).

Roozonline Haber Sitesi, “Velâyetî: Beşşar Esed Hatt-ı Kırmızı-ı Mâst”, 30 Dey 1391 <http://www.roozonline.com/persian/news/newsitem/archive/2013/january/19/article/-39d2a028e0.html> (E.T.: 21.03.2014).

Rosen, Nir, “Esad’ın Alevîleri: Saltanatın Muhafızları”, AlJazeera Haber Sitesi, 14 Aralık 2011, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/esadin-Alevîleri-saltanatın-muhafizlari> (E.T.: 13.02.2014).

Roshandel, Jalil, *Iran, Israel and the United States*, Praeger Security International, California 2011.

Rouhani, Hassan (Hasan Ruhânî), “Why Iran Seeks Constructive Engagement”, Washington Post, 20 Eylül 2013, http://www.washingtonpost.com/opinions/president-of-iran-hassan-rouhani-time-to-engage/2013/09/19/4d2da564-213e-11e3-966c-9c4293c47ebe_story.html (E.T.: 12.03.2014).

Rouleau, Eric, “Khomeini’s Iran”, Foreign Affairs, Sonbahar 1980, <http://www.foreignaffairs.com/articles/34265/eric-rouleau/khomeinis-iran> (E.T.: 03.03.2014).

Rubin, Michael, “The Enduring Iran-Syria-Hezbollah Axis”, American Enterprise Institute, 17 Aralık 2009, <http://www.aei.org/article/foreign-and-defense-policy/regional/middle-east-and-north-africa/the-enduring-iran-syria-hezbollah-axis/> (E.T.: 12.03.2014).

Rûh, Muhammed Cevad, “Be Sû-yi Nehzet-i Millî-yi İtidâl”, *Mehrnâme Dergisi*, Sayı 30, Mordad 1392, s. 66-67.

Ruznâme-i Cumhûri-yi İslâmî, “Nâ-goftehâ-yi Refikdûst ez Revâbit-i Îrân ve Suriye der Devrân-i Defâ-i Mukaddes...”, 12.05.1391, http://www.jomhourieslami.com/1391/13910512/13910512_03_jomhori_İslâmî_akhbar_dakheli_0029.html (E.T.: 14.04.2014).

Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri – İslâm Öncesinden Abbasiler’e Kadar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011.

Saul, Jonathan & Hafezi, Parisa, “Iran Boosts Military Support in Syria to Bolster Assad”, Reuters, 21 Şubat 2014, <http://www.reuters.com/article/2014/02/21/us-syria-crisis-iran-idUSBREA1K09U20140221> (E.T.: 14.05.2014).

Seale, Patrick, *Asad - The Struggle for The Middle East*, University of California Press, Berkeley 1989.

SETA, *Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Komisyon, SETA Yayınları, Ankara 2013.

Sinkaya, Bayram, “Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası”, *SETA Analiz*, Sayı 53, Nisan 2012.

Sinkaya, Bayram, “Devrimden Günümüze İran Dış Politikası’nın Dönüşümü”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt 247, Sayı 5-6 (Nisan ve Mayıs 2005), s. 26-36.

Sinkaya, Bayram, “İran-Suriye İlişkileri ve Suriye’de Halk İsyanı”, *Ortadoğu Analiz*, Eylül 2011, Cilt 3, Sayı 33, s. 38-48.

Sinkaya, Bayram, “Şiî Eksenli Tartışmaları ve İran”, *Avrasya Dosyası*, 2007, Cilt 13, Sayı 3, s. 37-63.

Syrian Economic Forum, “The Interim Finance Minister: 15 Billion Dollars Iranian Support to Assad”, 20 Ocak 2014, <http://www.syrianef.org/En/?p=3029> (E.T.: 13.04.2014).

Şahade, Üsame, “Hasan Nasrallah Yestensih Mevâkıf’il-Humeynî min Hama ve’l-Muhayyemât’il-Filistîniyye”, el-Gad Haber Sitesi, 9 Mart 2012, <http://www.alghad.com/articles/621240> (E.T.: 12.04.2014).

Şebeke-yi İmâm Rızâ Sitesi, Tâife min Ulemâ-i Cebel Âmil fî Lübnân Hâcerû ilâ İrân İbbân el-Ahd’is-Safevî”, <http://www.imamreza.net/arb/imamreza.php?id=3234> (E.T.: 13.03.2014).

Şeriatî, Ali, *Bâz Şinâsi-yi Hüviyyet-i İrânî-yi İslâmî*, İntişârât-i Hüseyiniye-yi İrşâd, Tahran, yıl belirtilmemiş.

T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Türkiye-İsrail Siyasî İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (E.T.: 23.04.2013).

Takeyh, Ray, *Guardians of the Revolution*, Oxford University Press, Oxford 2009.

Taleblu, Behnam Ben, “Iran’s Levantine Strategy”, Threat Matrix, 24 Mayıs 2014, http://www.longwarjournal.org/threat-matrix/archives/2014/05/irans_levantine_strategy.php# (E.T.: 03.06.2014).

Talhamy, Yvette, “The Fatwas and the Nusayrî/Alawis of Syria”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 46, Sayı 2, s. 175-194, Mart 2010.

Târîh-i İrânî Sitesi, “Hâşimî Rafsancânî: İmâm Fermûd Câmi-yi Zehr Berâyem Şîrîn Şode-est”, 5 Mehr 1392, <http://tarikhirani.ir/fa/news/20/bodyView/3585/> (E.T.: 12.04.2014).

Târîh-i İrânî Sitesi, “Pâsoh-i Hüsrevşâhi be Ruhânî: İmâm Mûsâ Sadr be Isrâr-ı Beheştî Bâ Şâh Mülâkât Kerd”, 8 Dey 1390, <http://tarikhirani.ir/Modules/News/Phtml/News.PrintVersion.Html.php?Lang=fa&TypeId=4&NewsId=1649> (E.T.: 21.03.2014).

Tasnimnews, “Hizbullah, İran Rehberi’nin Çocukları”, Ali Hâşim’in Hatıraları, <http://www.tasnimnews.com/Home/Single/190165> (E.T.: 17.04.2014).

Tavukçu, Sinan, “İran-Suriye İlişkilerine Teopolitik Bir Bakış”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, <http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/iran-suriye-iliskilerine-teo-politik-bir-bakis-ii/968> (E.T: 27.03.2013).

Tazmini, Ghoncheh, *Khatemi’s Iran*, I.B. Tauris, New York 2009.

Tebrizî, Recai, “İran’ın Suriye Politikasındaki Açmazlar”, Dünya Bülteni, 20 Haziran 2011, <http://www.dunyabulteni.net/servisler/haberYazdir/164128/haber> (E.T.: 14.05.2014).

The Daily Star, “Iran and Syria Sign Pact Against ‘Common Threats’”, 16 Haziran 2006, <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2006/Jun-16/72583-iran-and-syria-sign-pact-against-common-threats.ashx#axzz2tsRyr16V> (E.T.: 03.02.2014).

The Daily Star, “Iran’s Rouhani Tells Syria PM Alliance Will Stay strong”, 4 Ağustos 2013, <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2013/Aug-04/226221-irans-rouhani-tells-syria-pm-alliance-will-stay-strong.ashx#axzz33s77QLfG> (E.T.: 12.03.2014).

The Economist, “Iran and Syria - Rebels and Tyrants”, 23 Eylül 2013, <http://www.economist.com/blogs/democracyinamerica/2013/09/iran-and-syria> (E.T.: 14.05.2014).

The Guardian, “1982: Syria’s President Hafez al-Assad Crushes Rebellion in Hama”, <http://www.theguardian.com/theguardian/from-the-archive-blog/2011/aug/01/hama-syria-massacre-1982-archive> (E.T.: 12.03.2014)

The Guardian, “Iran and Syria Confront US with Defence Pact”, 17 Şubat 2005, <http://www.theguardian.com/world/2005/feb/17/usa.syria> (E.T.: 03.02.2014).

The Independent, “Iran to send 4,000 Troops to Aid President Assad Forces in Syria”, Robert Fisk’in haberi, 16 Haziran 2013, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/iran-to-send-4000-troops-to-aid-president-assad-forces-in-syria-8660358.html> (E.T.: 29.05.2014).

The News International, “Syria-bound Iran Arms Violated Sanctions: UN Panel”, 11 Mart 2009, <http://www.thenews.com.pk/TodaysPrintDetail.aspx?ID=166813&Cat=1&dt=3/12/2009> (E.T.: 03.02.2014).

The Telegraph, “Iran Agrees to Fund Syrian Military Base”, 12 Ağustos 2011, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/8699077/Iran-agrees-to-fund-Syrian-military-base.html> (E.T.: 03.02.2014).

The Times of Israel, “‘Axis of Resistance’ is Fraying at the Seams, Say Mideast Experts”, 1 Kasım 2012, <http://www.timesofisrael.com/axis-of-resistance-is-fraying-at-the-seams-say-mid-east-experts/> (E.T.: 12.03.2014).

The Times of Israel, “US, France Recognize Syrian Opposition as ‘Legitimate Representative’ of the People”, 13 Kasım 2013, <http://www.timesofisrael.com/france-us-recognize-syrian-opposition-as-legitimate-representative-of-the-people/> (E.T.: 30.05.2013).

The Washington Post, “U.S. Blames Syria, Iran for Kidnappings”, 12 Temmuz 2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/07/12/AR2006071201005.html> (E.T.: 07.02.2014).

The Washington Post, “U.S. Secretly Backed Syrian Opposition Groups, Cables Released by WikiLeaks Show”, 17.04.2011, http://www.washingtonpost.com/world/us-secretly-backed-syrian-opposition-groups-cables-released-by-wikileaks-show/2011/04/14/AF1p9hwD_story.html (E.T.: 10.05.2014).

The Weekly Standard, “Who is Anis Nakash?”, 20 Ekim 2010, http://www.weeklystandard.com/blogs/who-anis-nakash_511392.html (E.T.: 18.04.2014).

Tomar, Cengiz, “Suriye’de Yanlış Giden Neydi?”, AlJazeera Haber Sitesi, 25 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/suriyede-yanlis-giden-neydi> (E.T.: 12.03.2014).

Tomar, Cengiz, “Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar Suriye Tarihi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 37, s. 545-550.

Tüm Yönleriyle Suriye İsyanı, SETA, 14 Nisan 2014, <http://setav.org.tr/tum-yonleriyle-suriye-isyani/haber/7013> (E.T.: 30.04.2014).

Tür, Özlem & Ayhan, Veysel, “İçsel Dinamikler ve Ulusal Aktörler Bağlamında Lübnan Krizi’nin Analizi”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 1, 2008.

Uçgan, Nuh, “Humeynizm: Şiî Arka Plan-Devrim-Dış Politika Söylemi”, <http://nuhu41.blogspot.com.tr/2011/10/Humeynizm-sii-arka-plan-devrim-ds.html> (E.T.: 23.03.2014).

Uyar, Mazlum, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2010.

Uygur, Hakkı, “İran ve Arap Baharı”, *SETA Analiz*, Sayı 52, Ankara 2012.

Uygur, Hakkı, “Kim Bu Hizbullah?”, *Anlayış Dergisi*, Eylül 2006, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=40&makaleid=5201> (E.T.: 02.03.2014).

Üstün, İ. Safa, “Esed Neden Gitmiyor?”, *Star Gazetesi*, 29 Eylül 2013.

Vaccarello, Joe, “Security Council Told of Two Reported Arms Embargo Violations by Iran”, CNN, 10 Aralık 2010, <http://www.cnn.com/2010/WORLD/meast/12/10/iran.weapons/> (E.T.: 03.02.2014).

VOA Amerika’nın Sesi Haber Sitesi, “Lübnan Hükümeti İstifa Etti”, 28.02.2005, <http://www.amerikaninsesi.com/content/a-17-2005-02-28-voa15-87968212/833261.html> (E.T.: 21.02.2014).

Wall Street Journal, “Iran Arms Syria with Radar”, 30 Haziran 2010, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703426004575338923106485984.html> (E.T.: 03.02.2014).

Weinberger, Naomi Joy, *Syrian Intervention in Lebanon*, Oxford University Press, Oxford 1986.

Wehrey, Frederic ve diğerleri, *Dangerous But Not Omnipotent – Exploring the Reach and Limitations of Iranian Power in the Middle East*, RAND Corporation, Pittsburgh 2009.

White, Loren, “Is Iran Essential to Syria’s Future?”, Foreign Policy – The Middle East Channel, 25 Şubat 2013, http://mideastafrica.foreignpolicy.com/posts/2013/02/25/is_iran_essential_to_the_future_of_syria (E.T.: 14.05.2014).

Wiedl, Kathrin Nina, *The Hama Massacre – Reasons, Supporters of the Rebellion, Consequences*, Beer Sheva, 25 Eylül 2006, Ben-Gurion University of the Negev MA Program for Middle East Studies.

WIPO (World Intellectual Property Organization), İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası orijinal metin, <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/fa/ir/ir001fa.pdf> (E.T.: 12.04.2014).

Wright, Robin, “U.S. and U.N. Step Up Pressure on Damascus”, Washington Post, 16 Şubat 2005, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A26044-2005Feb15.html> (E.T.: 21.02.2014).

Yakın Doğu Haber Sitesi, “Kaddafi İmam Musa Sadr’ı Niçin Öldürmüştü?”, 14.08.2011, http://ydh.com.tr/HD9167_kaddafi-imam-musa-sadri-nicin-oldurmus.html (E.T.: 07.03.2014).

Yakın Doğu Haber Sitesi, “Mübarek, İmam Musa Sadr’ın Akıbetini Anlattı”, 26.03.2012, http://www.ydh.com.tr/HD10009_mubarek-imam-musa-sadrin-akibetini-anlatt.html (E.T.: 07.03.2014).

Yakın Doğu Haber Sitesi, “Suriye’de Direniş Ekseni Kazanıyor, Gerisi Teferruat”, 18.02.2014, http://www.ydh.com.tr/HD12652_suriyede-direnis-ekseni-kazaniyor-gerisi-teferruat.html (E.T.: 16.04.2014).

Yegin, Abdullah, *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, Ankara 2013.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Ebû Müslim-i Horasânî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt X, s. 197-199.

Yiğit, İsmail, “Emevîler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 11, s. 89.

Zorgbibe, Charles, *Körfez’in Tarihi ve Jeopolitiği*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.